

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SIYONİZMİN YAHUDİ RADİKALİZMİ
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

LEYLA KUŞASLAN

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. ÖMER FARUK HARMAN

İSTANBUL, 2020

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SIYONİZMİN YAHUDİ RADİKALİZMİ
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

LEYLA KUŞASLAN

**TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. ÖMER FARUK
HARMAN**

İSTANBUL, 2020

TEZ ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Din Bilimleri (Dinler Tarihi) alanında Yüksek Lisans Derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri

Unvan – Ad Soyad	Kanaati	İmza

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Teslim Tarihi

Mühür/İmza

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı:

İmza:

ÖZ

SİYONİZMİN YAHUDİ RADİKALİZMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yazar: Kuşaslan, Leyla

Din Bilimleri Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömer Faruk Harman

Eylül 2020, 141 sayfa

İsrail’de dini söylemler üzerinden meşruiyet devşiren radikal hareketlerin, kökenlerinin, ideolojilerinin ve eylemlerinin incelendiği bu çalışma, geçtiğimiz üç asırda büyük dönüşümler yaşayan Yahudi kimliğinin radikalleşmesine tesir eden ana faktörleri tarihsel akış içerisinde sunmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda öncelikle, modernleşme kuramıyla birlikte Yahudiliğin sabit biçimde yüzyıllardır dönen çarkının kırılmasıyla başlayan *Emansipasyon* ve *Haskala* süreçleri incelenerek Avrupa’daki Yahudi probleminin zuhuru irdelenmiştir. Akabinde, antisemitizmin itici gücüyle nihai bir çözüm önerisi olarak sunulan Siyonizme, Yahudi cemaatlerinin verdikleri tepkiler tetkik edilmiş ve dini Siyonist söylem üzerinde durulmuştur. Nihayetinde, Siyonizmin birleştirici gücüyle kurulan İsrail Devleti’nin inşa yıllarından başlayarak günümüze varana dek benimsediği radikal tutum tahlil edilmiştir. Görülmüştür ki, devletin kuruluş safhasında Siyonizm çatısı altında bir araya gelen seküler ve dindar kesimin arasındaki eğreti bağ zaman içerisinde koparak yerini husumete bırakmıştır; dini söylemler laik değerlerden arındırılarak ayrı bir yol izlemiştir. Dine biçilen rol, devletin iç ve dış politikada attığı adımlardan toplumsal düzene varana dek birçok hususta tartışma konusu olmuştur. Bu durum zamanla isteklerini kabul ettirme noktasında terör eylemlerine başvuran uzlaşmaz radikal dini grupların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Şiddet eylemlerini meşru kılmak için dini kaynaktan beslenen bu grupların mazisinin bilinmesi, günümüzde hem İsrail’de artış gösteren sağın kökeninde bulunan şovenist Yahudi tutumun anlaşılmasına hem de Siyonizmin Yahudi kimliğinin üzerindeki etkisini kavramaya imkân sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Kimlik, Radikalleşme, Siyonizm, Yahudilik

ABSTRACT

THE IMPACT OF ZIONISM ON JEWISH RADICALISM

Student Name: Kuşaslan, Leyla

MA in Religious Studies

Thesis Supervisor: Prof. Ömer Faruk Harman

September 2020, 141 Pages

This study examines the radical movements, origins, ideologies, and actions that have gained legitimacy through religious discourses in Israel. It aims to present the main factors that have influenced the radicalization of the religious Jewish identity which has undergone major transformations in the past three centuries. Firstly, the emergence of the Jewish problem in Europe is examined by studying the processes of emancipation and *haskalah*, which started centuries ago with the breaking of the spinning wheel of Judaism, together with the modernization theory. Subsequently, the reaction of the Jewish communities to Zionism, which was proposed as a final solution with the driving force of anti-Semitism, is examined with emphasis on the religious Zionist discourse. Ultimately, the radical attitude adopted by the State of Israel, which was established by the unifying power of Zionism, is analyzed, starting from its early years until today. It is seen that the makeshift bond between the secular and religious groups that came together under the roof of Zionism during the establishment phase of the state was broken in time and replaced by hostility; religious discourses followed a separate path, purified from secular values. The role of religion became the subject of discussion in many issues, from the steps taken by the state in domestic and foreign policy to the social order. This situation in time led to the formation of irreconcilable radical religious groups that resort to terrorist acts to have their demands accepted. Knowing the past of people who use religious sources to legitimize acts of violence will bring more understanding to the chauvinist Jewish attitude that is at the root of the growing right in Israel today, and to the impact of Zionism on religious Jewish identity.

Keywords: Identity, Israel, Judaism, Radicalism, Zionism

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
BÖLÜM I GİRİŞ	1
BÖLÜM II YAHUDİ MODERNLEŞMESİ	5
2.1. Yahudi Dışa kapanmacılığı: Getto'ya Giden Süreç.....	7
2.1.2. Getto'dan Çıkış: Emansipasyon ve Sekülerleşme	11
2.1.3 Siyonizme Giden Süreç	13
2.2. Dinsiz Bir Milliyetçilik Olarak Siyonizm	16
2.2.1 Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı	19
2.3. Mesihçilikten Milliyetçiliğe: Dini Siyonizm.....	22
2.2.3. Sürgünün Hükümsüzleştirilmesi.....	26
2.2.4. Üç Yeminin İhlali	29
BÖLÜM III SİYON'A DÖNÜŞ	34
3.1. Siyonizmin Fikir Ayrılıkları	35
3.1.2. Aliyalar: Filistin'e Göç ve Fiili Siyonizmin Başlangıcı	40
3.1.3. Radikalleşmeye Giden Süreç.....	44
3.2. İngiliz Manda Yönetiminin Etkileri ve Örgütlenmeler.....	50
3.2.1. Etnik Temizlik ve Bağımsız İsrail Devleti	58
3.3. 1948 Savaşı	61
3.4. 1967 Savaşı.....	65
3.4.1. Savaşın Dini Muhtevası	68
BÖLÜM IV KÖKTENCİLİĞİN YÜKSELMESİ VE MEŞRUIYET	
SÖYLEMLERİ	73
4.1. Eretz Yisrael	74
4.2. Seçilmişlik Doktrini	76
4.3. Mesih Beklentisi.....	79
4.4. Kabala.....	81
4.5. Antisemitizm	84

4.6. Holokost	86
BÖLÜM V İSRAİL’DE RADİKAL DİNİ GRUPLARIN OLUŞUM SÜRECİ . 92	
5.1. “Dini” Terör Örgütleri ve Öne Çıkan Figürler	93
5.1.1. Brit HaKanaim (Zelaot İttifakı)	96
5.1.2. Malchut Yisrael (Tzrifin).....	98
5.1.3. Guş Emunim	99
5.1.4. Keshet	104
5.1.5. Sicarii	105
5.1.6. Bat Ayin.....	106
5.1.7. Lehava.....	107
5.1.8. Sikarikim.....	108
5.1.9. Kach.....	109
5.1.10. Terror Neged Terror “TNT”	111
5.2. Tapınakçı Hareketler	112
5.3. “Din” Kaynaklı Bireysel Terör Eylemleri.....	114
5.3.1. Baruch Goldstein ve Halilurrahman Camii Katliamı	115
5.3.2. Yigal Amir ve Başbakan Yitzhak Rabin Suikastı.....	118
BÖLÜM VI SONUÇ	121
REFERANSLAR.....	123
ÖZGEÇMİŞ.....	141

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Bs.	Basım
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
EJd ²	Encyclopaedia Judaica (Second Edition)
FBI	Federal Bureau of Investigation
IDF	Israel Defense Forces
İbr.	İbranice
İng.	İngilizce
JE	The Jewish Encyclopedia
JDL	Jewish Defense League
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
ö.	Ölüm tarihi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	ve benzeri
v.d.	ve diğerleri

BÖLÜM I

GİRİŞ

Başlangıçta, Siyonizm mukaddes toprakla kurulan duygusal bağın kuvvetinden ya da barındırdığı dini manalardan dolayı doğmamıştır, bilakis Hıristiyan Avrupa’da yükselen milliyetçilik akımları arasında kendine yer edinemeyen Yahudilerin gördükleri parya muamelesinin şiddetinden doğmuştur. Yahudilerin tecrit edilmesi, zannedildiği gibi iki halk arasındaki sürtüşmenin bir tezahüründen ibaret değildir. Kökleri oldukça derin ve kendine özgü bir durumdur. Yahudilere duyulan dinsel ve etnik kinin, yeknesak bir nedeni yoktur. Tarih boyunca siyasi, iktisadi, içtimai veya kültürel formlara bürünen bu karşıtlık en temelde teolojiktir. Hıristiyanlığın öz kimliğini tanımlaması ve yaşatması için ihtiyaç duyulan “öteki benliği” (*alter ego*) Yahudiler olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiği takdirde meselenin salt düşmanlık olarak görülmemesi gerektiğini söylemek mümkündür. Ne var ki tarihte yaşananlar, Kilise’nin öteki benliğine karşı beslediği Yahudi karşıtlığı olgusunu, yalnız başına anlaşılması mümkün olmayan bir fenomene dönüştürmüştür. Anlaşılması güç olsa da muhtelif gerekçeler ve değişken şiddetine rağmen “antisemitizm” olarak isimlendirilen Yahudi karşıtlığı, Hıristiyan âleminde her daim mevcut olmuştur. Günümüz medeni dünyasında dokunulmaz bir mesele haline gelen antisemitizme karşı duyulan iğrenme duygusu, geçtiğimiz asırda yaşananların ve İsrail Devleti’nin kuruluşunun akabinde şekillenen yeni bir yeni olgudur.

Antisemitizmin yegâne çaresi olarak ortaya konulan Siyonizm, öncülerine göre Yahudileri, mahkûm edildikleri gettolardan çıkmalarını sağlayacak mutlak bir yol olmuştur. Siyonist idealin dillendirildiği ilk yıllarda, bu fikri akıma verilen tepkiler, zihinlerdeki Yahudiliğin mahiyetine dair yer eden mevcut düşüncelere göre şekillenmiştir. Genelleme yapmak gerekirse, Yahudiliği ırki bağlamda değerlendiren ve daha çok elit tabakanın oluşturduğu seküler kesim, ne yapılsa yapılsın buldukları ülkelerin vatandaşları gibi muamele göremeyeceklerini kabullenip Siyonizmi, bir ulusun yegâne kurtuluşu olarak görmüştür. Bu görüşün tam aksi yerinde, yüzyıllar boyunca sürgüne sadık kalan ve kurtuluşun yalnızca Tanrı’nın

iradesiyle mümkün olacağını savunan dindar Yahudiler konumlanmıştır. Yahudi cemaatlerinin kimileri, Siyonizmi, dinsiz bir milliyetçilik olarak yorumlamış ve asimilasyona karşı bir refleks üreterek sahip oldukları mevcut inanç ve adetlere ek tedbirler alma yoluna gitmiştir. Öte yandan Yahudi örf ve geleneklerini modern dünyaya tatbik etme girişiminde bulunan cemaatler de mevcut olmuştur. Aynı zamanda Yahudilikle Siyonizm arasında bir bağ kurulabileceğini savunan bir diğer dindar görüş, modern dini Siyonizmin erken dönemde temsilcileri olmuştur. Anlaşılacağı üzere henüz fiili kararlar alma sürecine geçilmeden bile Siyonizm, birleştirici olmaktan ziyade geleneksel Yahudi kimliği ekseninde kaymalara neden olarak Yahudiliğin kendi içinde bölünmesine neden olmuştur.

Siyonizm de diğer tüm milliyetçilikler gibi kendi iddialarını kutsallaştırma yoluna gitmiştir. Kültürleriyle, ritüelleriyle, dilleriyle, dünyanın farklı yerlerinde yaşayan Yahudilere, etnik ve ulusal yönü daha ağır basan yeni bir kimlik kazandırarak tek bir hedefe odaklamak için çaba gösterilmiştir. Yahudilerin ihtiyacı olarak görülen yeni bir gelecek için, Yahudilik değerleri ulusal bir boyuta taşınmış ve siyasileştirilmiştir. Siyonizmle, Yahudi geleneğini bağdaştırma teşebbüsü, Yahudiliğin nirengi noktalarının ekseninde kırılmalara neden olmuştur. En nihayetinde bölgesel farklılıklar mevcut olmuş olsa da, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Yahudiler için eşik olarak adlandırılacak dönem başlamıştır. Bahsi geçen dönemde yaşanan olaylar, Siyonist ideali destekleyen veya karşı çıkan Yahudileri, şu veya bu şekilde etkilemiştir. Siyonizm farklı cephelerden yorumlanmış ve kültürel, dini, sosyalist gibi ön adları olan Siyonizm türevleri ortaya çıkmıştır. Bu süreç aynı zamanda modern Yahudi mezheplerinin oluşum veya gelişim evrelerini de etkilemiştir.

1881 yılında başlayan göçlerle beraber, sürgün yüzyılları boyunca gidilen her yere beraberinde götürülen manevi toprak “Siyon” somutlaşmıştır. Kuşaktan kuşağa aktarılan sürgün, göç edenler için artık son bulmuştur. Siyonist öncüler, gelen her göç dalgasını oluşturan grupların yanlarında geçmişlerini getirdiklerini bildikleri için yeni bir “İbrani” kimliği yaratmayı hedeflemişlerdir. Dini, daha çok kültürel boyutlarıyla yaşayan, modern İbranice konuşan güçlü ve üretken bir nesil inşası planı geliştirilmiştir ancak esas öncelik bölgedeki nüfusu arttırmak olmuştur. Bu dönemde dini saiklerle bölgeye gelen Yahudiler, seküler öncüler nazarında zaman içerisinde toplumla bütünleşecek, geçmişin hüznü izini çağrıştıran bir azınlık olarak görülmüştür. Devletsizlik tecrübesiyle, İsrail’in inşa yıllarında odak noktası halini

alan problemlerin daha farklı olması sebebiyle seküler ve dindar kesim karşı karşıya gelmemiş bilakis bu süreçte işbirliği kurma yoluna gidilmiştir. Göçlerin, antisemitizmin zirve yaptığı dönemle eş zamanlı olması sebebiyle, duygular uçlarda seyretmiş ve birlik beraberlik teması hâkim olmuştur. Ancak devletin kuruluş yıllarından itibaren seyreden gelişmeler ve yaşanan savaşlar sosyo-politik yaşamı tersine çevirmiştir ki bu da ilk yıllardaki birliğin kısa vadeli ve suni bir halden ibaret olduğunu göstermiştir.

İsrail Devleti'nin bağımsızlığını ilan ettiği 1948 yılını takiben yönetimde uygulanan esaslarda, dinin görünürlüğü konusunda çatışmalar başlamıştır. Devletin, “tanrısızlarca” yönetilmesine karşı sert çıkışlarda bulunan kimi dindar Yahudiler, kendi usul ve esaslarını uygulamak için harekete geçmişlerdir. Ancak esas dönüm noktası, ilahi bir zafer olarak yorumlanan 1967 savaşı olmuştur. Savaşın ardından dini argümanlar seküler normlarla bezenmeyi bırakmıştır. Tek ırka dayalı ve şer'i hükümlere bağlı bir toplum inşası için bazı din adamları ve cemaatler, zaferin getirdiği aşırı bir özgüven haliyle harekete geçmişlerdir. Mutlak hâkimiyet elde etmek için bireysel ve kitlesel terör eylemlerine sık sık başvurmayı adet edinen gruplar kurularak örgütlenme yoluna gidilmiş ve gerçekleştirilen eylemleri meşru kılmak için dini söylemler geliştirilmiştir. Başlıca hedef kitle ise Yahudi olmayanlar ve seküler Yahudiler olmuştur.

İsrail'de hem siyasi alanda hem de toplumsal katmanda gittikçe nüfuz elde eden bu rövanşist tutum sahibi köktenci örgütleri ve eylemlerinin öne çıkanlarını konu edinen bu çalışmada, dini söylemler üzerinden meşruiyet devşiren grupların oluşum sürecinin anlaşılması hedeflenmiştir. Tarihsel bir yöntem izleyen ve dört ana bölümden oluşan çalışma ilk olarak modernizmle karşılaşan köklü Yahudi geleneğinin verdiği tepkilerden bahsetmektedir. Ayrıca modern dönemde zuhur eden Siyonizmle “Siyon” ve “sürgün” telakkilerine getirilen yeni yorumlara da meselenin başlangıcını özümsemek adına yer verilmiştir. İkinci bölümde ana hatlarıyla İsrail Devleti'nin kuruluş sürecinde faaliyet gösteren Siyonist tarihyazımında geleneksel Yahudiliğin mitsel anlatıda sunulması ve eş zamanlı biçimde baş gösteren radikal tutumlar işlenmiştir. Öte yandan devletin iç ve dış politikalarda attığı adımlar ve yaşanan savaşlarla tutum değiştiren bu grupların örgütlenme aşamalarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümün konusu ise bu köktenci bakış açısının meşruiyet kaynakları olmuştur. Kutsal savaş adını verdikleri eylemlerin motivasyon kaynakları

ele alınmıştır. Son bölümde ise İsrail toplumu dışında çok fazla bilinmeyen öne çıkan “dini” terör örgütleri ve gerçekleştirdikleri eylemler incelenmiştir.

BÖLÜM II

YAHUDİ MODERNLEŞMESİ

Yahudi tarihinde modern dönemin eşliğini belirlemek hayli zordur. 19. ve 20. yüzyılda yaşayan kimi Yahudi tarihçiler, bu dönemin başlangıcını farklı olaylarla ilişkilendirmişlerdir.¹ Özellikle geçtiğimiz üç asırda büyük değişimler yaşayan Yahudilerin tarihsel arka planına bakıldığında, iki bin yılı aşkın bir süre boyunca çeşitli otoritelerin boyunduruğu altında kimliklerini muhafaza ettikleri görülür. Dinlerin, halkların ve otoritelerin pek çok alanda keskin dönüşümler yaşadığı 18. yüzyıl Avrupa'sında, Yahudi otoriteleri, cemaati ve kimliği de eskisi gibi kalmamıştır. Modernleşme öncesinde “Yahudi kimliği” daha çok dini anlamlar barındıran normatif bir kavramken günümüzde bu kimlik, etnik ve kültürel değerler çerçevesinde de tanımlanabilen karmaşık bir kavram halindedir. Yahudilerin bir inanç cemaati olmaktan çıkıp bir kader birliği cemaati olmaya başladıkları dönemde yaşadıkları kimlik kaymasına (Rabkin, 2012, s. 30) giden süreci anlayabilmek için sürgün dönemini, Ortaçağ'da artan antisemitizm mefhumunu ve akabinde gelişen Emansipasyon (Özgürleşme) ve Haskala (Yahudi Aydınlanma Hareketi) gibi hareketleri irdelemek gerekir.

Modernizmin tanımları, disiplinler arasında farklılıklar gösterir ve zamansal bir değişim halindedir. Yahudiler açısından bakıldığında modernite, bilhassa Avrupa'daki Yahudilere, artık toplum içinde yaftalanan ya da tolere edilen; zulmedilen ya da ayrıcalık verilen “dışsal” bir unsur olmaktan çıkabilme imkânını sunan bir zaman dilimidir (Traverso, 2016, s. 15). İçinde yaşadıkları toplumlar arasında artık “yabancı bir cisim” gibi görülmek istemeyen reform yanlısı Yahudiler için, Aydınlanma sonrası yeniden şekillenmekte olan Avrupa kültürünün bir parçası olabilme ihtimali ve en önemlisi evrensel kabul görmek oldukça cazip olmuştur.

¹ Örneğin: Yahudi Tarihçi, Isaak Marcus Jost 1820 ile 1828 yılları arasında yayımlanan dokuz ciltlik *İsraillilerin Tarihi* adlı eserinde modern Yahudi tarihinin başlangıç yılının 1740 olduğunu yazmıştır. Yahudilerin tarihini Yahudi bakış açısıyla yazan Heinrich Graetz'e göre ise modern dönem “*hakir görülen aşağı Yahudinin yükselişi ve öz benliğini tanıma çabası hususunda modern zamanlarda model bir kişilik olan*” Moses Mendelssohn (1729-1786) ile başlamıştır. Bkz. Meyer M. A. *Where Does the Modern Period of Jewish History Begin?*, *Judaism* 24(3), s. 329-338.

Yahudi birey için cemaattaki herhangi bir nesne olmayı bırakıp bizzat özne haline gelmek arzulanan bir durum olmuştur. Ekonomik anlamda da eşitlik arzulayan ilk reformcular, protestan bir yaklaşımla Yahudi şeriatını çağdaş dünyevi koşullara uyarlamakla kalmayıp burjuva kültürünün pazarında da rekabete girişmişlerdir. Her türlü dönüşüm ve değişimin karşısında duran reform karşıtı Yahudiler ise bu özgürleşmenin bir felaket olduğunu öngörerek kurtuluş öncesi Tanrının, halkını sınadığını savunmuştur. Onlara göre modernizm seçeneğini yeğleyen Yahudiler bariz bir şekilde sınıfta kalmıştır (Freundel, 2004, s.36).

Bu dönemde bir tepki olarak meydana gelen ortodoks Yahudilik, reform yanlısı Yahudiler ile kendi aralarına kalın bir çizgi çizen geleneksel Yahudilerin devamı değil; dönüşmüş halidir. Günümüzde, Yahudilik dini öğretileri gibi görünen birçok ritüel esasında ortodoks Yahudilerin, modernizm karşısında aldığı tedbirlerden türeyip gelmiştir. Getirilen yeni yasaklar, tek tiplenen giyim tarzı, otoritelerin sarsılmaz meşruiyetleri ve daha birçok mesele yaşanan bu karmaşadan doğmuştur. Bugün modern ortodoks olarak adlandırılan mezhebin kurucu babası Esriel Hildesheimer (1820-1899), laikleşen sosyal yaşam karşısında, geleneği sürdürme amacıyla 1873'te Berlin'de Ortodoks Yahudilik Rabbani Okulunu kurmuştur. Yine, o dönemde radikal söylemleriyle öne çıkan Moses Schreiber² (1762-1839), yeni olan her şeyin Yasa'ya (Tevrat, ibr. *torah*) aykırı olduğu fetvasını vermiştir. Ultra-ortodoks Yahudiliğin öncülerinden Akiva Yosef Schlesinger (1838-1922) ise sosyal toplum nişaneleri olarak dil, giyim-kuşam, eğitim gibi konularda zorunluluklar getirmiştir (Salmon, 2016). Hal, Orta ve Batı Avrupa'da böyle iken mistik ve mesihçi bir yenilenme hareketi olan Hasidizm, Doğu Avrupa'da Polonya'da doğmuş ve hızla yayılmıştır. Aynı dönemlerde, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki Yahudilere bakıldığında ise Yahudi olmayan toplumların geleneksel yaşam biçimlerini sürdürmeleri hasebiyle modernleşme sancıları, Avrupa'daki Yahudilerle aynı şiddette olmamış; süreç neredeyse yüz yıl gecikmeli başlamıştır.

Dünya geneline bakılacak olursa, bu gelişmelerin seyri aynı anda olmamıştır, Fransa ve ABD örneğinde 18. yüzyıl'ın sonlarına, Rusya'da 1917'ye Yemen'de 1950 yılına kadar sürmüştür (Goldberg, 1996, s. 99-102). İçinde bulunduğumuz zaman dilimi ise

² Hatam Sofer veya Moshe Sofer olarak da bilinir.

Yahudi tarihinde son dönem olan post modern dönemdir. Küreselleşmenin hızlandığı son iki yüzyılda, dünyanın farklı topraklarında yaşayan, farklı dilleri konuşan, gelenekleri ve hafızaları birbirine oldukça uzak olan Yahudileri modern bir Yahudi ulusu çatısı altında toplama girişimi olan Siyonizm planı sonuç vermiştir. 1948 yılında bağımsızlığını ilan eden ve kendisini Yahudi devleti olarak tanımlayan İsrail Devlet'i, bahsi geçen dönemlerin bellek yığınlarıyla, Holokost'un gölgesinde kurulmuştur.

2.1. Yahudi Dışa kapanmacılığı: Getto'ya Giden Süreç

Yahudi tarihinde gettolaşma süreci, bugünkü mevcut durumun anlaşılması açısından oldukça önem arz eder. Sürgün yüzyılları boyunca hem kendi kimliklerini korumaya çalışmak hem de gelecek olan günlerin daha iyi olacağı umudunu kaybetmemek için cemaatler ve çeşitli din adamları Yahudilik dinindeki belli kavramları kutsallaştırmışlardır. Mesih beklentisi, vaat edilen topraklar anlatısı, seçilmişlik ilkesi gibi kavramlar, sürgün öncesi dönemdeki anlamlarından farklılık göstermiştir. Hahamların kutsal kitap yorumları da dinin zaman ve mekânla olan ilişkisine göre şekillenmiştir. Diaspora dönemi boyunca Yahudiler, Hıristiyanlığın, İslam'ın ve diğer çeşitli inanç gruplarının hâkimiyeti altındaki yerlerde yaşamışlardır. Modern dönem öncesine kadar Yahudi halkı, tüm fikir ayrılıkları ve çelişiklere rağmen hiçbir zaman devlet mefhumunu ulusal varlığın asli unsurlarından biri olarak görmemiştir. Yahudi halkını var eden ve varlığını devam ettiren ne bir devlet ne bir toprak ne de bir dil olmuştur. Sürgün safhası boyunca Yahudilik, Yahudi ulusal kimliğinin oluşmasında en belirgin unsur olmuştur (Yeshayahu, 1995, s. 95-6).

Hıristiyanlık ve İslam'dan farklı olarak Yahudilerin, tarih boyunca diğer etnik grupların egemenliği altında olmaları, Yahudi cemaatlerinin kendilerini tanımlamalarında referans noktası olarak "diğerlerini" esas almaya itmiştir. Yahudi kutsal kitabına bakıldığında da genel olarak hitap şeklinin İsrailoğulları ve diğerleri üzerinden şekillenmiş olduğunu görmek mümkündür.³ Yahudi kolektif bilincindeki

³ İbrani literatüründe Yahudi olmayanları nitelendirmek için kullanılan kelimeleri bazıları şu şekildedir:1) Amim: Ahd-ı Atik'te "milletler" manasında kullanılmıştır. (Hâkimler 20/2; Samuel 14/13;Hezekiel36/20)

2) Zar ve Nahari: a) Her iki kelime de İsrail'i tehdit eden düşmanlar anlamındadır. (Meseller 5/10; Obedya11)

“biz ve diğerleri” ayrımı her daim pratik hayatın bir parçası olmuştur (Demirci, 2016, s. 20-31). Atalar döneminden modern döneme gelene kadar, *gentile*lerle (Yahudi olmayan) bir arada yaşayan Yahudilerin, diğer milletlere ve dinlere karşı bakış açıları, yaşanan tecrübelerle göre değişiklik göstermiştir. Atalar döneminde, Hz. İbrahim ile başlayan göçebelik süreci boyunca, komşularla olan ilişkilerin seyri olumlu ve dostanedir.⁴ Nitekim Hz. Yusuf döneminde de Mısır’da, İsrailoğullarının, diğer milletlerle münasebetlerinin iyi olduğu görülür.⁵ Hz. Musa dönemine bakıldığında ise *gentile*lerle olan keskin bir ayırmadan söz edilemez ancak mevcut ayırım, İsrailoğullarının, düşmanlarına karşı verdiği mücadele olarak yorumlanabilir.⁶ Hz. Musa’nın, Medyenli birisiyle evlenmesi ve Mısırlılar ile İsrailoğullarının yaptığı evlilikler göz önünde bulundurulduğunda, yabancılarla olan temasların devam ettiği savunulabilir. Öbür yandan Mısır’dan çıkış esnasında, diğer etnik grupların varlığını da saymak mümkündür.⁷ Krallar döneminde ise Hz. Süleyman’ın İsrail halkından olmayan yabancılar için dua ettiği görülecektir. Özetle denilebilir ki I. Diaspora dönemine kadar İsrailoğulları ile yabancılar arasında tamamen düşmanca bir tutum görülmemiştir.

Tanah’ta, Yahudi kimliğinin sınırlarını belirleyen ve Yahudi kültürünü oluşturma çabasına girişen kişinin Kral Yoşiya olduğu belirtilmektedir.⁸ Davud krallığını diriltmeye çabalayan Yoşiya, din aracılığıyla bir dizi reform gerçekleştirerek Yahudi kimliğinin mahiyeti üzerinde durmuş ve halkı tasnif etmiştir (Demirci, 2016, s. 35). Reformların devam ettiği Ezra dönemi de ırki olarak içe kapanma izleri taşır.⁹ Ancak yine de Yahudi kimliğinin tam anlamıyla oluşması I. Diaspora dönemidir. Zira mabedin yıkılışı ve bir takım ibadetlerin yerine getirilememesi, Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki bağı özelleştirerek ahdi ön plana çıkarmıştır. Süleyman Mabedi’nin (ibr. בית־המקדש: Beit Ha-Miqdash) yeniden inşa edilmesiyle tapınak

b)Yabancı milletlerin tanrılarını ifade eder. (Mezmurlar 81/9; Yeremya 5/19)

c)İsrailoğulları ile ilişki halinde olan yabancıları kast etmek için kullanılmıştır. (Çıkış 21/8; Tesniye 14/21;15/3;23-20)

d) İsrail dinine dâhil edilmeyenleri ifade eder. (Çıkış 25/33; 30/33; Levililer 22/10; Sayılar 1/51; 3/10, 38; 16/40; Yoel 3/17’de de yabancıların İsrail kültürünü pisletmeleri fikrine dair bir işaret vardır.) Bkz. Demirci, K. (2017). *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*. İstanbul: Ayışığı Yayınevi.

⁴ Bkz. Tekvin 23

⁵ Bkz. Yaradılış 47

⁶ Bkz. Çıkış 17

⁷ Bkz. Çıkış: 12/38

⁸ Bkz. II. Krallar 23

⁹ Bkz. Ezra 4-10

kültü tekrar dinin merkezi halini almıştır. Bu dönemde Tevrat'ın evrensel ahlak ilkeleri ön plana çıkarılmış ve Tevrat nesnel bir karaktere büründürülmüştür. Yine diğer milletlerden Yahudilik dinini benimseyenlerin çok olduğu bu süreç içerisinde, münasebetler oldukça yoğundur. Gentileler “Nuh’un oğulları” çatısı altında Yahudi kültüne iştirak sağlayabilmişlerdir. Sonuç olarak bu dönemde de ilişkilerin daha yumuşak olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰ Roma hâkimiyeti sürecine bakıldığında ise Yahudiliğin, Roma İmparatorluğunda *religio licita* (kabul edilmiş din) statüsünde olduğu görülür. Bilhassa Filistin bölgesinde yaşayan Yahudilerin evrenselci eğilimleri devam etmiştir.¹¹ (Demirci, 2016, s. 37-39).

Yahudilerin evrensellikten uzaklaşıp içe kapanmaları ve Hıristiyanlığın yayılmaya başlaması, İkinci Mabedin (ibr. בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ, Beit HaMikdash HaSheni) yıkılışı zamanlarına rast gelmektedir. II. Diaspora olarak adlandırılan bu dönemde, Yahudiler, dünyanın farklı yerlerine dağılmış ve cemaat halinde yaşamışlardır. Hıristiyanlığın Bizans İmparatorluğu’nda resmi din statüsü ilanından sonra, II. Theodosius (401-450), Yahudiliği *religio licita* (kabul edilmiş din) statüsünden çıkarıp Yahudilerin resmi işlerde görev alamayacağı emrini vermiştir. Yine, Justinien (482-565) döneminde, Yahudilerin giyim kuşam adetleri farklılaştırılmış ve sosyal yaşamlarına katı kurallar konmuştur. Sinagog inşaları ve onarım izinleri oldukça güçlülükle alınmıştır. Git gide içe kapanan Yahudilerin bu dönemde gentilelere bakış açısının hayli menfi olduğu dile getirilebilir. (Demirci, 2016, s. 41). Ortaçağ Avrupası incelendiğinde ise Yahudilerin vatandaşlık hakkından mahrum edildiği, orduda ve hükümet işlerinde görev almaktan men edildikleri ve yalnızca belli işlerle uğraşmaları için izin verildiği görülür. Bu dönemde artan şiddet ve ayrışmaya örnek olarak, 1096 yılında Birinci Haçlı Seferi sırasında Kuzey Fransa Metz bölgesinde ve Almanya Worms ve Trier bölgelerindeki Yahudi nüfusunun üçte birinin katledildiği olayı verilebilir. Bir dizi benzer hadiseden sonra hem geleneksel dini düşmanlık hem de ekonomik sebeplerden ötürü, Yahudiler, 1290’da İngiltere’den, 1306’da Fransa’dan 1350’lerde Almanya’dan, 1492’de İspanya’dan, 1496’da Portekiz’den ve 1569’da Papalık Devletlerinden sürülmüşlerdir (Berenbarum, 2020).

¹⁰ Helenistik dönemde, Greklerin, kendilerinden olmayan halkları barbar olarak nitelendirmelerini göz önüne alındığında ilişkilerin karşılıklı biçimde aynı seyirde olduğunu söylemek mümkün değildir.

¹¹ Bkz. Matta 23/15

16. yüzyılın başlarında, Venedik'te artan "gettolaşma"¹² daha sonra özellikle belli bölgelerde,¹³ Nazi dönemi sonrasına kadar devam etmiştir (Gottheil ve Kahn, 1906). Nazi dönemi gettolarını saymazsak modernizm öncesi dönemde Yahudiler, genel kanının aksine yaşadıkları gettoları bir hapisane olarak görmemişlerdir. Bilakis bazı din adamlarının yaymak istediği kanı, gettoların kurtuluş öncesi İbranilerin dini kampları olduğudur. Zaman zaman getto dışından uygulanan baskı ve şiddet sayılmazsa, din adamları, gettoları asimilasyonu engelleyen bir unsur olduğu için bir nevi fırsat olarak görmüşlerdir. Bu bakımdan dini, istedikleri gibi vaaz edip, cemaati kontrol altında tutmak hususunda gettoların etkisi hayli fazladır. Bahsi geçen dönem boyunca genel olarak Hıristiyanlar ise kendilerinden ve dış dünyadan tecrit ettikleri Yahudileri, koruduklarını savunmuşlardır (Po-Chia Hsia ve Lehmann, 1995, s. 15). Ancak yine de tarih boyunca var olan Yahudi problemine verilen çözüm, belli dönemlerde yalnızca ayrıştırma olmamıştır. Zira Hıristiyan kıtada, Yahudilere uygulanan baskı ve zulmün şiddeti hiçbir zaman tam anlamıyla dinmemiştir.

Aynı tarihlerde, Müslüman ülkelerde yaşayan Yahudilerin yaşam koşullarını incelemek için kaynaklara bakıldığında, Avrupa'daki getto karakterinden ayrı resmedilen bir tablo görülmüştür. Arapçada *hāra* adı verilen ve gönüllü olarak inşa edilip yerleşilen mahalleler, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar varlığını sürdürmüştür. İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunan Yahudi mahalleleri, kültürel zenginliğin hissedildiği yerler olarak görülmüştür. Diğer taraftan yine, Şii mezhebine inananların çoğunluğunu oluşturduğu İran, Yemen gibi ülkelerde ve Maliki mezhebine uyan Kuzey Afrika'da dini ritüeller (temizlik, ibadet vb.) gibi bir takım sebeplerden ötürü gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleler ayrı şekilde konumlandırılmıştır (Gottheil ve Kahn, 1972). Dolayısıyla Yahudilere has bir uygulamadan bahsetmek mümkün değildir. Anlaşılacağı üzere getto, bir bakıma Avrupa ülkelerinin uyguladığı sınır dışı etme uygulamasıyla, Müslüman hâkimiyeti altındaki bölgelerdeki özümseme politikası arasında konumlanan, bir boşluk gibi nitelendirilebilir. Bilhassa Avrupa'da, dış dünyayla aralarına sınır çizilen Yahudilerin ırk olarak sınıflandırılmaları ve dini bakımdan içe kapanmaları, bu dönemde zirve halini almıştır. Geleneksel Yahudilik, din adamlarının tekeline girmiş ve

¹² Kaynaklara bakıldığında 10. yüzyılda karşımıza çıkan ve tarih boyunca çeşitli etnik grupların veya toplulukların gönüllü yahut zorunlu olarak yerleştirildikleri bölgeler anlamına gelen "getto" kavramı ilk defa Yahudiler için kullanılmıştır.

¹³ Bilhassa Almanya ve Romanya'da.

asimilasyonun önüne geçmek için yeni kurallar konulmuştur. Gettonun dışındaki yaşam, hiçbir şekilde özenilecek bir yaşam olarak yansıtılmamış bilakis yaklaşılmaması gereken günah dünyası olarak görülmüştür (Haynes ve Hutchison, 2008). Gönüllü yahut zorunlu bir şekilde, yüzyıllar boyunca Yahudilerin içinde yaşadığı gettoların kapıları, Aydınlanma ve modernizmin etkisiyle 18. yüzyılın başlarında aralanmaya başlamıştır. Fransız Devrimi ve Napolyon Bonapart'ın (1769-1821) politikaları sonrasında, Yahudilerin gettoları, yavaş yavaş buldukları şehirlerin bir parçası haline gelmiştir (Ravid, 2012).

2.1.2. Getto'dan Çıkış: Emansipasyon ve Sekülerleşme

18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, başta Fransa ve Almanya olmak üzere Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudiler için, dilimize "özgürleşme" olarak tercüme edilen emansipasyon süreci başlamıştır. Yahudilerin, üzerinde yaşadığı uluslarla kaynaşmaları ve artık bir problem olarak görülmemeleri girişimini hedefleyen bu dönem, sosyal açıdan oldukça sancılı ve çok aşamalı olmuştur. Emansipasyon, Yahudilere karşı uygulanan engellerin kaldırılmasını, diğer vatandaşlar gibi eşit hak ve özgürlüklere sahip olmayı vaat etmiştir. Yüzyıllardır Avrupa'da, dışlanan ve öteki Yahudi imajını yıkmakla kalmayıp, Yahudilerin özümsemesinin amaçlandığı bu hareket, 18. yüzyıldaki sosyal ve politik dönüşüm kaynaklıdır (Dinur, 2007, s. 374-76)

Yahudiler cephesinden bakıldığında ise dönüşüm, yeni zamanların müjdecisi, *Yahudiliğin Luther'i* olarak isimlendirebileceğimiz Moses Mendelssohn (1729-1786) önderliğinde yayılan *Haskala* (Yahudi Aydınlanması) hareketiyle zaten hâlihazırda başlamıştır. Yahudilik dinini farklı ve yeni bir biçimde yaşamayı mümkün kılan, bir nevi modernleşme çağrısı olan *haskala*, kimi hahamlar tarafından heretik (sapkın) ilan edilse de sekülerleşmenin yolunu açmıştır. Mendelssohn'a göre Yahudiler, yaşadıkları toplumlara ve yasalarına uyum göstermelidir. Kendisi, hakiki özgürlük yolunun, ancak toplumdaki diğer kişilerle eşit vatandaşlık hakkına sahip olmaktan geçtiğini savunmuştur. Aynı dönemde etkisini arttıran benzer düşünceler, Yahudiliğin, köklü dini cemaat değerlerine, ulusal değerler eklenmesi sürecini başlatmıştır (Demirci, 2016, s. 44-5).

Yeni Yahudi bilincini yaratan ve kimi Yahudiler nezdinde bir kurtuluş hareketi olarak görülen Haskala, şüphesiz Yahudi kültürüne ve dinine seküler normlar kazandırmıştır. Haskala'nın izini takip eden *maskiller*,¹⁴ geleneksel Yahudi kültürü yerine, dini hızla arkasında bırakan Avrupa kültürünü benimsemeye başlamışlardır. Yaşadıkları ülkeyle özdeşleşme uğruna, dillerini, Yahudilik değerlerini, önce dönüştürmeye sonra ise tümüyle arkalarında bırakmaya yeltenmişlerdir. Ani gibi gözükse de bu kopuş ve dönüşüm süreci, kademeli olarak gerçekleşmiştir. İlk zamanlarda, Yahudi dini kimliklerini muhafaza ederek Hıristiyan toplumla karışan bir kesim, bir yandan da reformist Yahudilik akımının temellerini atmıştır. Bu yeni hareket, başta Batı Avrupa'da olmak üzere diğer yerlere de yayılmıştır. Buna karşın, geleneksel din anlayışı olan *Kehilla*'yı¹⁵, modern değerlere göre şekillendirmeye şiddetle karşı çıkan kimi ortodoks Yahudiler, Avrupa'daki getto mirasını yeğleyerek özgürlük yahut eşitlik gibi "caydırıcı teşviklere" karşı, oldukça sert tepkiler ortaya koymuştur. Doğu Avrupa'da ise reformist Yahudiliğe ve emansipasyona tepki olarak ultra-ortodoks akım doğmuştur. Dinde esnekliğin yollarını arayıp, yabancılarla ilişkileri iyileştirme yönünde eğilim gösteren reformistlere karşın ultra-ortodokslar, gentilelerle olan münasebetlerden, *halakha* (Yahudi şeriatı) öğretilerini yeniden yorumlamaya varana dek birçok girişime yeni yasaklar getirmiştir (Carvalho ve Koyama, 2016). Bu süreçte, bilhassa Avrupa'da mevcut Yahudi cemaatlerinin hepsi değişimle yüz yüze gelmiştir. Az veya çok bu değişimden etkilenen Yahudi cemaatleri karşısında, gelenekselci Yahudilerin tek seçenekleri, ayrılmak ve kendi topluluklarını kurmak olmuştur (Carvalho ve Koyama, 2016). Bunun yanında, orta yol arama girişimleri de mevcut olmuştur. Örneğin Haham Samson Raphael (1808-1888) gibi kimi din adamları, Tevrat'ın mesajının ebedi olduğunu savunmanın yanında, Tevrat'ı çağdaş bir söylemle yorumlamanın ve yaşamanın mümkün olduğuna dair ılımlı bir bakış açısı üretmiştir (Şami, 2002, s. 78).

Yahudiler arasında olan ayrılıklar, hem kendi cemaatleri hem de yaşadıkları toplumlar için bir dizi sosyal, hukuki, dini sorunu da beraberinde getirmiştir. Zira değişen sadece Yahudiler veya Yahudilik dini olmamıştır. Ortaçağ'da mevcut olan

¹⁴ Maskil kelimesi aydın, bilgin yahut eğitilmiş kişi anlamlarına gelmektedir. Maskiliim (İbr. çoğul) Bkz. Jacobs, J., Wiernik, P. ve Deutsch, G. (1906). Maskil. *Jewish Encyclopedia* içinde (2. bs., Cilt 5, s. 364). New York: Funk & Wagnalls.

¹⁵ Kehilla, Ortaçağ'dan beri Yahudilerin kendi aralarında, hahamların liderliğinde hem dini hem sosyal yaşamı düzenleyen bölgesel cemaatler sistemine verilen isimdir.

başlıca dini ve ekonomik sebeplerle zuhur eden Yahudi problemi de bu dönemde değişime uğramıştır. Modern Yahudi problemi, bahsi geçen Yahudi mezhep ayrılıkları sürecinde, Yahudilerin, modern toplumdaki konumlarını belirleme hususunda ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılda yükselen etnik ulus değerleriyle birlikte Yahudiliğin, bir din mi, etnisite mi yoksa kültür mü olduğu sorusunun cevabı net bir biçimde verilememiştir. Kimileri tarafından Yahudiler, artık dini bir cemaat olarak değil siyasi bir topluluk olarak görülmeye başlanmış ve bu durum Yahudi problemini politik arenaya çekmiştir. Sürdürmeye devam ettirdikleri komünal yaşamdan ötürü ve ekonomik gerekçelerle, Yahudiler, “devlet içinde devlet” kurmakla suçlanmaya başlanmıştır (Mayer, 1939). Hal böyle iken, ister seküler olsun ister dindar, ulus devletlerin ortaya çıkışı ve milliyetçilik akımları, o dönemde Avrupa Yahudilerinin bekâsını etkilemiştir ve Siyonizm bu karmaşada doğmuştur.

Son olarak, emansipasyon döneminin bir diğer özelliği olan, hahamların, siyasi arenada görünürlüğünün artması durumuna değinilmelidir. Tarih boyunca, kendi cemaatlerinin iç hukukuyla meşgul olan hahamlar, kritik olaylarda yahut ancak elzem durumlarda yaşadıkları toplumların siyasi durumlarıyla ilgilenirlerken, bu durum artık değişmeye başlamıştır. Zira bu süreçte, bilhassa Almanya örneğinde, hahamların, kendilerine siyasi liderlik rolünü biçtiğini görmemiz mümkündür. Malum olduğu üzere, günümüz İsrail Devleti’nde haredi partilerin ve fikir babaları rabbilerin siyasetteki etkin rolleri devam etmektedir. Bu bakımdan siyasi mecradaki bu nüfuzun başlangıç tarihini, emansipasyon sürecine dayandırmak mümkündür (Rabkin, 2012, s. 33).

2.1.3 Siyonizme Giden Sürec

19. yüzyılda birçok toplumbilimci, geleneksel din anlayışının, milâdını doldurduğunu öne sürerek modernizm karşısında dinin, yenik düşeceğini ya da yerini bilime bırakacağını öngörmüştür.¹⁶ Dinin giderek etkisini yitireceği beklentisi, bilhassa yüzyıllardır Hıristiyan Avrupa’nın “ötekisi” olan Yahudilik için söz konusu olmuştur. Yahudiliğin, bir dinden ziyade bir ırk veya kültür olarak tanımlanmaya başlayacağı öngörülmüştür. Aynı yüzyılda ulus kimliklerin ortaya çıkışıyla,

¹⁶ Émile Durkheim (ö.1917), Karl Marx (ö.1883), Max Weber (ö.1920) gibi isimler örnek gösterilebilir. Bkz. Robertson, R. (1971). *Sociologists And Secularisation*. *Sociology*, 5(3), 297-312.

Avrupa'daki Yahudileri vatandaş haline getiren süreç başlamıştır.¹⁷ Birçok yeni problemi beraberinde getiren bu dönemde, gettolarından çıkan Yahudilerden geride, geleneksel dini anlayışlarını ve ritüellerini bırakmaları istenmiştir. Bunun karşılığında ise yüzyıllardır içinde yaşadıkları ancak aşına olmadıkları toplumlar arasında asimile olmaları seçeneği sunulmuştur.

Yahudilerin getto yaşam biçimini benimsemeleri tek yönlü bir karar veya bir tercih değildir. Yaşadıkları toplumlarda, şiddeti, zamansal ve coğrafi olarak çeşitlilik gösteren Yahudi problemi, bu durumun ana faktörlerden birisidir. Hıristiyanlar tarafından, Ortaçağda, "tanrı katili" olarak görülen Yahudilere karşı duyulan nefretin sebebi daha çok teolojik iken, modern döneme doğru, finans, sanayi ve ticaret burjuvazisinin tam orta yerinde olan Yahudilere, karşıtlığın sebebi, çoğunlukla iktisadi olmuştur. Yahudi cemaatlerinin kendi içlerine dönük yaşayış tarzlarının sebebi elbette tek yönlü olmamıştır. Zira getto kapıları içeriden kilitlenmiştir. "Tanrının seçilmiş halkı", kurtuluş öncesinde başka halkların arasında yaşayıp onlara ışık tutarak, ilahi sürgün emrini yerine getirmiş; cemaat aidiyetlerini yitirmemek için diğer toplumlarla ilişkilerini en az seviyede tutmaya çalışmışlardır (Macdonald, 2003).¹⁸

18. ve 19. yüzyıllarda, gettolarından çıkmayı yeğleyen Yahudilere rağmen sekülerleşme öngörülerini ve Yahudilik dininin fosilleşeceği beklentisi gerçekleşmemiştir. Ancak geçtiğimiz üç yüz yıla dek süregelen Yahudi kimliği, radikal bir biçimde dönüştürülerek ayrılıklara yol açmıştır. Yalnızca Yahudi kimliği değil aynı zamanda, Yahudilik dini içindeki mühim kavramlar da tebdil edilmiştir. Yahudilikte köklü bir telakki olan Mesih inancı, bu değişimlerin başında gelmektedir. Hayatta kalma endişesiyle, Mesih umutları arasındaki çarpışmadan doğan modern Yahudi mezhepleri, günümüzde yaşanan ihtilafların anlaşılması hususunda önem arz etmektedir. Modern dönemde kısırlaşacağı savunulan bilakis bu dönemde oldukça "üretken" olan Yahudilik içerisinde, sekülerleşme ve inanç yitimi eğilimleri doğrultusunda iki uç kutup oluşmuş ve arasında diğer Yahudi mezhepleri konumlanmıştır (Sorkin, 2004). Bir uçta Max Weber'in üzerinde durduğu "anlam

¹⁷ Rus Çarlığında 1917 Devrimi sonrasında bu mümkün olmuştur.

¹⁸ "Onlarla ahdetmeyeceksin ve onlara acımayacaksın ve onlarla hısımlık etmeyeceksin; kızını onun oğluna vermeyeceksin ve onun kızını oğluna almayacaksın." Bkz. Tesniye 7/1-7

kayıbı” teorisine örnek gösterilebilecek cemaat aidiyetini yitiren, dini ritüellerini evde sürdüren, dışarıda ise bulunduğu ülkenin ulus kimliğini taşıyan modern Yahudi; diğer tarafta tam aksi yönde sekülerleşmeyi şeytani bir eylem olarak gören ve bu değişimi Mesih’in gelişi öncesinde yaşanan felaketlere yoran, buna mahal verecek bütün yolları kapatan Haredi Yahudi (Sorkin, 2004).

19. yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa’da, hahamlara sırtını çeviren ve ulus kimliği edinmeyi önceleyen Yahudilere rağmen, Yahudi problemi çözüm bulmamıştır; Yahudiler, Fransız veya Alman olsalar bile evrensel kabul görmemişlerdir. Bilakis, antisemitizm etkisini daha da arttırmıştır. Hala *parya* takımı olarak görülen Yahudiler, asimilasyonları sebebiyle geleneksel Yahudiliğe geri dönmenin olanaksızlığı ve antisemitizm baskısıyla, bütünüyle Germenliğe erişememenin imkânsızlığı arasında sıkışıp, travmatik bir toplum halini almıştır (Traverso, 2016, s. 34). Getto dışındaki kimliklerini ve bekâlarını yeniden düşünmek zorunda kalan seküler Yahudiler arasından bir kesim, tedavisi muhal gibi görülen Yahudi sorununa çözüm aramaya başlamıştır. Örneğin 1882 yılında, bir Rus Yahudisi olan Leon Pinsker (1821-1891), *Auto-Emancipation* adlı bildirisinde, Yahudilerin kendi kendilerine özgürleşebileceklerini savunmuş, birleşme çağrılarını yapmak yerine ulusal Yahudi kimliğini yeniden keşfetmeyi teşvik etmiştir (Shumsky, 2011).

Yahudilerin fakirleşmesi, asimilasyonun başarısızlığı, bekâya yönelik tehditler, yerinden edilmeler ve pogromlar gibi bir dizi problem, seküler Yahudileri dinsiz bir milliyetçilik olarak değerlendirebileceğimiz Siyonizm ütopyasının kucağına itmiştir. Avrupa milliyetçiliklerinden esinlenerek, tamamıyla politik ve seküler bir hareket olarak doğan Siyonizm, yüzyıllardır süregelen geleneksel Yahudiliğin bütün yönlerine meydan okuyarak tarihin akışını Tanrı’nın elinden almayı hedeflemiştir. Mesihi kurtuluş kavramını seküler forma bürüyerek, Tanrı’nın münhasır alanından siyasi-dünyevi alana aktaran bu hareket, Yahudi geleneğindeki en güçlü kırılma olmuştur. Dinin geleneksel kavramlarını kendi çıkarları için kullanarak, yeni bir tarihyazımına girişen Siyonizm, ilk dönemlerinde geniş kitlelerce aykırı görülmüştür (Rabkin, 2012, s. 27-31).

Geleneksel anlatıdaki, Mesih’in yeryüzüne indikten sonra tüm Yahudileri sürgünden azad ederek vaat edilen topraklarda bir araya getireceği misyonunu (Ginsberg, 2007,

s. 110) bu kez Siyonizm üstlenmiştir. Meşhur *Siyonizm Manifestosu*'nda, modern Siyonizmin kurucu babalarından Theodor (Binyamin Ze'ev) Herzl (1860-1904) “Yahudi sorunu hala varlığını sürdürüyor. Bu durumu inkâr etmek ise aptallık olur” (Herzl, 1988 s. 75) tahlilini sunduktan sonra nihai çözüm olarak, Yahudilere ait bir devletin kurulması planlanmıştır. Siyonizm, asimile olmuş olmalarına rağmen yine de toplumun üst tabakaları tarafından dışlanan Yahudilerin yaşadığı hezimet duygusunun akabinde şekillenmiştir. Tarihyazımı sürgünden ibaret, güçsüz, zulmedilen, pasif Yahudi'ye karşı yeni bir Yahudi bilinci yaratma ve tarihi yeniden yazma girişimleri başlatılmıştır. Yahudiliğin geleneksel sembolleri kullanılarak, dünyanın farklı yerlerinde yaşayan, farklı dilleri konuşan Yahudileri bir araya getirme planı için çeşitli yerlerin adı anılmış olsa da¹⁹ gereken emek ve tahammül gücünün gösterilmesini sağlayacak, güçlü bir duygusal cazibe ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu duygusal boşluğu doldurmaya, ancak, *Eretz Yisrael* (אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל) adı verilen günümüz İsrail toprakları yeterli gelmiştir (Lewis, 1986, s. 10).

2.2. Dinsiz Bir Milliyetçilik Olarak Siyonizm

19. yüzyılda Avrupa'da toplumu dönüştürmeyi hedefleyen milliyetçilik hareketlerinden biri olan tanımlanabilecek Siyonizm ideolojisi, asimile olmayı kabul etmiş olmalarına rağmen cemiyetlerin üst tabakaları tarafından kabul görmeyen entelektüel Yahudilerin yaşadığı hayal kırıklığının bir ürünüdür (Rabkin, 2012, s. 33). Siyonist kuruluş mitini üç tezahürde özetlemek gerekirse ilk olarak sürgünün hükümsüzleştirilmesi (ibr. *şeilat- ha-galut*) gelmektedir (Piterberg, 2015). Sürgünün reddi olarak da tanımlanabilecek bu tavır başlangıçta Avrupa'da, aynı zamanlarda beliren seküler milliyetçilik akımlarından herhangi biri gibi olmayı hedeflese de zamanla kültürel, dini açılardan farklı anlamlar kazanmıştır. Yahudi halkının normalleşmesini umarak dinden uzak, siyasi bir proje olarak nitelendirilebilen Siyonizmin, öncülerinin çoğunluğunun, seküler kişiler olduğu genel kabulü doğrudur. Ancak esas mesele, Siyonizmin fikir babalarının dine mesafeli değil; din

¹⁹ Örneğin, 1820 yılında, Siyonizmin öncülerinden Morcedai Manuel Noah, Amerika'da Niagara yakınlarındaki Büyük Ada'da “Ararat” adının verildiği bölgede, Yahudi yerleşim yeri kurmayı denemiştir. Bkz. Adler, S. ve Connolly, T. E. (1960). *From Ararat to Suburbia: The History of the Jewish Community of Buffalo*. Philadelphia: Jewish Publication. (s.60-1). Yine, 1903 yılında British Colonial Secretary'de görevli olan Joseph Chamberlain, Siyonist Kongre'ye Uganda'da bir Yahudi devleti kurmayı teklif etmiştir. Bkz. Cauter, D. (2013). “Zionism”. D. Cauter (Ed.). *Isaac and Isaiah: The Covert Punishment of a Cold War Heretic* içinde (ss. 247-61). London: Yale University Press.

karşıtı olduklarıdır. Yüzyıllardır oradan oraya sürülen diaspora Yahudisinden, dolayısıyla Yahudi imajından nefret eden öncüler, geleneksel Yahudi tarihini yeniden şekillendirerek ulusal bir halk oluşturmak istemişlerdir. Modernizm ile beraber kendi tarihlerine başkalarının gözünden bakmaya başlayan Siyonistlerin gözünde, gelenekçi bakış açısı itibarını yitirmiştir (Rabkin, 2012, s. 38). Bir yandan geleneksel Yahudiliğe meydan okurken diğere yandan tasarladıkları seküler ulus için Yahudiliğın tarihsel ve mitsel anlatılarına ihtiyaç duymuşlardır. Bunun için geleneği tamamıyla reddetmeyip onu bir ulusun atalarının kahramanlıklarını anlatan bir tarih kitabı gibi ele almış; simgesel öğelere mitsel anlamlar kazandırmışlardır.

Bu dönemde, Alman romantizminin de etkisiyle İsrailoğulları ile toprağı arasındaki ilişki canlandırılmak istenmiş ve “toprak” Siyonizmin ana temalarından birisi olmuştur. Siyonist söylemde sık sık duyulan *Eretz Yisrael* kavramı, Yahudilerin toprağı anlamına gelmektedir. İbranicede toprağı ifade etmek için birçok kelime bulunur²⁰ ancak bu kelimeyi karşılamak için Tekvin Kitabının ilk babında bulunan “Tanrı’nın gök ile birlikte yarattığı toprak” ve “kara ve kuru toprak” anlamındaki *eret* kelimesi tercih edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Siyonizm öğretisinin kaynağının dinsel miras olduğunu görmek mümkündür. Bu mirası dünyevileştiren, millileştiren ve kendi argümanlarına göre uyarlayan Siyonizm, ümit ettiği geleceğı inşa etmek ve bu çabasını haklı göstermek için kısmen de olsa geçmişi yeniden kurmuştur (Benbassa ve Attias, 2012, s. 193-5). Toprağın geleceğı üzerinde hak talep etmek için toprağın geçmişi üzerinden hak iddiasında bulunmuştur.

Yine erken dönemin Siyonist söyleminde, Yahudi şer’i hükümleri manasına gelen *halakha*, Yahudileri bir arada tutmak için gerekli bir araç olarak görülmüştür. Kutsal ortadan kaldırmak yerine, Yahudilikten uzaklaştırıp ulusal sembollere taşınmıştır. (Rabkin, 2012, s. 89). Örneğın, İsrail Devleti’nin bayrağı, üzerinde Davud Yıldızı simgesinin bulunduğu *tallit* adı verilen dua şalından esinlenerek yapılmıştır. Devletin ulusal armasında yer alan yedi kollu şamdan *menorah*, dini anlamlar barındırmaktadır. Ancak kurulması planlanan devlette şer’i hükümlere ihtiyaç

²⁰ Erets: Tekvin’in ilk babında, Tanrı’nın gök ile birlikte yarattığı topraktır. Aynı bölümde kara ve kuru toprak olarak da geçer.

Adama: Ekilmesi, işlenmesi gereken toprak anlamındadır. Tanrı *adama*’dan insanı yaratıp ona yaşam soluğı üflemiştir.

Haaretz: Toprak, vatan, ülke gibi anlamlara gelmektedir.

duyulmamıştır. Zira bu devlet “uluslar arasında bir ulus olma” fikrinin bir ürünüdür. Bu açıdan bakıldığında normalleşme eylemi kutsal kitabın anlatısına oldukça terstir. Siyonist söylemlerin meşruiyetini besleyen bir unsur da modern dönemde bilhassa hem doğu hem de batı Avrupa’da yükselen antisemitizmdir. Öyle ki geçtiğimiz yüzyılda, Yahudilerin yaşadıklarına bakıldığında tarihçi Isaac Deutscher’in (1907-1967) “*Hıristiyan Medeniyeti’ndeki antisemitizm bu denli köklü ve şiddetli olmasaydı Yahudiler bugün var olmayacaktı*” tahlili doğrulanmaktadır. Bu çıkarımdan hareketle, birbirine zıt iki unsur gibi görülen Siyonizm ve antisemitizmin aslında hemfikir oldukları noktalar saymak mümkündür. Öncelikle hem antisemitler hem de seküler Siyonistler, Yahudilerin, dinsel bir cemaat değil ayrı bir ulus olduğunu savunurlar. Antisemitlere göre Yahudiler, Fransız yahut Alman olsalar bile Yahudi kimliklerini geride bırakmaları mümkün değildir. Keza, reformist Yahudiler emansipasyon döneminde yalnızca “evlerinde Yahudi kalıp sokakta Fransız, Alman kimlikleriyle var olmayı” arzulamışlardır ancak toplum tarafından tam anlamıyla bir kabul görmemişlerdir. Bir diğer ortak nokta, Yahudilerin ne yaparlarsa yapsınlar içinde buldukları ülkeyle bütünleşemeyecekleri iddiasıdır. Nitekim Theodor Herzl, Dreyfus Davası²¹ sonrasında kaleme aldığı Siyonist manifestosunda, bu iddiayı destekleyecek söylemlerde bulunmuş ve birçok Siyonist kurucu da kendisine katılmıştır. Antisemitler cephesinden bakıldığında da, 1880’li yıllarda Doğu Avrupa’da bilhassa Rusya’da, Yahudilerin topluma uyum sağlayamadıkları gerekçesiyle, sınır dışında oluşturulan kamplar olan *pogromlar* ve yapılan zulümler, bu durumun kanıtı niteliğindedir. Anlaşılacağı üzere, Siyonistlerin ve antisemitlerin hemfikir oldukları ana mesele Yahudi probleminin varlığıdır. Her iki taraf da, Yahudi problemini kabullenmiş ve çözüm önerisi olarak Yahudilerin gitmesini öngörmüştür (Rabkin, 2012, s. 136). Bu şekilde bakıldığında, İsrail Devlet’inin,

²¹ Dreyfus Davası (Dreyfus Affair): 1894 yılında, Fransa genelkurmaylığında görev yapan Yahudi asıllı Yüzbaşı Alfred Dreyfus’un, casuslukla suçlanmasının ardından açılan davadır. 1894–1906 yılları arasında devam eden dava süreci, başta Fransa olmak üzere diğer ülkelerde de gündem olmuştur. Elde somut bir delil olmamasına rağmen Yüzbaşı Dreyfus, Fransa’nın askeri sırlarını Almanya’ya sızdırmakla suçlanmıştır. Rütbesi sökülen yüzbaşı, suçu kanıtlanmamasına rağmen cezalandırılmıştır. Buradaki esas mesele, Dreyfus’un Yahudi olduğu için bu muameleyi gördüğüne inanılmasıdır. Dreyfus’un Yahudi olduğu için Fransa tarafından gördüğü ırkçı muamele, içinde bulunduğu dönemde yaşanan birçok hadisesin de kırılma noktası olmuştur. 1899’da, Dreyfus için af çıkarılmıştır ve kendisine *Légion d’Honneur* nişanı (Fransa’nın en yüksek rütbeli nişanı) takdim edilmiştir. Çalkantılı dava sürecinin sonunda, Dreyfus masum bulunup itibari iade edilse de Dreyfus’u suçlayanlar ile suçlamayanlar arasındaki kavga son bulmamıştır. Yaşananlar, Yahudiler nazarından bakıldığında ise siyasi Siyonizmin fitilini ateşleyen bir hadise olarak nitelendirilebilir.

Avrupa'daki Yahudi probleminin Filistin'e intikali neticesinde var olduğu yorumunu yapmak mümkündür.

2.2.1 Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı

Modernizmin etkisiyle, kendi içlerinde zaten bölünmeler yaşamış olan Yahudi cemaatleri, Avrupa'da ortaya çıkan Siyonizm hareketi karşısında oldukça farklı tutumlar sergilemiştir. Siyonizm, bazı hahamlar tarafından ütöpik bir hareket olarak yorumlanmış ve önemsenmemiştir. Diğer taraftan, hahamların çoğu, iki bin yıllık sürgün geleneğine sadakatsizlik etmeye davet eden bu hareketi, bir başkaldırı olarak nitelendirip çokça eleştirmiştir (Ravitzky, 1996, s. 13). Zira geleneksel Yahudi tarihinden bir kopuş olarak nitelendirilebilen bu milliyetçi plan, Yahudilerin ahidlerini ihlal etmeyi arzulamıştır. Normal şartlarda, kurtuluş yolunun, ahde sadık olmaktan geçtiğini belirten Yahudi tarihçi Simon Dubnow'a göre, "*ortodoks Yahudi inancının kalbinde daima Siyon'a dönüş (ibr. shivat TSiyon) vardır ve beklenen Mesih'in gelişi canlıdır*" (Dubnow, 2003).²² Bu çerçeveden bakıldığında Siyonizm, ilahi dönüş ve Mesih'in geleceği umudunun canlılığını sonlandırmak istemiştir. Diasporayı ve bu bekleyişi kötü anan Siyonistlerin aksine, inanan bir Yahudi için diaspora bir lanet olarak yorumlanmamıştır. Emredilen kopuş, sürgünün ötesinde, toprağa kavuşmadan ve ona hâkim olmadan önce son bir yargılanma yeri ve arınma dönemi olarak görülmüştür²³. Örneğin Yahudi din âlimi Rashi²⁴, (1040-1105) farklı yerlere dağıldıkları için Yahudilerin aynı zaman zarfında yok edilemeyeceğini dile getirerek diasporanın bir nimet olduğunu savunmuştur (Dahl, 2017, s. 5). Yahudi tarihi boyunca vuku bulan sürgün dönemlerinde, birleştirici güç olan Tevrat'ın,

²² Ayrıca belirtmelidir ki Maimonides tarafından tespit edilen Yahudi amentüsünde Mesih'in geleceğine dair bir doktrin mevcuttur: "*Bütün imanımızla inanırız ki Davud soyundan Mesih gelecektir. Gecikmesine rağmen geleceği günü bekleriz.*" Bkz. Abelson, J. (1906). *Maimonides on the Jewish Creed*. The Jewish Quarterly Review, 19(1), 24-58.

²³ Bkz. Hezekiel 20, 34-38: "*Güçlü ve kudretli elle, şiddetli öfkeyle sizi uluslar arasından çıkaracak, dağılmış olduğunuz ülkelerden toplayacağım. Sizi ulusların çölüne getirecek, orada yüz yüze yargılayacağım. Atalarınızı Mısır Çölü'nde nasıl yargıladıysam, sizi de öyle yargılayacağım. Egemen RAB böyle diyor. Aranızda bana karşı gelenlerle başkaldıranları ayıracağım(...)*" 41-44: "*Sizi ulusların arasından çıkarıp dağılmış olduğunuz ülkelerden topladığımda, beni hoşnut eden bir koku gibi kabul edeceğim. Ulusların gözü önünde aranızda kutsallığımı göstereceğim. Sizleri atalarınıza vermeye and içtiğim ülkeye, İsrail ülkesine getirdiğimde, benim RAB olduğumu anlayacaksınız. Bütün yaptıklarınızı, kendinizi kirlettiğiniz bütün uygulamaları orada anımsayacak, yaptığımız kötülüklerden ötürü kendinizden tiksineceksiniz.*"

²⁴ Rabbi Solomon ben Isaac, Shlomo Yitzhaki adıyla da tanınmaktadır. Ortaçağda yaşamıştır ve Talmud ve Tanah'ın ilk defa kapsamlı tefsirlerini yazmıştır. Metinlerin ana anlamlarını muhafaza ederek, özünü açıklayıcı bir şekilde yorumlamasıyla bilinmektedir.

*tosafist*lerden²⁹ biri olan Ra'aven³⁰(1090-1170), Filistin'e göç etme niyetinde olan Yahudileri, Tanrı tarafından ölümlerle cezalandırmaları ihtimaline karşın uyarmıştır (Shakak ve Mevzinsky, 2015, s. 58). 13. yüzyılda, yine aynı dönemden Geronalı kabalist Rabbi Ezra³¹ (1160-1238), bir Yahudinin, Filistin'e göç etmesi halinde, Tanrı'yı terk etmiş olacağını savunmuştur (Ravitzky, 1996, s. 219). 18. yüzyılda Praglı Talmud yorumcusu Jonathan Eybeschütz (1690-1764), dünyadaki bütün milletlerin rızası olsa dahi, Mesih'in gelişinden önce Filistin'e yapılacak olan kitlesel göçü men etmiştir (Ravitzky, 1996, s. 291). Hatta ünlü reformist Moses Mendelssohn bile bahsi geçen üç yemine sadık olunması gerektiğini düşünmüştür.³²

Tarih boyunca bahsi geçen görüşlerin aksini savunan istisnai seslerin en güçlüsü 13. yüzyılda yaşamış olan Nachmanides³³'tir (1194-1270). Siyonistler tarafından sık sık fikirleri zikredilen Nachmanides, her Yahudinin sorumlu olduğu 613 emirden birinin Eretz Yisrael'e (ataların miras bıraktığı topraklar) yerleşmek olduğunu belirtmiştir (Edelheit, 2019, s. 8). Tevrat'taki, Sayılar 33:53'te geçen “*Ülkeyi yurt edinecek, oraya yerleşeceksiniz; çünkü mülk edinesiniz diye orayı size verdim.*” ifadesinden yola çıkarak Nachmanides, bu toprakları fethetmekle emrolduklarını savunmuştur. Kendisinden yüzyıllar sonra yaşayan dini Siyonizm akımının öncülerinden olan Rabbi Zvi Yehuda Kook (1891-1982) ve şakirtleri, Nachmanides'in beyanlarını sık sık kullanmışlardır (Holzer, 2002, s. 82). Kutsal topraklarda yaşama zorunluluğunu savunan Nachmanides'in aksine çağdaşı İbn Meymun'un (1138-1204), Sefer *Hamitzvot* adlı kitabında yazdığı 613 kural içerisinde böyle bir ibare yoktur. İbn Meymun, fethin, Mesih döneminde gerçekleşeceğini savunmuştur (Benbassa ve Attias, 2012, s. 129).

²⁹ 12. ve 15. yüzyıllar arasında, Rishonim döneminde Fransa ve Almanya'da yaşayan din adamlarına “*tosafist*” ismi verilmiştir.

³⁰ Eliezer ben Nathan olarak da bilinen ilk tosafotlardan (Ortaçağdaki talmud yorumcusu) biridir.

³¹ Geronalı Rabbi Ezra, 13. yüzyılda Katalan bölgesinde, Kabala merkezinin önemli hale geldiği zamanlarda ünlü kabalistlerden biri olmuştur.

³² Moses Mendelssohn döneminde, Orta Avrupa'daki hahamların uç görüşleri olmuştur. Örneğin ortodoks mezhebinin kurucusu Rabbi Rafael Hirsch, Yahudilerin kendi gayretleri ile elde edebilecekleri bir Yahudi devletini yasaklamıştır. Bu yasak üzerine, 1837 yılında, Yahudi yerleşimcilerin çoğunluğunu oluşturduğu Filistin'in Safad kentinde meydana gelen depremin sebebini, Tanrının hoşnutsuzluğuna yormuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Shahak, I. ve Mevzinsky, N. (2015). *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık. (s. 59)

³³ Nachmanides veya Ramban olarak da bilinen ortaçağ Yahudi âliminin bu görüşü, kendi döneminde ve sonraki yüzyıllar boyunca destek görmemiştir. Ancak yedi yüz yıl geçtikten sonra 1970 yılında Nachmanides, İsrail'de aşırı sağcı Guş Emunim grubunun yerleşimcileri tarafından koruyucu aziz ilan edilmiştir.

Sürgün yüzyılları boyunca kutsal topraklara kolektif bir göç ya da fetih girişimi olmasa da bireysel göçler yapılmıştır. Örnek olarak 13. yüzyılda Batı’da yaşayan bazı hahamlar, Kudüs’e ve kutsal topraklara göç etmiştir. Yapılan bu göçlerin yegâne sebebi dinidir; toprağa ilişkin emirleri yerine getirebilmek ve böylece bir nevi manevi kusursuzluğa erişmeyi dilemişlerdir. Emelleri somut ve pratik olan bu hahamların, mesihçi bir coşku yahut kurtuluşu hızlandırmak, sonu çabuklaştırmak gibi bir niyetleri olmamıştır (Benbassa ve Attias, 2012, s. 137). Yapılan diğer göçler incelendiğinde de, yalnızca “orada olmak” ve tövbe ederek bağışlanmayı dilemek için yapıldıklarını söylemek mümkündür. Bu bakımdan hiçbir zaman, bireysel veya toplu gidişler, diasporadaki Yahudiler için kutsal toprağa bağlılığı somut şekilde dile getirmenin bir yolu sayılmamıştır (Benbassa ve Attias, 2012, s. 139).

Kutsal metinlerdeki kısıtlamalar, Yahudileri, yüzyıllar boyunca insan eliyle kurulacak bir hâkimiyet idealinden caydırmıştır. Tek toprak olarak gördükleri Siyon’a kavuşamayan Yahudiler, buldukları topraklar üzerinde çoğu kez garabet hissini tatmıştır. Özellikle, Hıristiyan Avrupa’da yaşayan Yahudilerin, toprakla ilişkisi çift yönlü bir yabancılık halini almıştır; Yahudiler ekemedikleri ve edinemedikleri toprağı benimseyememişlerdir (Benbassa ve Attias, 2012, s. 160). Sürgün yüzyılları boyunca dinin, zaman ve mekânla olan ilişkisi başkalaşarak çift yönlü bir hale dönüşmüştür. Yüzyıllar boyunca, bu çift yönlü hale getirilen çözüm ise “burada” yaşarken “ora”nın unutulmaması ve “ora”nın hayalini kurarken de “burada” yaşamaktan vazgeçilmemesi şeklinde olmuştur. Bu bakış açısı hem sürgünü hem de toprağı kurtarmaya imkân sağlamıştır (Benbassa ve Attias, 2012, s. 122).

1.3. Mesihçilikten Milliyetçiliğe: Dini Siyonizm

Doktrinleri, amaçları, beslendiği kaynaklar ve örgütlenme metotları aynı olmayan Siyonizm türleri mevcuttur.³⁴ Yahudi tarihi boyunca yekpare bir ideoloji olmayan

³⁴ Politik Siyonizm: 19. yüzyılda, Avrupa’da türeyen milliyetçilik akımlarından birisidir. Siyasi bir yapı olarak nitelendirilebilecek politik Siyonizmin ana hedeflerinden birisi, mevcut Yahudi sorununa nihai çözüm getirmek için Filistin’de bir Yahudi devleti kurmaktır. Dünya tarafından tanınırlık elde etmek, cemiyetlerin üst tabakaları nezdinde kabul görmek gibi arzularla, diplomasi yoluyla var olmayı yeğleyen bu akımın, sömürgeci bir bakış açısına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Revizyonist Siyonizm: Ekseriyetle Rus Yahudileri arasından doğmuştur ve oldukça radikal bir tavra sahiptir. Hareketin esas hedefi, Ürdün Nehri’nin her iki yakasını kaplayacak şekilde planlanan bir

Siyonizmin ve türlerinin, Yahudilikle olan ilişkisi oldukça karmaşıktır. Zira geleneksel Yahudiliği temsil eden ortodoks Yahudilerin, Siyonist savlara karşı verdikleri tepkiler tekyönlü değildir. Erken dönemlerden itibaren Siyonizme destek vermeyen ortodoks Yahudi cemaatlerinin yanında, Siyonizme sert tepkilerle karşı çıkan cemaatler de olmuştur. Diğer taraftan, bazı hahamlar verilen olumsuz tepkilerin tam aksi yönünde konumlanmış ve Siyonizmi dini çerçevede yorumlamışlardır. Tamamıyla seküler ve siyasi bir ideoloji olan Siyonizmi ise Yahudi dini geleneğiyle bağdaştırma teşebbüsü dini Siyonizminin temellerini atmıştır.

Gelenek ile Siyonizmin en büyük çatışma konularından birisi sürgündür. En yalın ifade ile İsrailoğulları ve Tanrı arasında yapılan ahdin bir simgesi olan sürgün, geleneğe göre, içten bir şekilde pişman olunduğu takdirde sonu olan bir süreçtir. Tövbe edip belirli kurallara³⁵ uyulduğunda toprağa dönüş yolu açılacaktır. Mesih'in gelişi ve Yahudilerin Eretz Yisrael'e kavuşması ancak ahde sadık kalındığı takdirde Tanrı tarafından gerçekleştirilecektir. Tevrat'ta geçen "*Çünkü toprak benimdir, siz ise benim evimde oturan yabancısınız, konduğunuz*" (Levililer 25,23) ifadesinden de anlaşılacağı gibi toprağın sahibi bellidir ve toprak, Tanrı'nın iradesindedir. Politik Siyonizmin nihai hedefi ise sürgünün sona erdirilmesidir. Gelenek ile Siyonizm arasında bir bağ kurmayı hedefleyen dini Siyonizm ise bu karşıtlıktan doğmuştur.

Yahudi devleti kurmaktır. Uzlaşmadan hayli uzak olan revizyonistlere göre çözümün yolu, silah ve savaştan geçmektedir.Bkz. "Ze'ev (Vladimir) Jabotinsky", <http://en.jabotinsky.org/media/9747/the-iron-wall.pdf>(erişimtarihi:18.03.2020)

İşçi / Sosyalist Siyonizm: Doğu Avrupa kaynaklı bu hareket, Filistin'de kurulması planlanan devletin sosyalist bir yapıda olmasını savunmuştur. Diasporadaki zayıf Yahudi imajını geride bırakmayı hedefleyen işçi Siyonistler, ilk aliyalar ile gelen Yahudilere yeni ve güçlü bir İbrani imajı kazandırmayı amaçlamışlardır. Yahudi iş gücüne odaklanan ideolojileri ile kolektif çalışma ve yaşam yerleri kurmuşlardır. Moshav (toplu tarımsal yerleşimler) ve kibutzlar (komünal yerleşim yerleri) devletin kuruluş aşamasında oldukça faallik göstermiştir. Bu ideoloji ve kurulan yapılar, İsrail Devleti bağımsızlığını ilan ettikten sonra ülkede çokça etkin olsa da zaman içinde ekonomik ve sosyal şartlar değişince tesiri azalmıştır.

Kültürel/Ruhani Siyonizm: Başlıca öncüleri Ahad Ha'am, Peretz Smolenskin ve Moses Hess olan Kültürel Siyonizm akımının savunucuları, Eliezer Ben Yehuda, Martin Buber, Hayyim Nahman Bialik, ve Micah Joseph Berdichevski gibi önemli şahsiyetlerdir. Filistin topraklarında, kendilerine ait özgürce yaşayabilecekleri yerleşim birimleri oluşturmak isteyen bu kitle, çoğunlukla Doğu Avrupa'da zulüm ve baskı gören gruplar arasında yetişmiştir. "Yeniden Doğuş" temasını özümseyen kültürel Siyonistler, dili, kültürü, medeniyeti canlandırarak bir nevi kültürel Yahudi Rönesansını yaşamayı amaçlamışlardır.

³⁵ Şabat günü kurallarına uymak, erdemli olmak, yalnızca kendi halkından kişilerle evlenmek, Tanrı'ya ve Yasa'sına itaat etmek gibi bir dizi ahlaki ve dini kural.

19. yüzyılda görünür olmayı arzulayan yalnızca siyasi mecrada boy gösteren seküler elit Yahudiler olmamıştır. Dindar Yahudilerin bir kısmı da mevcut sosyal şartlara ve uygulanan zulümlere karşı görünür olmayı yeğlemişlerdir. Doğu Avrupa’da bir *shtetlde*³⁶ doğan ve ilk gençlik yıllarında Filistin’e göç eden İsrail cumhurbaşkanlarından Shimon Peres (1923-2016), diaspora dönemindeki Yahudi’yi şu şekilde anlatır:

[...], ünlü bir Yahudi filozof olan Yankelewitz, diasporadaki Yahudi yaşamını metro yolculuğuna benzetir. Yerin altından seyahat edersiniz, camdan dışarıyı yani manzarayı göremezsiniz ve dışarıdan kimse trenin içindeki sizi göremez. Modern zamanlardaki Yahudi yaşamı ise otobüsle yolculuk etmek gibidir. Dışarıda olup biteni görürsünüz tıpkı dışarıdakilerin otobüste oturan ve manzarayı izleyen sizi gördüğü gibi (Peres v.d., 1998, s. 3-4).

Bu metafor üzerinden üç ayrı eşleştirme yapılabilir: Politik Siyonistler bahsi geçen metaforda yola yerin altında devam etmek istememiş; Yahudi normalleşmesini umarak otobüsteki herhangi bir yolcu olmayı yeğlemişlerdir. Dindar Yahudilerin bazıları metroda kalma yoluna gitmiş ve herhangi bir değişim arzulayanlara kapıları kapatmışlardır. Bu iki zıt görüşün yanında son olarak melez olarak nitelendirebileceğimiz dindar Siyonistler karşımıza çıkar. Onlar ise dinlerinden veya önceki hallerinden herhangi bir ödün vermeden, otobüste yolculuk etmeyi tercih etmişlerdir. Şüphesiz, her üç durumda da değişim kaçınılmaz olmuştur.

Değişen, yalnızca kişiler ve onların eylemleri yahut geleceğe dair fikirleri olmamıştır. Zira değişebilmek için geçmişlerini de değiştirme ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bunu yaparken de tasarladıkları geleceğe fayda sağlayacak şekilde geçmişe biçim vermişlerdir. Politik Siyonistler, Yahudi tarihini yeniden yazmaya, Tanah’ı bir tarih kitabı gibi yorumlamaya ve Yahudiliğin geleneksel ritüellerini ulusal biçimde sunmaya çabalamışlardır. *Halakha*’yı, Yahudileri bir arada tutabilecek ve yaptıkları eylemleri temize çıkaracak bir belge gibi öne sürmüşlerdir (Werblowsky, 1967, s. 372). Dindar Siyonistler ise binlerce yıldır değişmeyen sürgün, ahid, kutsal toprak ve Mesih gibi Yahudiliğin temel taşlarını yerinden oynatarak, onlara yeni anlamlar yüklemişlerdir. Seçilmişlik ve sürgün gibi telakkiler, bazı hahamlar tarafından

³⁶ Holokost öncesinde Doğu Avrupa’da bulunan Yahudi kasabalarından biri.

yeniden yorumlanmaya başlanmış ve Yahudilerin pasif direnişlerini aktifleştirme çabasına girişilmiştir (Susser ve Leibman, 1999, s. 33).

Aktif direnişin öncülerinden biri olan Rabbi Zvi Hirsch Kalischer (1795-1874), çağdaşlarının büyük çoğunluğunun aksine emansipasyonun etkilerini kabullenerek, dönemdeki din adamlarından oldukça farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Kalischer'a göre, gentilelerin, Yahudilere karşı sundukları sivil haklar ve özgürleşme teklifi şer değildir. Bilakis Tanrı'nın, hem Yahudiler hem de Yahudi olmayanlar için tasarladığı yeni bir dönemin başlangıcıdır. Dinden sapma gibi görülse de yaşanan bütün değişimler, planının sadece bir parçasıdır. Kalischer'a göre, nasıl ki Tanrı, o güne dek Yahudileri, Yahudi olmayanların (gentilelerin) uyguladıkları düşmanlık üzerinden cezalandırıyorsa, aynı şekilde kurtuluşun da Tanrı tarafından, ancak yine dolaylı yoldan verilmesi mümkündür. Dolayısıyla emansipasyonla Tanrı, yeni bir çağın işaretini vermiştir. Bu bakımdan Kalischer, sürgün yüzyıllarında olan Yahudinin sergilediği pasif tutumun artık aktifleşmesini ve Yahudilerin, Tanrı'nın çağrısına cevap vermeleri gerektiğini savunmuştur. Kalischer'a göre, Yahudilere düşen görev bellidir: İsrail Diyarı'na geri dönmek, toprağa yerleşmek ve kurtuluş vakti için hazır olmak. (Susser ve Leibman, 1999, s. 33).

Kalischer gibi mesihi dönemin gelmiş olduğuna kanaat getiren bir başka proto-Siyonist Rabbi Yehuda Alkalai da (1798-1878), selametin yakın olduğunu ve Yahudilerin harekete geçmesini savunmuştur.³⁷ Fikirlerini yayma konusunda oldukça aktif olan Sarayevolu haham, kurtuluşun ancak İsrail'e dönüşle mümkün olacağını savunduğu tezi hakkında birçok broşür kaleme almıştır.³⁸ Destek toplamak amaçlı Filistin'e ve Batı Avrupa'ya seyahatler gerçekleştirmiştir³⁹. Bu süreçte, Yahudi yerleşim faaliyetleri için vergi toplanmasını ve siyasi otoritelerle diplomatik girişimlerin başlamasını vaaz etmiştir. Aynı zamanda uluslararası mecrada bir

³⁷ Yehuda Alkalai'nin düşünce dünyasındaki dönüm noktası, 1840 yılında Şam'da gerçekleşen Kan İftirası hadisesidir.

³⁸ Bkz. Meoded Anavim ve Mashmia Shalom.

³⁹ Yalnızca seyahat etmemiş, gittiği Avrupa ülkelerinde, "İsrail Ülkesi'ne Yerleşme Derneği" adında birçok dernek kurmuştur. Bkz. Chaim, W. I. (1987). *Messianism, Zionism, and the State of Israel*. *Modern Judaism*, 7(2), 175-92.

Yahudi örgütünün kurulması için çok kez çağrıda bulunmuştur (Sharon, 1981, s. 249)⁴⁰.

Alkalai ve Kalischer'a nazaran ismi daha az zikredilen Macar Haham Joseph Natonek (1813-1892) de özgürleşme sayesinde Eretz Yisrael'e açılan dönüş yolu için bir plan hazırlamıştır. Mesihi beklentiyi politik bir tasarıya dönüştüren haham, Osmanlı Devleti'nden, Filistin topraklarını Yahudilere tahsis edilmesini sağlamalarını talep eden ayrıntılı bir program hazırlamıştır (Boyer, 1992, s. 58). Dindar Siyonist olan bu üç hahamın savlarını doğru değerlendirmek için çağdaş gelişmeleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Başlangıçta, hedeflerinin politik Siyonistlerle paralel olduğu gibi düşünülse de her üç haham için de siyasi örgütlenme çok sonraki aşamadır. Mesihçi geleneği benimseyen üç haham da özgürleşme sürecinin kaçınılmaz olduğunu anlayıp, bu süreçte Yahudilerin kendilerine yabancılaşmalarına karşın, ulusal birlik fikrini ortaya sürmüştür.

2.2.3. Sürgünün Hükümsüzleştirilmesi

“Bir kavrama ilişkin algının, tarihin değişik dönemlerinde uğradığı dönüşümün izinin sürülmesi, kimi zaman dönüşümü sağlayan topluluk hakkında tarihsel anlatıdan daha fazla bilgi verebilir” (Dikmen, 2012, s. 81). Yahudi bilincindeki kuşaktan kuşağa aktarılan sürgün kavramı, başlı başına bu duruma verilebilecek bir örnektir. Modern İbranicede, sürgün anlamına gelen *galut* ya da *golah*, Yahudi tarihinde yalnızca İkinci Mabet'in yıkılmasının ardından anavatanlarından sürülen Yahudilerin, yabancı milletlerin boyunduruğu altına girmesi kurgusunu ifade etmez. Aynı zamanda tapınağın yıkılışından İsrail Devlet'inin kuruluşuna kadar geçen dönemde, hem kolektif Yahudi ulusunun hem de bireysel Yahudinin hislerini ve algılarını da ifade eder (Jacobs ve Kohler, 1906, s. 293). Bu bakımdan kökünden sökülme ve sürgün, geçirdiği tüm dönüşümlerle Yahudi geleneğine derinden kök salmıştır (Sand, 2011, s. 163). Bu sebeple sürgün, Yahudi tarihinin iskeletini oluşturur; *“sürgün olmadan gezgin Yahudi halkının “organik” tarihini anlamak imkânsızdır”* (Sand, 2011, s. 175).

⁴⁰ Alkalai'dan yaklaşık 30 yıl sonra Theodor Herzl, *Yahudi Devleti* kitabında benzer bir şekilde ayrıntılı bir tasarı ortaya koyacaktır.

Resmi olarak 14 Mayıs 1948’de ilan edilen İsrail Devleti’nin, Bağımsızlık Bildirgesi’nde, topraklarından zorla sürülen Yahudi halkının, gittikleri coğrafyalarda her daim Eretz Yisrael’e sadık kaldıkları ve bir gün topraklarına geri dönerek, siyasi özgürlüklerine kavuşmanın umuduyla daima dua ettikleri ifadesi geçmektedir (Israel Ministry of Foreign Affairs, 1948). Bu ifadeden çıkarımla, devletin inşa yıllarında, meşruiyeti sağlamak için Yahudi halkının geriye dönük olan inşası için çaba gösterildiği savı doğrulanmaktadır. “Siyon” ve “sürgün” kavramlarının üzerinde çokça üzerinde durulduğu bu süreçte, homojen bir Yahudi tarihi anlatısı oluşturmak için Yahudilikten alınan bu değerlere ulusal semboller yüklenmiştir (Rabkin, 2012, s. 89). Ancak bütüncül bir toplum oluşturma çabası, hem sürgüne bağlı Yahudi döneminin yapısını hem de sürgün dönemine bağlı derin dini anlamları dönüştürmüştür (Sand, 2011, s. 178).

Siyonist kuruluş mitinin birbiri içine örülü üç tezahürü olmuştur: sürgünün hükümsüzleştirilmesi (ibr. şeilat ha-galut⁴¹), İsrail topraklarına dönüş (ibr. ha-şiva le-Eretz Yisrael) ve tarihe dönüş (ibr. ha-şiva la historia) (Pitersberg, 2015, s. 20). Ancak, iki bin yıllık sürgün evresi reddedilir ise İsrail topraklarında kurulacak olan devletin tarihini yeniden yazmak mümkün olacaktır. Sürgünün reddedilmesi aynı zamanda sürgün şartlarında neşet eden Yahudi kültürünü ve geleneğini dolayısıyla tarihini reddetmek demektir (Don-Yehiya, 1992). Sürgün kavramının laikleştirilmesi, bir bakıma tarihin otoritesini Tanrı’nın otoritesinin üzerinde konumlamıştır. Öyle ki, asırlardır Yahudilikte dini bir buyruk olan sürgünle, modern dönemde laik forma büründürülen sürgünün aldığı yeni hali kıyas etmek bile hayli güçtür.

⁴¹ Kaynaklarda birbiri yerine kullanılan “galut” ve “golah” kelimeleri hakkında dilbilimsel bir açıklama yapmak gerekebilir. Arapçada olduğu gibi İbranicede de farklı biçimler ve anlamlar üretmek için üç harfli heceleri temel alınır. (G, L, H) kökünden türeyen galut ve golah sözcükleri birbirleriyle ilişkili ancak farklı anlamlara sahip iki kelimedir. Golah “diaspora” anlamına gelir; Yahudilerin Eretz Yisrael dışında kalmaları sonucunda oluşan durumu ifade eder. Galut ise hem sözcük karşılığı olarak farklıdır hem de mecazi olarak bazı anlamlar taşır; bir tecrübe olarak, fiziksel bir koşul olarak, varoluşsal bir durum olarak, bilinç olarak “sürgün” demektir. Siyonizmin hükümsüzleştirdiği golah değil galut’tur. Bu iki kelime arasındaki fark önemlidir. Zira Siyonistler, diaspora gerçeğini hiçbir zaman reddetmemişlerdir bilakis kendi tezlerini ve İsrail projesini desteklemek için daima kullanmışlardır. Ancak sürgünün reddi, katılık derecesinde farklılık gösterse de Siyonistlerin çoğu tarafından savunulan bir reflektir. Zira sürgün başlı başına bir dönem değil İsrail topraklarında Yahudi hâkimiyetine şahit olmuş bir geçmiş ile Filistin’e geri dönüşün arasında kalan eksik, değersiz bir geçiş aşamasıdır.” Bkz. Pitersberg, G. (2015). *Siyonizmin Dönüşleri: Mitler, Siyaset ve İsrailde Araştırmacılık*. İstanbul: İthaki.

İsrail'in, toprakla olan ilişkisi Yahudi yazılı ve sözlü literatüründe oldukça fazla yer eden bir temadır.⁴² Eski Ahid'e bakıldığında ilk sayfalarından itibaren bir "mekân kitabı" olduğunu söylemek mümkündür (Benbassa ve Attias, 2012, s. 22). "Seçilmiş toprak" ve "seçilmiş kavim" arasındaki ilişki durağan seyretmemiştir.⁴³ Yahudilerin, ataları İbrahim'e vaat edilen⁴⁴ toprağa kavuşmaları ve oradan sürülmeleri ile başlayan bu ilişki, dini hafızada önemli bir yer tutar.⁴⁵ Toprak, ancak Yahudilerin Tanrı'nın yasalarına uymaları durumunda onları barındırmıştır. Sürgün ve mabedin yıkılması ise Yahudilerin, verilen buyruklara itaat etmemelerinin⁴⁶ sonucunda yaşanan hadiselerdir (Greilsammer, 2007, s. 10-1). "*Yahudi geleneğinin tarihsel duyarlılığıyla romantik, Avrupa milliyetçiliğinden doğan siyasi Siyonizme*" (Rabkin, 2012, s. 119) dek bütün duygusal, kültürel ve manevi yoğunluğa rağmen sürgün geleneğine sadakat çoğunlukla sürdürülmüştür. "*Yahudiler, Avrupa'ya verdikleri önemi Avrupa'nın onlara vermediğini*" (Şavit, 2015, s. 37) idrak ettikten sonra Siyonizmin öncüleri, "seçilmiş tarih" yazımına girişmişlerdir. Sayısız "etnik" zümreyi, muhtelif kökenli kültürel ve dilsel topluluğu "biricik" bir *ethnos*⁴⁷'ta (Sand, 2011, s. 313) kaynaştırmak için bir takım yerellikler, kültürel değerler ve dini semboller deyim yerindeyse birer müzelik eser haline getirilmiştir (Dikmen, 2012). Tüm bu değerlerin husule geldiği sürgün yüzyılları da tarih sayfasında bir araç gibi nitelendirilmiştir. Yahudi tarihinin indirgemeci bir tutumla ulusal tarih kalıbında sunulmaya çalışılmasının yol açtığı gerilim (Dikmen, 2012), günümüze dek çözülemeyen bir dizi problemi de beraberinde getirmiştir.

⁴² Tevrat'ın ilk pasajlarından itibaren, insanoğlunun toprak ile ilişkisini görmek mümkündür. Çift yönlü olan bu ilişki durağan değil bilakis oldukça değişkendir. Bunun yanında Mişna'nın yaklaşık olarak üçte birinde, İsrail'in toprağıyla ilişkisine ve tarımsal yaşamaya dair hükümler mevcuttur. Yine Yahudilerin büyük bayramlar diye adlandırdıkları günler başta olmak üzere birçok ibadetlerinin toprak ile ilişkili olduğunu görmek mümkündür.

⁴³ Eski Ahid'e bakıldığında İsrailoğullarından önce de "toprak" temasının üzerinde oldukça durulan bir mesele olduğu görülebilir. Toprağın vaadi ve onun sahiplenilmesi Tekvin Kitabının 12. bölümünde İbrahim Peygamber'in bahsinin geçtiği yerde başlar. Anlatının geri kalanına bakıldığı takdirde bir döngüden bahsetmek mümkündür: Tanrı toprağı verir ve geri alır, insanı oraya yerleştirir sonra da kovar; bu döngü yinelenip durur.

⁴⁴ "*Ve Rab Avram'a, "Ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git" dedi, "Seni büyük bir ulus yapacağım, seni kutsayacak, sana ün kazandıracacağım, bereket kaynağı olacaksın." ... Karısı Sare'yi, yeğeni Lût'u, Harran'da kazandıkları malları, edindikleri uşakları yanına alıp Kenan ülkesine doğru yola çıktı. Oraya vardılar. Rab Avram'a görünerek, "Bu toprakları senin soyuna vereceğim" dedi.*" Bkz. Eski Ahid, Tekvin, 12:1-7.

⁴⁵ Geçmişlerinde birçok kez sürgün tecrübesi yaşayan Yahudilerin belleklerinde en çok yer eden üç sürgün vardır: Asur (M.Ö. 722), Babil (M.Ö. 586) ve Roma (M.S. 70) sürgünleri.

⁴⁶ Kutsal metinlerde Yahudilerin, başka tanrılara taptıkları, dini kurallara uymadıkları ve ahlaki bozgunculuk yapmaları gibi bir dizi sebepten ötürü sürgüne mahkûm edildikleri bilgisi geçer.

⁴⁷ Yunanca kökenli olan "ethnos" sözcüğü, ulus, millet gibi manaları ifade etmek için kullanılır.

2.2.4. Üç Yeminin İhlali

Modern döneme kadar neredeyse hiç sorguya tabi tutulmaya sürgün, seküler Siyonistlerin hafızalarında, silmeyi arzuladıkları yüz kızartıcı bir süreç olarak yer etmiştir. Edilgen, korkak ve soykırımlarla geçen bir tarihin, tarih sayılamayacağını coşkulu bir zorbalıkla savunulmuştur (Piterberg, 2015, s. 179). İlginçtir ki, sürgünün hükümsüzleştirilmesi doktrini, yalnızca seküler Yahudilerin gündeminde yer eden bir mesele olarak kalmamış; dini Siyonizm taraftarlarının da açıkça destekledikleri bir mevzu olmuştur. Dini çerçeveden bakıldığında, Yahudilerin toprağa duydukları özlem, daima idealleştirilmiş bir geçmişin, temsili bir şimdiki zamanın ve Mesih'in ikmal edeceği bir geleceğin bir parçası olagelmıştır (Benbassa ve Attias, 2012, s. 163). Diaspora boyunca çoğunlukla, Hıristiyan ve Müslüman toprağında yaşayan Yahudiler için toprak ve sürgün birleştirici bir anıya dönüşmüştür (Benbassa ve Attias, 2012, s. 163). Eski Ahid anlatılarına bağlı olarak kalan hayali toprak imgesi, ancak modern döneme gelindiğinde, Siyonist felsefe ve dinsel coşkuyla soyut halden somut bir hale taşınmak istenmiştir. Tarih boyunca geri dönüşün cazibesine kapılan kimi şahıslar, çoğu kez sahte Mesih⁴⁸ olarak damgalanmışlardır (Sand, 2011, s. 171). Modern dönemde ise bu gelenek diğer halklar gibi bir halk olma uğruna değiştirilmiştir (Rabkin, 2012, s. 224).

Seküler Siyonistler için sürgünü reddetmek büyük bir problem teşkil etmemiştir ancak dindarlar, kendi içinde görüş ayrılıkları yaşamıştır. Dindar kesimin Siyonizmi desteklemeyenleri, toprağın tanrısızlarca fiziksel olarak yeniden inşa edilmesinin, tüm İsrail halkını zalim bir sürgüne sürükleyeceğini, üstelik bu sürgünün önceki iki sürgünden çok daha zalim olacağını ileri sürmüştür (Rabkin, 2012, s. 125). Öte yandan geleneği reddetmeden *halakha* ve Siyonizm arasında bir bağ kurmayı hedefleyen dini Siyonist akım⁴⁹, sürgünü, omuzlardan atılması gereken bir yük olarak yorumlamıştır. Bunun yanında, yüzyıllardır ortodoks Yahudiliğin belkemiğini oluşturan sürgün doktrininin mevcut mahiyetini değiştirmeye girişen üçüncü bir akım da ortaya çıkmıştır (Don-Yehiya, 1992). Her üç grupta da, başta din adamları olmak

⁴⁸ Örneğin, 2. yüzyılda Simon Bar Kohba, 5. yüzyılda Giritli Musa, 12. yüzyılda Amadiyeli Alrui, 17. yüzyılda Sabbatai Zevi gibi.

⁴⁹ Mesela, Mizrahi hareketinin kurucularından Rabbi Yitzhak Yakooc Reines, Siyonizmi, diasporanın çetin koşullarında yaşayan Yahudileri, Eretz Yisrael'de birleştirecek bir vasıta olarak görmüş ve desteklemiştir. Ancak yine de, sürgündeki Yahudi yaşam biçiminin ve imajının herhangi bir reforma ihtiyaç duyduğuna dair mevcut düşüncelere karşı çıkmıştır.

üzere çeşitli öncüler, kendi argümanlarını desteklemek için bir takım yazılar kaleme almıştır. Din adamları tarafından kaleme alınan metinler incelendiğinde, sürgün geleneği ve üç yeminin mahiyeti hakkında alışlagelmişin dışında üretilen çeşitli formüller görmek mümkündür. Asırlar boyunca dokunulmaz bir mesele olan sürgünün, hükmünü nasıl yitirdiğini anlamak için bahsi geçen formüllerin üzerinde durmak gerekmektedir.

19. yüzyılın sonlarında, antisyonist dindar Yahudilerin, Siyonistlere karşı olmalarının sebeplerini kabaca üç tezde sunmak mümkündür: İlk olarak, Siyonistlerin aksine geleneksel Yahudi inancı, kurtuluşun, Tanrı eliyle ve mucizevî bir şekilde geleceğini savunur. İkinci olarak, Siyonistlerin çoğunluğunun, din karşıtı fikirlere sahip olan kişilerden oluşmasıdır. Son olarak ise Siyonistler, tezlerini desteklerken yer yer dini referanslar kullansalar da Siyonizm için milli bağımsızlık Tevrat'tan önce gelir. Rabbanî Yahudiler, "Tevrat bizim özümüzdür" düsturuyla topraksız yaşanabileceğini ancak Tevratsız yaşanamayacağını söylerken; Siyonistlerin ana amaçları toprak ve ulustur. Bu üç argüman cephesinden bakıldığında, geleneğin ve Siyonizmin yan yana gelmesi pek imkân dâhilinde değildir. Ancak Yahudilerin hem Doğu hem de Batı Avrupa'da yükselen milliyetçilik akımlarından etkilenmesi ve antisemitizmin artışı, organik olmayan bir bağ kurulmasını tetiklemiştir.

Bu dönemde, başta Rusya ve Polonya'da olmak üzere bazı dindar Siyonist hahamlar, pragmatik olarak politik Siyonizmle anlaşabilme ihtimalini gündeme getirmiştir. Antisemitizmin zirve yaptığı bu süreç boyunca, Yahudilerin buldukları mevcut durumlar öncelenmiştir. İdeolojik olarak, seküler Siyonistlerle ters düşmeler de dönemin koşullarını göz önünde tutup rasyonel bir ilişki kurulabilmenin yollarını aranmıştır. Bu sebeple genellikle, fihî hükümler yeniden yorumlanarak, devlet kurma ideali ekseninde konuşulan meselelere dair yapılan yorumlarda daha ılımlı bir tavır sergilenmiştir. Öte yandan, dini Siyonizmin idealinin yayılmasının ve bu idealin günümüzde, gerek İsrail siyasetinde gerekse sosyal yaşamda bu denli etkili olmasının en büyük aktörlerinden birisi olan Haham Abraham Isaac Kook (1865-1935), çağdaşlarının aksine, Üç Yemin'e yeni yorumlar getirmemiş, bilakis yüzyıllardır yanlış yorumlandığını iddia ederek kendi düşüncesini ortaya koymuştur. Kook, *halakha* ile seküler bir ideoloji olan Siyonizmi bağdaştırarak, ortodoks Yahudiliğe

yenilikçi bir yorum getirmiştir. Bu bağlamda, pek çok önemli şahıs yetiştiren Kook, öncelikle Siyonistlerin laik dünya görüşlerini anlamaya çalışmıştır. Mesihçi hareketi destekleyen Kook, kurtuluşun aşamalı bir süreç olacağını öne sürerek (Winther, 1988) yaşadığı dönemde gerçekleşen olumsuz olayların⁵⁰ tümünü kurtuluş zincirinin birer halkası (ibr. *athalta digeulah*) olduğu şeklinde yorumlarda bulunmuştur. Birçok eser kaleme alan Kook'un çalışmalarına bakıldığında, öne sürdüğü fikirleri desteklemek için Ortaçağ Yahudi düşünürlerinin, hasidik hahamların ve kabalistlerin düşüncelerinin yanında Yahudi olmayan filozofların kanaatlerine de yer verdiği görülmektedir (Kook, 2006).

Eretz Yisrael'e dönüş ve sürgün temaları Kook'un çalışmalarında yer eden başlıca konular olmuştur. Haham Kook, sürgünün bir ceza değil bir amaç olduğunu savunmuştur. Kook'un öğretisine göre sürgünün iki ana maksadı vardır:

- (1) *İsrail kavmi Tanrı'ya kulluk etmek için yaratılmıştır ve Tanrı ile İsrail halkı arasındaki saf sevgiye muhtaçtır. Bilinen bir gerçektir ki kul, dünyevi zenginlik ve refaha ne kadar yakınsa hakikat ile olan bağı gevşetmeye o kadar meyleder. Yahudi halkı, içlerinde var olan manevi gücün idrakine varabilsinler diye Tanrı, uzun yıllar boyunca onları maddi dünyadan yoksun bırakmıştır.*
- (2) *Sürgün yüzyılları boyunca Yahudiler gittikleri her yerde tek Tanrı inancını yayarak seçilmişliklerinin bir gereğini de yerine getirmişlerdir* (Morisson ve Kook, 2006, s. 88-9).

Kook'un, sürgünün mahiyetine dair yaptığı bu yorumların, geleneksel Yahudi inancına ters düşmediğini ifade etmek mümkündür. Ancak Kook, sürgünün Tanrı tarafından sona erdirileceğini düşünen geleneğin aksi ortaya koymuştur. Kook'a göre mesele yalnızca toprağa dönüş değildir. Zira Yahudilerin "yeniden canlanmaları" gerekmektedir. Tüm bu sebeplerden ötürü Kook, tıpkı politik Siyonizm gibi, sürgünün, hükmünü yitirdiğini ve Yahudilerin topraklarına dönmesi gerektiğini şiddetle savunarak, bu tezini, diaspora dönemine dair yaptığı yorumlarla desteklemiştir. Kutsal topraklardan sürülen Yahudilerin, tarih boyunca hem fiziksel hem de manevi açıdan pasif, zayıf ve noksan bir yaşam sürdürdüğünü dile getirmiştir. Yahudilerin farklı milletlerin boyunduruğu altında yaşarken, sürekli

⁵⁰ Dünyevi yaşamın sonunun yaklaştığını savunan Kook, I Dünya Savaşı'nda yaşanan kayıpları, kıyamet günü ile ilişkilendirmiştir. Savaş devam ederken yazdığı bir yazısında fikirlerini şu şekilde ifade etmiştir: "*Savaş planlanmış bir arındırma dönemidir. Bu arınmadan bütün dünya ve kutsal topraklar da etkilenecektir. Savaş, Yahudi milletinin ön plana çıkmasını ve insanların Tanrı'yı daha iyi anlamasını sağlayacaktır*" Bkz. Kaplan, L. J. ve Shatz, D. (1995). *Rabbi Abraham Isaac Kook and Jewish Spirituality*. New York: New York University Press.

kimliklerini muhafaza etmek için dünyevi bir çaba içinde olduklarını, dolayısıyla bu süreçte ruhani bağlarını kuvvetlendirecek zamanın ve ortamın olmaması sebebiyle yavaş yavaş deruni bir yıkıma ve harici bir dağılmaya sürüklendiklerini ileri sürmüştür. Sürgünü, Yahudilerin sırtlarına yüklenen bir yüke benzeten hahama göre, Yahudiler, bunca yıldır bu zorlu yükü taşıırken bir takım motivasyon kaynaklarından güç almıştır. Bunların başında, kutsal toprakla olan tarihsel, manevi bağlar ve Yahudilerin seçilmişliği gelmektedir (Don-Yehiya, 1992).

Sürgün yüzyılları her daim meşakkatli olmuştur ancak bilhassa 18. ve 19. yüzyılda, Yahudilerin içinde yaşadıkları toplumlarda yaşanan değişimler ve yükselen milliyetçilik akımları, Yahudilerin asimile olma tehlikesini arttırmıştır. Kook'a göre Yahudi varlığının tehlikeye girdiği bu süreçte, Yahudiler, dünyevi meseleler ile fazlaca meşgul olmak zorunda kaldıkları için manevi bağları gevşemiştir. Bu bakımdan, bağın kopmaması için Yahudi ulusal rönesansı bir gereklilik haline gelmiştir. Geri dönülemez bir yolun başlangıcı olan bu dönemi, Kook, kurtuluş döneminin başlangıcı olarak yorumlamıştır. Seküler Siyonistlerin ortaya koyduğu hedefler ve kendi düşünceleri arasında paralellikler kuran Kook, çağdaş din adamlarının aksine onları reddetmemiş; Tanrı'nın mesihçi planının bir parçası olarak sempati beslemiştir. Bu sebeple, sekülerler ve dindarlar arasında bir aracı konumunda olma yoluna gitmiştir. Siyonistlerin, fiziki ve dinden uzak devlet inşası planlarını gerçekleştirmelerinde tüm Yahudilerin destek sağlamaları gerektiğini savunmuştur. Kook'un bir amacı da laik biçimde tasarlanmış olan planın, Siyonistler tarafından gerçekleştirilmesinin ardından oluşacak ruhani boşluğu doldurmak yönünde olmuştur (Robinson, 2016, s. 486). Zira geri planda kalındığı takdirde, dinsiz bir Yahudi devleti kurulacağını öngörmüştür (Kook, 2015, s. 122-3).

Rav Kook'u diğer din adamlarından ayıran bir özelliği de, on dokuzuncu yüzyılın önde gelen filozoflarından etkilenmesidir. Felsefe Profesörü Jerome Gellman'a göre Kook, rabbani, hasidik ve kabalist kaynaklar arasında kurduğu paralelliklerle edindiği teolojik bakış açısını, on dokuzuncu yüzyıl felsefesi ışığında yorumlamayı başarabilen, Yahudi düşünce tarihindeki tek figürdür (Kaplan ve Shatz, 1995, s. 76). Nitekim Kook'un eserleri incelendiğinde, Hegel'in diyalektiğinden çokça esinlenmiş olduğu görülmüştür. Diyalektik bağlamında düşünüldüğünde, Ortodoks Yahudilerin çoğuna göre, Siyonistlerin din karşıtı ideolojilerinden ötürü onlarla bir araya

gelinmesi imkân dâhilinde değildir. Ancak Kook kurtuluş yolunun tek bir el veya tek bir aşamayla mümkün olmayacağını iddia etmiştir. Zira Kook'a göre yalnızca sekülerlerin yahut yalnızca dindarların görüşleri veya eylemleri ne kadar etkili olsa da her durumda yetersiz kalacaktır; ancak iki karşıt görüşün bir araya gelmesiyle hedefe ilerleme sağlanacaktır. Sekülerlerin ve dindarların birleştiği nokta olan Siyonizm kurtuluşa giden süreçte bir eşik olacaktır (Ravitzky, 1996, s. 86-8).

BÖLÜM III

SIYON'A DÖNÜŞ

19. yüzyıl sona ererken “özgürleşmiş” Yahudiler, Avrupa'ya verdikleri değeri, Avrupa'nın onlara vermediğini fark etmeleri sonucunda (Şavit, 2015, s. 37), Siyonizm hareketi başlatılmıştır. Siyonist öncüler, Yahudi geçmişiyle aralarında olan bağı koparıp modern ideolojinin sağladığı yeni kalıplarla, Yahudi yaşamına yeniden biçim vererek tarihle bir bağlantı kurmak istemişlerdir (Dowty, 1999). Bu süreçte Siyonistlerin, dinle olan ilişkilerinin saplantılı bir hal aldığını söylemek mümkündür. Dine karşı başkaldırıları bile dindarca olmuş; geleneklerine isyan etseler bile onunla yaşamaya devam etmişlerdir. En nihayetinde Siyonizm, 20. yüzyılda fikir safhasından sıyrılıp eylem aşamasına geçmiştir.

1880'li yıllarda antisemitizmin itici gücüyle, dünyanın muhtelif yerlerinden Siyon'a doğru yola çıkan Yahudilerin, vardıkları yer ortaktır ancak yola çıkış sebepleri ve yaşamayı umdukları hayat biçimleri oldukça farklıdır. Batılı ve Doğulu Siyonistler, dini Siyonistler, sosyalist Siyonistler gibi daha birçok farklı grubun sahip olduğu fikirler, kimi zaman ortak bir paydada konumlanırsa da kimi zaman da taban tabana zıttır. Din, gelenek ve Yahudi kolektif hafızası, başlarda çimento işlevi görmüştür ancak devlet kurulduktan sonra, İsrail toplumunu düzenleyen ilham kaynağı olmaktan çıkmıştır; geçmişten kalan tortular devletin ve kurumlarının izin verdiği ölçüde etkisini sürdürmüştür (Şami, 2002, s. 23). Tarihçi Enzo Traverso, meslektaşı Dan Diner'in, İsrail Devleti için yaptığı, “*modernitenin teolojik-politik bir projesi*” tanımlamasından yola çıkarak Siyonizme dair şu şekilde bir niteleme sunmuştur: “*Geleneksel dini değerleri değiştiren ve kendi değerlerinin kutsanmasını, bir inanç temeli üzerine müritlerinin üyeliğini, onların ritüelleşmiş biçimler altında harekete geçmesini dayatan laik, gerçekte ateist bir ideoloji*” (Traverso, 2016, s. 120) Dini söylemlerin laik bezenmeleriyle devlete ve ulusa kazandırılan kutsallık sonucunda kurulan İsrail Devlet'inin, inşa sürecindeki farklılıklar günümüze gelene dek dahi bütünleşmemiş bilakis ayrımlar derinleşmiştir. 19. yüzyılın sonlarında, Filistin topraklarına göç eden Siyonist grupların hangi saiklerle yola çıktığını bilmek, o

dönemde hem dünya üzerinde mevcut olan Siyonist akımlar hakkında hem de günümüz İsrail’inde yaşanan siyasi ve sosyal çatışmalar hususunda çıkarımlar yapılmasını sağlayacaktır.

3.1. Siyonizmin Fikir Ayrılıkları

Siyonizm ideali, dillendirilmeye başladığı ilk dönemde, dünyadaki Yahudilerin çoğunluğu tarafından farklı gerekçelerle⁵¹ “tehlikeli bir delilik” (Sobel ve Beit-Hallahmi, 1991, s. 5-8) olarak nitelendirilmiştir. Antisemitizm nedeniyle, 1880’li yıllardan itibaren, dünyanın çeşitli yerlerinden Filistin’e göç eden Yahudiler, sanılanın aksine tek bir Siyonist görüşe sahip olmamıştır. Bu bakımdan Siyonizm ideolojisi, oldukça değişkendir ve birçok açıdan sınıflandırılabilir. Şayet coğrafi açıdan bir sınıflandırma yapılacaksa, Doğu Avrupa Siyonizmi ve Batı Avrupa Siyonizmi olarak ikiye ayrılabilir. Bunun dışında başlıca dini, siyasi, politik, sosyalist, pratik gibi nitelermeleri, Siyonizm kelimesinin öncesine eklediğimizde karşımıza çıkan anlamlar hayli farklılaşır. Tüm bu Siyonizm türleri, bazı görüşlerde ortak payda da birleşse de çoğu zaman zaman taban tabana zıttır.

Batı Avrupa’da doğan politik Siyonizm, toplumun üst tabakaları tarafından kabul görmeyen Yahudilerin başlattığı bir harekettir. En başından itibaren *din ile olan ilişkisini tamamen dinden bağımsız ancak dini yönlendiren ve otoriteyi elinde tutan siyasi bir temel üzerine kurmuştur* (Şami, 2002, s. 9). Dinin, tarihin ve geleneğin, kurulması planlanan devlet için çimento işlevi göreceğini düşünen laik öncüler, devlete kutsal bir yapı kazandırmayı amaçlamışlardır. Öncülere bakıldığında ise büyük ölçüde dine mesafeli yahut din karşıtı kişiler olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, “Yeni Davud” (Pappé, 2007, s. 35) olarak nitelendirilen Theodor Herzl, 1898 yılında Kudüs’ü ziyaret ettiğinde kaleme aldığı hatıratlarında, Kudüs günlerini neşe yahut özlemlerle hatırlamayacağını; şehri iyi anmayacağını belirtmiştir (Chouraqui, 1960, s. 184). Yine, Herzl’in yakın arkadaşı Siyonist lider Max Nordou (1849-1923), Tevrat için “*felsefe gibi parazit ve ahlaki nizam gibi tiksindirici*” ifadesini kullanmıştır (Şami, 2002, s. 22).

⁵¹ Ekonomik ve dini sebepler başta olmak üzere, birçok Yahudi cemaati Siyonizm fikrine karşı çıkmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Özalkan, S. (2018). *Siyonizm Karşıtı Yahudiler*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Batı Avrupa Siyonizminin üzerinde en çok durduğu meselelerden birisi normalleşme kavramıdır. Yaşadıkları halklar gibi bir halk olmayı başardıkları takdirde, onların sahip olduğu haklara sahip olabileceklerini düşünülmüştür. Ayrıca, kurulması planlanan Yahudi devleti hem Yahudilerin maruz kaldığı problemlere çözüm olacak hem de Avrupa'yı Yahudi sorunundan kurtaracaktır. Politik Siyonistler, Yahudilerle birlikte liberal Avrupa'yı, Filistin'e taşımayı hedeflemişlerdir. "Ortadoğu'da bir Avrupa devleti" kurmak için diplomasi yolunu tercih ederek, dünyada tanınırlık elde etmeyi arzulamışlardır. Filistin'de Siyonist bir sömürge⁵² kurmak isteyen "beyaz Yahudiler" birçok mit üreterek meşruiyet sağlamaya çalışmışlardır.⁵³

En az Batı Avrupa Siyonizmi kadar etkili ve geniş kitlelerce savunulan Doğu Avrupa Siyonizminin çatısı da oldukça geniştir. Dini Siyonizm, sosyalist Siyonizm, kültürel Siyonizm gibi akımlar, Doğu Avrupa topraklarında doğmuştur. Doğu Avrupa Yahudileri daha çok, dışa kapalı Yahudi geleneğinin değişmeye başladığı zamanlarda Siyonizme yönelmişlerdir ve bilhassa Rusya'daki yaşam koşullarının ağırlaşmasıyla sesini yükselterek taraftar toplamıştır. Herzl Siyonizmini eleştiren⁵⁴ ve ideolojik olarak daha farklı bir tutum sergileyen Doğu Avrupa Siyonistleri için Batıdaki Siyonist görüşün aksine, Yahudilik bir din ve kültür olarak önemli konumda olmuştur. Bunun dışında, yine Batı Avrupalı Yahudilerin sakin söylemlerine karşın, Leon Pinsker (1821-1891), Micah Joseph Berdichevsky (1865-1921), Yakov Klaczkin (1882-1948) ve Vladimir Jabotinsky (1880- 1940) gibi liderlerin söylemlerine bakıldığında, Doğu Avrupalı Siyonist öncülerin arzularını daha şiddetli bir dille ifade ettikleri görülmüştür. Öncüleri, fikri bakımdan iki gruba ayırmak mümkündür: İlk grup, önceliğin Siyon'a dönmek değil, nerede olursa olsun Yahudileri yaşadığı problemlerden kurtarmak olduğunu savunmuştur. İkinci grup ise

⁵² Theodor Herzl'in hatıratlarına bakıldığında, 12 Haziran 1895'te aldığı not, sömürgeleştirme idealini özetler niteliktedir: "Bize gösterilmiş olan özel mülkiyete ait toprakları ele geçirebilmemiz için sakin hareket etmek zorundayız. Fakir halka, transit ülkelerde çalışabileceklerini söyleyerek onları sınır dışına çıkarmaya çalışacağız. Ele geçirme ve fakirleri uzaklara gönderme işlemi, gizlilik içinde ve hissettirilmeden yürütülmelidir." Detaylı bilgi için: Garaudy, R. (2017). *Siyonizm Dosyası*. İstanbul: Pınar Yayınları.

⁵³ İsrail Devleti'nin, Filistin'i sömürgeleştirme süreci sonrasında ilan edildiğine dair yapılan birçok çalışma mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz. Rodinson, M. (2002). *Israel: A Colonial-Settler State?*. Atlanta: Pathfinder Press.

⁵⁴ Doğu Avrupa Siyonist düşünürlerin çoğu, Herzl'in kaleme aldığı *Yahudi Devleti* ve *Eski Yeni Ülke* adındaki kitaplarında savunduğu düşüncelere oldukça sert eleştiriler getirmişlerdir. Bilhassa Ahad Ha'am (1856-1927) ve Herzl arasında yazılı bir münazara gerçekleşmiştir. İki liderin çatışma derecesine varan fikir ayrılıkları, Doğu ve Batı Avrupa Siyonizmi arasındaki ana farklılıkları ortaya koymaktadır.

toprağa daha çok önem atfederek, toprağı bir nevi kutsallaştırmıştır. Bu bakımdan karşılaştırma yapmak gerekirse, Batı Siyonizmi, Ortadoğu’da bir Avrupa şehri kurma planı çevresinde gelişmiş; dini ve toplumsal dönüşümleri ikinci plana atarak önceliğı toprağa ve ulusa vermiştir. Doğu Siyonizmi ise kendi dini gelenekleriyle çatışmış ve dini kurumlarla iç içe olan Yahudi toplumunu değiştirmeye çabalamıştır. Geleneksel Yahudi toplumu yerine, Filistin’de kurulacak yeni bir toplum oluşturma planı için çaba göstermiştir (Şami, 2002, s. 26).

Hem Doğu hem de Batı Avrupa’da, artış gösteren antisemitizmin ve asimilasyonun kaçınılmazlığından ötürü, dindar Siyonistler de yüzlerini arz-ı mev’ud’a çevirmiştir. Ancak belirtilmelidir ki, 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan aliyalar öncesinde de, bazı din adamları ve kabalistlerin öncülüğünde, farklı ülkelerde yaşayan dindar Yahudiler, Osmanlı hâkimiyetindeki Filistin topraklarına hâlihazırda göç etmişlerdir. 18. yüzyılda başlayan bu göçlerin en temel motivasyonu din olmuştur. Küçük gruplar halinde gerçekleştirilen göç faaliyetleri incelendiğinde, gidenlerin çoğunun devlet kurmak ya da ulus inşa etmek gibi sistemli bir hareket düsturuna sahip olmadığı görülmüştür. Bahsi geçen dönem boyunca göçü teşvik eden din adamlarının sayısı da çoğunlukta olmamıştır. Kaynaklar incelendiğinde dindar Yahudilerin göç etmelerinin en temel iki sebebinin asimilasyon korkusu ve antisemitizmin artışı olduğu görülmüştür.⁵⁵

⁵⁵ Antisemitizmin artışından dindar Yahudiler de etkilenmiştir. Kaynaklar incelendiğinde görülmüştür ki, Yahudi din âlimlerinin göçe dair fikirleri, antisemitizmin baş gösterdiği dönemde neşet eden olaylardan sonra yumuşamıştır. Bu duruma birçok misal olarak vermek mümkündür. Örneğin, 1840 yılında Şam’da ölen bir papazın ölümünden Yahudiler sorumlu tutulmuştur. Bölgede yaşayan Hıristiyanlar, Yahudilerin, ölen papazın kanını, Hamursuz Bayramı ayininde kullanmak için onu öldürdüklerini iddia ederek suçlamışlardır. Bahsi geçen dönemde, bölgenin yönetimi geçici olarak Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’da olsa da orada yaşayan Katolik Hıristiyanlar Fransa’nın himayesi altında oldukları için, duruma Fransız Konsolosluğu müdahale etmiştir. Olayın sorumlusu olduğu iddia edilen Solomon Negri isminde bir Yahudi, suçunu “itiraf” edene kadar işkence görmüştür. İşkenceden ölmeden önce, olaya ilişkin bazı isimler verse de suçlu bulunamamıştır. Mevzu giderek büyümüş ve Fransa’nın yanında İngiltere, Avusturya ve Amerika’da konuya dâhil olmuştur. Belirtmelidir ki, tarih boyunca birçok Hıristiyan tarafından Yahudilere karşı sürekli kan iftiralari atılmıştır. Şam’da vuku bulan bu olay ilk değildir, bu gibi durumların tekrar yaşanmasını engellemek için Osmanlı Devleti, Yahudileri koruma altına alarak kan iftiralalarına karşın bir ferman yayınlamıştır. Bkz. Brawer, A. J. (2007). “Damascus Affair”. *EJd²*, Cilt 5, s. 399-400 Jerusalem: Keter Publishing House.

Geriye dönüp bakıldığında, tarihte *cause célèbre* (meşhur dava) olarak yer eden bir diğer hadise de 1858 yılında İtalya’da meydana gelen Mortara Vakası’dır. Bologna’da, Edgar Mortara ismindeki İtalyan Yahudi bir çocuk, henüz bebekken Hıristiyan bir hizmetçi tarafından ailesinden gizli bir şekilde vaftiz edilmiştir. Olaydan haberdar olan kilise yetkilileri, henüz yedi yaşındayken Edgar’ı, Hıristiyan değerlerine uygun bir şekilde yetiştirmek için alıkoymuşlardır. En nihayetinde, rahip olan Mortara’nın yaşamı, Avrupa’da yaşayan Yahudilerin, bir takım meseleler üzerinde karar vermeye

19. yüzyılda ise Filistin'e göç edilmesini teşvik eden ve bunun için çalışmalar yapıp, politik ilişkiler kuran din adamlarının sayısı artışa geçmiştir. Siyonizmin mesihçi öncüleri⁵⁶ olarak adlandırılan hahamlar sürgün tarihi boyunca Yahudilerin kurtuluş umudu olan Mesih telakkisine yeni yorumlar getirerek göçün ana nedenlerinden birisi olarak sunmuşlardır. Meydana gelen savaşları ve değişen dünya düzenini Mesih'in gelişinin alametleri olarak yorumlayan kimi din adamlarının temel savı, Filistin'e göç ederek Mesih'in gelişi için bir nevi uygun ortam hazırlamak gerektiği yönünde olmuştur (Magid, 2009).

Netice itibariyle, politik, ulusal ve dinsel özler barındıran Siyonizm hareketi, antisemitizmin itici gücüyle birleşince, yüzyıllardır süregelen Yahudi geleneğini kökünden kopartarak yeni bir dönemi başlatmıştır. Batı Avrupa'daki siyasi Siyonistler, aynı dönemde Avrupa ülkelerinin için bulunduğu sömürgecilik faaliyetlerine benzer bir yol izleyerek Filistin'de modern ulusal bir medeniyet inşası için etraflıca düşünülmüş temkinli projeler üretmişlerdir. Doğu Avrupa'daki işçi Siyonistler, buldukları coğrafyadaki idealleri ve yönetim modelini yeniden biçimlendirerek, sosyalist bir yaşam modeli tasarlamak için kolektif biçimde hareket etmişlerdir. Yine çoğunluğunu Doğu Avrupa'da baskı altında yaşayan Yahudilerin oluşturduğu kültürel Siyonistler⁵⁷ ekonomik ve ulusal kazanımları öncelemeden

itmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.americamagazine.org/faith/2018/01/31/vatican-kidnapped-jewish-boy-1858-why-are-we-still-talking-about-it>

Bunun dışında ayrıca belirtmelidir ki, Yahudilerin medeni haklarını ve dini özgürlüklerini koruma altına almak için kurulan *Alliance Israélite Universelle*'in kurulma sebeplerinden birisi olarak bu vaka gösterilmektedir. Bkz. Romana, G. (2007) "Mortara Case" *EJd*². Cilt 14, s. 513 Jerusalem: Keter Publishing House.

⁵⁶ Modern döneme gelirken, Mesih'in gelişi ile alakalı alışlagelmişin dışında fikirler öne süren hahamlar ve kabalistler olmuştur. Örnek olarak, Korfu Rabbisi Judah Bibas (1780-1852), Yahudilerin tek kurtuluş yolunun Siyon'dan geçtiğini savunarak, ancak bunun için çaba gösterildiği takdirde, Tanrı'nın, Yahudileri kurtaracağını öne sürmüştür. Çağdaşı Alkalai ile görüşmeler yapmış, beraber taraftar toplamışlardır. Her ikisi de ortodoks Yahudilikte değişmez bir telakki olan Mesih kavramının dönüşümünü başlatmıştır. Alkalai'in düşüncelerinden etkilenen Rabbi Zvi Hirsch Kalischer, Yahudilerin artık inisiyatifi ellerine almaları gerektiğini savunmuştur. Kendi dönemindeki Polonya Rabbisi Elijah (1795-1874), gibi bir takım fikirdaşları ile konferanslar düzenleyip, Filistin'e gidilmesini örgütlemiştir. Bkz Kressel, G. ve Derovan, D. (2007). "Kalischer, Zevi Hirsch". *EJd*². Cilt 11, s. 737-738 Jerusalem: Keter Publishing House.

Son olarak ise öncü Siyonistlerden, Rabbi Moses Sofer'in öğrencisi Macar Yahudilerinden Rabbi Joseph Natonek (1813-1892) örnek verilebilir. Geri dönüş planı hazırlayan Rabbi Natonek, kimi siyasi bağlantılar kurmak için çabalasa da bu konuda başarılı olamamıştır. Yine de kaleme aldığı dergilere ve kitaplara bakıldığında, Siyonizmin ön propagandasına hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Bkz. Kaddari, M. Z. (2007). "Natonek, Joseph" *EJd*² Cilt 15, s. 32. Jerusalem: Keter Publishing House.

⁵⁷ Kültürel Siyonizmi ortaya koyan Ahad Ha'am (Asher Zvi Ginsberg), Herzl'in projelerine şiddetle karşı çıkarak Herzl'in emellerini, Yahudilikten bağımsız, maneviyattan yoksun olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir. Ha'am'a göre, seküler Siyonizm yanlıları, içinde buldukları buhrandan ötürü,

Filistin’de Yahudi rönesansını başlatmayı umarak göç yolunu açmıştır. Ancak belirtilmelidir ki, diasporada yaşayan Yahudilerin ana vatanlarına geri dönmesini hedefleyen siyasi Siyonizmin aksine kültürel Siyonizm, Ahad Ha’am (1856-1927) ve Martin Buber (1878-1965) gibi fikir öncülerinin de savunduğu gibi esas olarak özerk bir devlet kurma idealiyle ilgili olmamış, Yahudi milli kültürü meselesine odaklanmıştır (Pianko, 2010, s. 16). Öte yandan Siyonizm safında yer tutan dindar Yahudiler ise mesihi dönemin başladığına inanarak, kutsal topraklara yerleşmenin yollarını aramıştır. Yüzyıllardır süregelen sürgün, ahid, vaat edilen topraklar gibi kavramları güncelleyerek, yeni bir dönemin miladı için harekete geçmişlerdir. Seküler Siyonistlerin ideolojileri ne kadar ters olursa olsun, Siyonizm, dindar Siyonist Yahudiler için yüzyıllardır yabancı toplumların arasında kalmalarından ötürü yozlaşan dinlerini arındırmak için bir fırsat olarak görülmüştür. Bu yolda Siyonizm, deyim yerindeyse bir basamak işlevi görmüştür. Dindar Yahudilerin asıl amaçları, modernizmin getirdiği bidatların öncesine, “asr-ı saadet” dönemine dönerek mesihin gelişi için uygun ortamı hazırlamak olmuştur.

Görüldüğü üzere, motivasyonları birbirinden çok farklı olsa da, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Siyonizmi destekleyen gruplar, Siyon’a dönüş ideali üzerinde birleşmişlerdir. Bu kısmi birleşmeden doğan güç, devletin kuruluşuna giden süreçte, fiziksel anlamda kurulan yerleşimler için kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Ancak çok geçmeden daha derin ayrılıklara yol açmıştır. Siyon’da kurulması planlanan devletin, laik bir devlet mi yoksa teokratik bir devlet mi olacağı, yeni düzende dinin kendine ne denli yer bulacağı gibi mevzular, toplumun iç meselelerinde yer bulmaya başlamıştır. Öte yandan, başlangıçtaki kurucu ekibin dayandığı sosyalist değerler temeli, yaşanan gelişmeler ve değişen siyasi ortamla zamanla kayıp gitmiştir. Bütün bu dinamikler göz önünde bulundurulduğunda, günümüz İsrail toplumunda ve siyasetinde yaşanan kutuplaşmaların kökenlerinin, Siyonizmin gelişim safhasına dek gittiği görülmektedir.

asimilasyonun farklı bir halini benimsemiş bir gruptur. Bu bakımdan öne sürdükleri fikirler çözüme yönelik değildir.

3.1.2. Aliyalar: Filistin'e Göç ve Fiili Siyonizmin Başlangıcı

20. yüzyılın erken dönemlerinde, dünya genelinde 7 milyon Doğu Avrupa'da, 2 milyon Orta ve Batı Avrupa'da, 1,5 milyon Kuzey Amerika'da, 1 milyondan az Kuzey Afrika, Asya ve Ortadoğu'da yaşayan Yahudi olmak üzere, 11 milyondan fazla Yahudi nüfusunun yaşadığı kabul edilmektedir (Jewish Virtual Library, 2020). Artan baskılar, yoksulluk ve dışlanma gibi bir takım sebeplerden ötürü, ortodoks geleneklerini sürdürmek umuduyla birçok Yahudi, bilhassa Doğu Avrupa'dan başka yerlere göç etmiştir. 1882-1914 yılları arasında yaklaşık 2,6 milyon Yahudi, Siyon'a giden yolu tercih etmeyip Amerika'ya gitmeyi yeğlemiştir. Zira 1880'li ve 90'lı yıllarda, "mukaddes topraklara" göç etmek henüz doğal olarak karşılanan bir durum olmamıştır (Krämer, 2017, s. 121)⁵⁸.

Filistin'e yapılan ilk Yahudi göçü, 1882 yılında *haluzim* (ibr. *החלוצים*) adı verilen öncülerin gerçekleştirdiği Birinci Aliya'dır (ibr. *עלייה*)⁵⁹. Bu göçü gerçekleştiren Yahudilerin amaçlarını, kabaca dini ve siyasi olarak ikiye ayırmak mümkündür. Yemen ve Kuzey Afrika'dan dini saiklerle gelen Yahudi azınlığın yanında, çoğunluğu Doğu Avrupalı Siyonistlerin oluşturduğu kabileler yer almıştır. Bu göç aynı zamanda, ideolojik bir göç olarak nitelendirilebilir; zira az sayıda da olsa gelen öncüler, gelecekteki Yahudi toplumunun temellerini atmayı hedefleyerek gelmiştir. Örnek olarak katliamların arttığı dönemde Harkov⁶⁰ lu üniversite öğrencilerinin kurduğu *Bilum*⁶¹ grubu verilebilir. Grup, Filistin'e göç ederek burada komünal Yahudi yaşamını başlatmayı hedeflemiştir (Dowty, 2019). Yine, Pinsker'in düşüncelerini düstur edinen Doğu Avrupalı Yahudilerin kurduğu *Hovevei Zion* (Siyon Âşıkları) (ibr. *ציון חיבת*) grubu da komünal yerleşim faaliyetlerinde bulunmuştur (Krämer, 2017, s. 125). Bu süreçte Siyonist kuruluş mitinin ikinci

⁵⁸ 1880'li yıllarda Filistin'e göçlerin yapılmaya başlandığı sıralarda henüz Siyonist Kongre toplanmamıştır 1881 yılında Çarlık Rejimi tarafından gerçekleştirilen pogrom (kıyım, katliam) sonrasında Yahudiler kitlesel biçimde Filistin'e göç etmeye başlamışlardır. I. Aliya'nın gerçekleştiği tarihte, Theodor Herzl henüz *Yahudi Devleti* (Der Judenstaat) (1896) kitabını yazmamış ve Basel'de ilk Siyonist Kongre'yi (1897) toplamamıştır.

⁵⁹ Aliya: İbranicede "yükselme, yükseliş" anlamına gelmektedir. Bu kavramın kullanılmasının sebebi ise yapılan göç ile Yahudilerin daha yüce bir yaşama sahip olacağına inanılmasıdır. Yerida: İbranicede "alçalma" anlamına gelen bu kelime, "aliya" teriminin tersidir. Günümüzde de kullanılan bu terim, İsrail dışında diğer ülkelere yapılan göçleri ifade etmek için kullanılmaktadır.

⁶⁰ Günümüzde Ukrayna'nın ikinci büyük şehri.

⁶¹ Bilum kelimesi, Eski Ahid'in Yeşeya kitabında 2:5'te geçen "*Ey Yakub soyu, gelin Rabbin ışığında yürüyelim.*" (ibr. *beit Ya'akov lehu ve-nelha*) ifadesinin kısaltılmasıdır.

tezahürü olan İsrail ülkesine dönüş (ibr. ha-şiva le-Eretz Yisrael) için büyük bir çaba gösterilmiştir.⁶²

Siyonist çaba ve Doğu Avrupa’da artan zulüm ve pogromlar sebebiyle, 1904-1914 yılları arasında bilhassa Rusya ve Polonya’dan göç eden Yahudiler, II. Aliya’yı oluşturmuşlardır. Bu göç dalgasıyla yeni yişuv büyütüp geliştirilmiş, gelecekteki İsrail Devleti yolunda somut adımlar atılmıştır. Ayrıca, İsrail Devleti’nin kolektif bilincinde önemli bir yere sahip olan *Kibbutz*⁶³ (ibr. קיבוץ) sistemine geçilmiştir. Göçmen Yahudiler, beraberlerinde getirdikleri yeni ideolojiyle otuz yıl boyunca İsrail politikalarına egemen olmuş ve 1948 yılında gerçekleşecek olan Arap-İsrail savaşında lider bir rol üstlenmişlerdir. Devrimci ve sosyalist fikirlerden etkilenmiş olan II. Aliya ile beraber Filistin’e gelen Yahudiler, daha çok sol eğilimli bir Siyonist görüş benimsemiştir. İşçi Siyonizmini destekleyen bu grup, politik Siyonizme bir alternatif olmaktan ziyade onun tamamlayıcısı olmuştur. Grubun en temel farkı sosyalist prensipleri benimsemiş olmasıdır. Bu prensiplerin başında ise toprağı fethetmek (ibr. כיבוש הארץ kibbuş ha-eretz) ve işgücünü fethetmek (ibr. כיבוש העבודה kibbuş ha-avoda) gelmiştir (Ersoy, 2019).

İsrail Devleti’nin kuruluş yıllarını konu eden kaynaklarda, genel olarak 1880’li yıllardan itibaren başlayan göçler temsili bir kokuş olarak aktarılır. Bilhassa ilk iki aliya ile geleneksel eski *yişuv*⁶⁴ yıkılarak yeni ve bağımsız yişuv kurulmuştur. Kurulan ilk yerleşim yerlerine verilen isimler oldukça manidardır: *Rishon le Zion* (İlk Siyon), *Zichron Yaacov* (Yacoov’un Anıtı), *Petach Tikva* (Umut Işığı). İmkânsızlıklara rağmen ümitlerini yitirmeyen göçmenler, Avrupa’da yaşayan zengin Yahudi ailelerin finansal desteğiyle çiftlikler ve bağlar kurmuştur. Aynı zamanda, sömürgeleştirme sürecinin planlanması için Avrupa’dan ziraat mühendisleri ve uzmanlar⁶⁵ gönderilmiştir (Pappé, 2007, s. 39-40). 1882’de başlayıp 1903/4 yılına

⁶² Siyonist mitinin üç tezahürü: Sürgünün hükümsüzleştirilmesi (şelilat ha-galut), İsrail ülkesine dönüş (ha-şiva le-Eretz Yisrael) ve Tarihe dönüş (ha-şiva la-historia) Bkz. Piterberg, G. (2015). *Siyonizmin Dönüşleri: Mitler, Siyaset ve İsrailde Araştırmacılık*. İstanbul: İthaki.

⁶³ Kibbutz: Filistin’de Siyonistler tarafından kurulan zirai üretim ve sanayi yatırımlar için komünal yaşam yerlerine verilen isimdir. İsrail Devleti’nin kuruluş aşamasında, Siyonizmin öne sürdüğü özgün icatlarından birisidir. Bkz. Besalel, Y. (2001). Kibbutz. *Yahudilik Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, s. 324-325). İstanbul: Gözlem Gazetecilik.

⁶⁴ Yişuv: yerleşim yeri

⁶⁵ Avrupa’da ikamet eden Baron Edmund de Rothschild ve ailesi, 1899 yılında yaşanan fikir çatışması başlayana dek, gelen gruplara birçok konuda maddi yardımda bulunmuştur.

kadar süren ilk göçün temel karakteristiği “toprağı Yahudileştirmek” olmuştur. Ancak I. Aliya ve II. Aliya arasında temel farklar bulunduğunu söylemek gerekir. İlk Aliya ile gelenler göçebeliğin bitecek olması fikriyle, bireysel değil kolektif bir heyecana kapılmışlardır. *Filistin’e ayak bastıklarında “Araplar” onlar için peyzajın bir parçası* (Ersoy, 2019) olmuştur ve daha çok içe dönük bir yaşam benimsemişlerdir. Ancak II. Aliya göçmenleri, çoğunluğu Doğu Avrupalı sosyalist hareketin içinde senelerini geçirmiş kişilerden oluştuğu için sadece ulusal bir hayali değil aynı zamanda komünal bir özlemi de hayata geçirmeyi arzulamışlardır (Pappé, 2007, s. 64). Bu sebeple yerli halkla kurulan iletişim artmış ve bu durum beraberinde sorunlar getirmiştir. Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Filistin topraklarında, az sayıda da olsa yüzyıllardır yaşayan Yahudilerin, Araplarla olan komşuluk ilişkisinin yerini husumet almıştır. Filistin topraklarında Araplar ve Siyonistler arasında son bulmayan gerginlik dönemi, II. Aliya göçmenlerinin gelmesiyle başlatılabilir.

III. Aliya dönemi (1919-1923), Bolşevik Devrimi (1917-1920) ve I. Dünya Savaşı’ndan sonra imparatorlukların ve Avrupa devletlerinin parçalanması sonucu, Yahudilere yapılan baskıların artmasıyla eşzamanlıdır (Besalel, 2003, s. 95). Filistin’in İngiliz manda yönetimine girdiği döneme rast eden bu göç dalgası, genellikle ziraat konusunda eğitim sahibi kişilerden oluşmuş ve daha sistemli seyretmiştir. Bu göç dalgası ile gelenler, zayıf, yetersiz ve daima dinle ilgilenen Yahudi imajını kırmayı hedefleyerek güçlü, maskülen ve söz sahibi olan yeni bir İbrani imajı oluşturmayı arzulamışlardır. Yine bu dönem, gelecekteki İsrail Devleti ordusunun iskeleti olarak nitelendirilebilen *Haganah* terör örgütünün ve Arap emeğine karşın Yahudi emeğini ve üretimini garanti altına alan *Histadrut*⁶⁶’un kurulmasında kilit rol üstlenmiştir (Plunkett, 1958). III. Aliya’nın devamı niteliğinde olan IV. Aliya’nın (1924-1929) çoğunluğunu orta sınıf aileler oluşturmuştur. Gelenler daha küçük ölçekte işletmeler kurmuşlar ve sanayi girişimini başlatmışlardır. Böylelikle şehirleşme faaliyetleri hızlanmıştır (Ulutaş vd., 2012, s. 17).

1929-1939 yılları arasında gerçekleşen V. Aliya, Avrupa’dan Filistin topraklarına yapılan en büyük kitlesel göç olmuştur. Bu dalganın ilk yıllarında itici güç Siyonizm

⁶⁶ Yahudi İşçi Federasyonu.

olsa da göçün esas sebebi 1933 yılında Almanya’da Nazilerin (*National Socialist Party*) iktidara gelmesidir. Bu göç ile hem yasal hem de yasadışı yollarla (*aliya bet*)⁶⁷ gelenlerle beraber, bölgedeki Yahudi nüfusu 175.000’den 475.000’e çıkmıştır. 1934 yılından 1948 yılına kadar *Ha'apalah*⁶⁸ adı verilen illegal göçler devam etmiştir.

İsrail Devleti’ne yapılan en büyük göçlerden birisi de 1948-50 yılları arasında gerçekleşmiştir. Göç dalgasının bir kısmını, Holokost sonrası Avrupa’dan gelenler oluştururken, diğer kısım Yemen, Libya, Irak, İran gibi Ortadoğu ülkelerinden göç etmiştir.⁶⁹ 1950’ler⁷⁰ ve 1960’larda ülkeye, Kuzey Afrika’daki Yahudilerin göçü sağlanmıştır. Bu süreçte Avrupa’dan gelen göçler azalmıştır. Ancak ilahi bir zafer olarak adlandırılan 1967 Savaşı’ndan sonra, galibiyetin verdiği yenilmezlik motivasyonu, Batı Avrupa’dan hatta Amerika’dan ve SSCB’den oldukça fazla sayıda Yahudi İsrail’e göç etmiştir (Ulutaş vd., 2012, s. 18-9).

Bağımsızlığını ilan ettiği 1948 yılından bugüne gelene dek, İsrail Devleti çok sayıda savaşta cephe almıştır ancak hiçbiri yalnızca altı gün süren 1967 savaşı kadar etkili olmamıştır. Dini, siyasi, toplumsal birçok geri dönülemez değişimin sebebi ve eşiği olan bu savaşla, İsrail, kendisini hem dünyadaki Yahudilere hem de dünyaya namağlup olarak addetmiştir. Diğer ülkelere karşı olan yenilmez imajı, 1973 Savaşı’yla bir nebze yitip gitse de 1967 Savaşı’yla değişen düzenin etkilerini, günümüzde dahi gözlemlemek mümkündür. “Kurtuluş Savaşı” olarak adlandırılan bu savaşla toplumdaki ideolojiler keskinleşmiştir. Devletin ihtiyacı olan göçmenlerin ülkeye göç etmeleri önceden olduğu gibi yalnızca beşeri faktörlerden olmamış, bunun yanında manevi bir desteğe dönüşmüştür (Stein, 2009, s. 326).

⁶⁷ İlegal yollar ile yapılan göç.

⁶⁸ Ha'apalah: Gizli göç

⁶⁹ İran dışında, yüzyıllardır Ortadoğu’da süregelen Yahudi varlığı büyük ölçüde sona ermiştir.

⁷⁰ 1950 yılında “Geri Dönüş Yasası” (İbr: חוק השיבוי, huk ha-shvūt) kabul edilmiştir. Böylelikle dünyadaki bütün Yahudiler aileleriyle beraber İsrail’e göç edebilir ve burada yaşayıp vatandaşlık hakkı elde edebilirler.

3.1.3. Radikalleşmeye Giden Süreç

1800'lü yılların sonundan itibaren başlayan göçlerle Filistin'e farklı saiklerle gelen Yahudiler, kendilerine yeni bir vatan kurmak için erken dönemde büyük çaba göstermişlerdir. Diplomatik ilişkiler devam ederken ve henüz Yahudilerin orada yaşamalarına dair herhangi resmi bir karar verilmemişken, kolektif bir yaşam tecrübesi edinmişlerdir. Yapılan ilk göçler, sayı ve yaşam biçimi bakımından çok dikkat çekmediği için ilk yıllar nispeten daha sakin geçmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı'yla, Yahudiler ve bölgede yaşayan diğer halklar arasında çatışmalar başlamıştır. 1917'de Filistin, İngiliz Mandası yönetimi altına alındıktan sonra ise tansiyon hep yüksek seyretmiştir. Bu dönemde Yahudilerin, İngilizlerle ve Araplarla yaşadıkları çatışmalar yıllar boyunca sürmüştür. Radikal terör örgütlerinin oluşumu manda rejimi döneminde başlamıştır. Gittikçe radikalleşen örgütlerin gerçekleştirdiği eylemler ve katliamlar, günümüzde dahi tartışma konusu olmayı sürdürmektedir. En nihayetinde 1948 yılına, İsrail'in bağımsızlığına dek bir nevi varoluş savaşı verilmiştir. Bu ara dönemde seyreden gelişmeler, İsrail Devleti'nin kuruluş yılları olması sebebiyle hem devletin hem de modern Yahudi ulusunun hafızasında önemli bir yerde durmaktadır. Özellikle, 1948 yılı sonrası İsrail ve diğer Arap Devletleri arasındaki savaşlar henüz embriyo aşamasında olan toplumun şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. 1948 ve 1967 Savaşı, diğer yaşanan savaşlara kıyasla farklı anlamlar içermiştir. Bilhassa 1967 Savaşı'nın etkileri toplumdaki her kesim üzerinde farklı izler bırakmıştır. Özellikle dindar gruplar tarafından nasıl algılandığı ve bu algının tetiklediği dönüşüm ve radikalleşme önem teşkil etmektedir.

3.1.4. Diplomasi ve Yerleşimler 1897- 1914

Avrupa'daki milliyetçilik akımlarının güçlenmesinin akabinde, 19. yüzyılın sonlarında yaşanan bir takım gelişmeler⁷¹, Yahudileri, din ve kültür ekseninde konumlanan modern bir milliyetçiliğe sürüklemiştir. Milliyetçiliğin tetiklediği

⁷¹ Avrupa'da milliyetçiliklerin ortaya çıkış tarihleri, ülkelere ve yaşanan gelişmelere göre farklılık göstermektedir. 1789 Fransız Devrimi ardından artan milliyetçilik akımları, bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısı itibari ile daha da görünür hale gelmiştir. 1871 yılında kurulan Alman Milli Birliği, hâlihazırda zaten yükselen Avrupa'daki diğer milliyetçiliklerin daha da artış göstermesine sebep olmuştur. Aynı yıl içinde Fransa'nın Prusya'ya mağlup olması, Fransız milliyetçiliğini körüklemiştir. Öte yandan Balkanlarda *Pan-Slavisme* olarak adlandırılan Slav milliyetçiliği aynı dönemde gelişmiştir.

antisemitizmin artışıyla, 1880'lerden itibaren⁷² küçük cemaatlerin ve grupların Filistin'e göçü başlamıştır. Yüzyılın sonlarına gelirken, siyasi Siyonizmin öncülerinden Theodor Herzl⁷³ 1896 yılında kaleme aldığı *Yahudi Devleti (Der Judenstaat)*⁷⁴ adlı eserinde, küçük ölçekte alınan kararların bir fayda sağlamadığını; tek çarenin Yahudilerin toplu bir şekilde teşkilatlanması olduğunu belirtmiştir. "Günümüzde yaşananlara tek bir cevap verilebilir: Kitleleri derhal teşkilatlandırmak", diyerek çözüm için somut adımlar atmıştır. İlk etapta Avrupa'daki zengin Yahudi bankerlerle görüşmüştür (Penslar, 2020, s. 134). Olumlu geçmeyen görüşmelerin akabinde, 1897 yılında esasında Münih'te toplanılması arzulanan Siyonist Kongre, Münih'te yaşayan Yahudi cemaatlerinin olumsuz yönde çıkışları ve bir takım başka sebeplerden ötürü İsviçre'nin Basel kentinde toplanmıştır (Cahnman, 2017, s. 281-93). Politik Siyonizm erken dönemde, Yahudi nüfusunun yalnızca az bir kısmı tarafından destek görmüş olsa da 1897 yılında Dünya Siyonist Teşkilatı kurulmuş ve böylelikle İsrail Devleti'nin kuruluş sürecine girilmiştir⁷⁵.

Herzl, Siyonizmin başarıya ulaşmasının en kısa ve kesin yolunun diplomasiden geçtiğini düşünerek, dönemin büyük güçleriyle işbirliği kurmak için çeşitli projeler tasarlamıştır (Penslar, 2020, s. 133). Herzl'in, *Yahudi Devleti* kitabının, "Yahudi Şirketi" bölümünde de görüleceği gibi, kurulması planlanan devlete dair en küçük detaylar bile belirlenmiştir. Ülkenin dilinden, dini yönetimine, şehir planlamalarından çalışma saatlerine varana dek birçok mesele, kısa biçimde de olsa ele alınmıştır. Bu denli muayyen bir plan, ilk etapta, hitap edilen kişilere ve makamlara sınırlandırmalar konarak veya aracılar vasıtasıyla iletilmiştir. Örneğin, doğrudan doğruya Bâb-ı Âli'ye başvurmadan önce, o dönemde Doğu'ya Açılma Politikası (*Drang nach Osten*) yürüten ve Osmanlı ile yakın ilişki halinde olan, dönemin Alman İmparatoru II. Wilhelm (1859-1941) ile görüşülmüştür (Shaw, 1991,

⁷² Göçü başlatan en önemli nedenlerden biri, 1881 ve 1882 yıllarındaki, Rusya'da Yahudilere yönelik uygulanan pogromlardır.

⁷³ Theodor Herzl (1860-1904), Dünya Siyonist Teşkilatı'nın ilk başkanıdır ve yaşamının sonuna kadar görevini yürütmüştür. 1904 yılında Viyana şehrinde vefat etmiştir. 1948 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra girdiği Arap-İsrail Savaşı sona erdikten sonra, İsrail Devleti, Herzl'in mezarını Viyana'dan Kudüs'e getirmiştir.

⁷⁴ Kitap Almanca dilinde yazılmıştır ve tam ismi, bir üst bir de alt başlıktan oluşmaktadır: *Der Judenstaat: Versuch einer modernen Lösung der Judenfrage*. Tercümesi ise şu şekildedir: "Yahudi Devleti: "Yahudi Sorunu İçin Modern Çözüm Önergesi." Bkz. Bein, A. (1941) [1896]. *Theodor Herzl Biography*. Woodland: MV Books.

⁷⁵ 1897 yılında gerçekleşen I. Dünya Siyonist Kongre'de, Theodor Herzl'in "Bugün Basel'de bir Yahudi Devleti kurdum." demesi, sürecin nasıl seyrettiğine işaret etmektedir. Bkz. Penslar, D. (2020). *Theodor Herzl: The Charismatic Leader*. London: Yale University Press.

s. 212-14). Sonraki yıllarda ise aracı konumundaki kişi, dönemin hahambaşılığını yapan Moshe Levi olmuştur. Farklı düzeylerde yapılan siyasi görüşmelerin akabinde, Herzl, Filistin'e giden yolun İstanbul'dan geçmediğini anlayarak ihtiyaç duyulan desteği Avrupa'da aramıştır. İngiliz Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain (1836-1914) ile bir araya gelerek, Sina Yarımadası'ndaki *El-Arish* bölgesinde özerk bir Yahudi yerleşimi kurmak için İngiliz hükümetinin yardımını talep etmiştir (Tucker, 2008, s. 258). Hatıratlarındaki ifadesine göre, Chamberlain bu teklifi olumlu karşılayarak, Herzl'in iletişime geçmesi gereken kişilerle bağlantı kurmasında yardımcı olmuştur ancak bu teklif, Mısır hükümeti tarafından reddedilmiştir (Tucker, 2008, s. 333). Daha sonra, İngiliz hükümeti tarafından Londra'ya davet edilen Herzl'e, "Uganda Planı" olarak bilinen teklif sunulmuştur. Herzl bu fikri, geçici bir seçenek olarak değerlendirmeye alsa da 1903'te gerçekleşen III. Siyonist Kongre'de, teklif, çoğu Siyonist tarafından reddedilmiştir (Birnbaum, 1990, s. 40-2).⁷⁶ Son olarak, 1904 yılında, Herzl, Vatikan'da Papa X. Pius (1835-1914) ile görüşmüştür ancak Papa, açıkça Siyonizmi desteklemediklerini belirtmiştir:

Bu hareketi desteklemiyoruz. Yahudilerin Kudüs'e gitmelerini elbette önleyemeyiz ancak bu durum bizim nezdimizde asla meşru kabul edilemez. Kudüs toprağı, her şeyden önce İsa'nın dünyevi yaşamında bulunduğu yer olması sebebiyle kutsaldır. Kilise'nin başındaki kişi olarak sözlerim bu şekildedir. Yahudilerin, bizim tanrımızı tanımadığı gibi biz de Yahudi halkını tanımıyoruz" (O'Donnell, 2018, s. 70).

Bu girişim, Herzl'in yaptığı son resmi görüşme olmuştur. 3 Temmuz 1904 tarihindeki ölümünün ardından, Siyonistlerin çabaları devam etmiştir. Tüm bu politik süreçte, Siyonistlerin teşebbüslerinin neticesiz kalması zamanla onları farklı yollar aramaya itmiştir. Nitekim 1907 yılında toplanan XIII. Siyonist Kongre'de, Filistin'de uluslararası düzeyde tanınan bir özerklik elde etmek için faaliyette bulunan politik Siyonist tavrın yetersiz kaldığı savunularak, netice almak için Pratik Siyonizm (ibr. מעשיית ציונות Tzionut Ma'asit) ilkesine de ihtiyaç duyulduğu kararına varılmıştır (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2020).

⁷⁶ "Yerleşimciler" adındaki bir grup, zulüm ve baskının arttığı şehirlerde yaşayan Yahudilerin, bir an önce buldukları durumdan kurtulmaları için, kurulacak bir yerleşim yerinin nerede olduğunu önemsemeyerek bu planı desteklemişlerdir. Dindar Siyonist Yahudiler, Filistin dışındaki yerleri kesin olarak reddetmişlerdir. Yine, İsrail'in ilk cumhurbaşkanı olan Chaim Weizmann'ın önderliğindeki Ostjuden (Doğu Yahudileri) denilen Rus Yahudileri, bu durumu asla kabul etmemiştir. Sonuç olarak, 1904 yılında yapılan VII. Siyonist Kongre'de, İngiltere'nin Uganda teklifi kesin bir biçimde reddedilmiştir. Bkz. Armaoğlu, F. (2017). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*. İstanbul: Kronik.

Pratik ve politik Siyonizm, daha önce bahsi geçen Siyonizm türleri gibi algılanmamalıdır. Bu iki kavram, yalnızca bir hareketi ya da teşkilatlanmayı ifade etmez aynı zamanda bir yöntem veya tavır olarak da değerlendirilebilir. Teşkilattaki bu politik ve pratik tavır ayrılığı, Siyonizmin anlaşılmasında son derece mühim bir meseledir. İki tutumun da varmak istediği hedef aynı gibi gözükse de, gidilen yollar birbirinden oldukça farklıdır. Adından da anlaşılacağı üzere, politik Siyonistler dünya tarafından tanınırlık elde etmeyi öncelemiş, dolayısıyla uluslararası güvenliği ilk planda tutmuşlardır. Daha çok Aşkenazi Yahudilerin oluşturduğu bu grubu, Filistin’de yaşayan Arap halklarla kurdukları ilişkileri bakımından değerlendirirsek, Avrupa’daki sömürgeci zihniyete benzetmek yanlış olmayacaktır (Pappé, 2008). Diğer taraftan, daha çok Doğu Avrupa’daki Siyonistlerin zihniyetini yansıtan pratik Siyonizm ise direkt olarak eyleme geçme arzusunda. Diplomasinin, zaman kaybı olduğunu, toprak üzerinde hâkimiyet sağlanmak isteniyorsa, Siyonist faaliyetlerin derhal başlaması gerektiğini savunmuştur. Çoğunluğunu Sefarad Yahudilerinin oluşturduğu pratik akıma göre, ilk olarak toprağa yerleşilmelidir. Bunun için herhangi bir devletin onayını beklemek gerekmemektedir ve bu süreçte yaşanması muhtemel olumsuz hadiselerle karşı gereken cevap verilmelidir. Taviz vermeyen ve aceleci tutumları sebebiyle, başlarda kurulan yerleşim faaliyetleri, genellikle pratik Siyonist girişimle mümkün olmuştur⁷⁷ (Thorleifsson, 2015, s.23).

Pratik ve politik Siyonistler yalnızca fikri bakımdan ters düşmemiştir. Kültürel kodları, eğitimleri, buldukları ülkelerde maruz kaldıkları yönetim şekilleri aynı olmayan bu iki grup arasında daima bir çatlak mevcut olmuştur. Ancak bu ayrım, siyah ve beyaz iki zıt renk gibi nitelendirilemez. Siyonizmin ilk dönemlerinden itibaren beliren bu iki tutum, İsrail Devleti’nin tarihi boyunca, iç ve dış siyasette kendini hissettirmiştir. Tarihsel bir geçmişi olan ve hala sürdürülen bu tutum ayrılıkları, kimi zaman zıtlamış, kimi zamanda iç içe geçerek aynı noktada buluşmuştur. Bu ayrımın anlaşılmasının önemlerinden birisi de pratik Siyonistlerin takındıkları radikal tutumdur. Üstelik bu hal, yalnızca belli bir dönemde sınırlı kalmamıştır. Siyonizmin ilk dönemlerinden itibaren başlamış olan ve radikalleşmeye yol açan bu çatallaşma durumu, İsrail’in diğer ülkelerle girdiği savaşlarda

⁷⁷ Osmanlı yönetimindeki Filistin’e gelerek, ilk yerleşim yeri olan *Hayishuv Hayehudi b’Eretz Yisrael*’i, çoğunluğu Polonya ve Rusya doğumlu olan göçmen topluluk kurmuştur

uyguladıkları politikalarından, günümüze gelene dek yaşanan iç siyasi gelişmelere varana dek devam etmiştir.

Pratik ve politik Siyonizmin arasındaki ayrım, hem şahıslar hem de uygulanan politikalar üzerinden verilebilecek örneklerle daha iyi anlaşılabilir. Politik Siyonist öncülerden gösterilebilecek örneklerden birisi Theodor Herzl'dir. Düzenlediği Siyonist kongrelerle ve yürüttüğü diplomasiyle, Herzl, devletleşmenin, siyasi güçler tarafından tanınırlık elde ettikten sonra mümkün olacağını belirtmiştir. Bu yolda, adımlarını nispeten sakın atmış ancak yine de kararlı bir duruş sergilemiştir. Herzl, Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak için "dünyayı arkalarına almalarını" gerektiğini savunmuştur. Pratik Siyonist temsilcilerinden ise Rus Yahudilerinden Vladimir Zeev Jabotinsky (1880-1940) örneği verilebilir.⁷⁸ Herzl'in özellikle Osmanlı Devleti ve diğer başka devletlerle karşılıklı menfaatlere dayalı yürüttüğü diplomasiye aksine Jabotinsky, bilhassa İngilizlerle denediği diplomatik girişimlerin ardından askeri örgütlenmenin gerektiğini savunmuştur. Çoğunluğunu Orta ve Doğu Avrupa'daki genç Yahudilerin oluşturduğu bir grup kurmuş ve Britanya hükümetine askeri teşkilatlanmanın gerekliliğini savunan bir takım dilekçeler yazarak çeşitli gösteriler organize etmiştir. Tüm bunlar sürerken fiziksel açıdan pasif kalmayarak, Filistin'deki Yahudi nüfusunun çoğalmasını sağlamak için de kitlesel göçler düzenlemiştir. Göçler devam ederken politik Siyonistlerin çoğunlukla, Filistin'de yaşayan Arapları görmezden gelmeleri veya onlarla kurulacak olan ilişki üzerinde çok fazla durmadıkları gözlemlenmiştir. Ancak Jabotinsky, 1923 yılında yazdığı "*Demir*

⁷⁸ Revizyonist Siyonizmin kurucusu olan Vladimir Zeev Jabotinsky, kaleme aldığı yazılar ve ortaya koyduğu faaliyetlerle hem Siyonizm hem de İsrail için oldukça önemli bir isimdir. Dünya Siyonist Örgütü'nün izlediği ana akımın tersine daha radikal önerileriyle tanınan Jabotinsky, İsrail Devleti'nin bağımsızlığını elde etmesinin ardından oluşan siyasi arenada milliyetçi fikirlere sahip kişilerin rol modeli olmuştur. İlk gençliği, Rusya'da Yahudilere karşı uygulanan zulümlere ve pogromlara rastlayan Jabotinsky'nin, gündeminde Yahudi problemi meselesi çok erken dönemlerden itibaren yer etmiştir. Gençliğinde gazetecilik yapmış bir yandan da çeşitli aktivist gruplara katılarak Siyonizm gündemini daima takip etmiştir. Etkili bir hitabete ve aynı zamanda kurduğu diplomatik ilişkilerle gazetecilikten askerliğe kadar birçok alanda Siyonizm idealinin gerçekleşmesi için çok çabalamıştır. 1909 yılında İstanbul'da muhabirlik yaptığı dönemde, daha öncesinde toplantılarında da bulunduğu Dünya Siyonist Örgütü tarafından lobi faaliyetlerini yürütmesi ve Fransızca, İbranice, Ladino dillerinde Siyonist yayımlar yapması için görevlendirilmiştir. I. Dünya Savaşı esnasında, Britanya'nın yanında Osmanlılara karşı savaşarak, yalnızca Yahudilerden oluşan bir askeri birlik kurmak istemiştir. Savaş sonrasında Filistin'deki Yahudi yerleşimcileri korumak için kurulan *Haganah* örgütünde yer alarak destekte bulunmuştur. Jabotinsky'yi diğer Siyonist liderlerden ayıran en önemli özelliklerinden birisi radikal tutumdur. Öncüsü olduğu revizyonist hareketin ana hedeflerinden biri olan Ürdün Nehri'nin her iki yakasını da içine alan bölgede, yani "vaat edilen topraklarda" yalnızca Yahudilerin yaşadığı bir devlet kurmak için izlediği yol oldukça serttir. Bkz. Bkz. Salıhoğlu, M. (2014). Jabotinsky, Siyonizm ve Osmanlı Devleti. Türk Tarih Kurumu., *Osmanlı'dan Günümüze Filistin Sempozyumu 28-29 Kasım 2013* içinde (Cilt 1, s. 1-11). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Duvar (Biz ve Araplar)” isimli makalesinde, bu konudaki düşüncelerini oldukça açık bir şekilde sergilemiştir. Kendisi “topraksız halk halksız toprak” sloganını savunanların aksine, gerçekçi olunması gerektiğini dile getirmiş ve oradaki Arap nüfusun varlığını ve toprak üzerindeki aidiyetlerini reddetmemiştir. Bu topraklar üzerinde Yahudi varlığı sürdüğü müddetçe, Araplarla problem yaşanacağını ve herhangi kesin bir uzlaşma sağlanamayacağını dile getirerek, meseleye Arapların gözünden bakmış ve Yahudilerle olan ilişkilerini bu şekilde değerlendirmiştir. Konuyu, hem Araplar-Yahudiler hem de sömürgeci-sömürülen bağlamı çerçevesinden değerlendirmiştir (Shlaim, 2015). Diğer birçok Siyonistin kullandığı terimlerin aksine Jabotinsky, yerleşimci Siyonistlerin faaliyetlerini sömürgecilikle doğrudan bağdaştırmıştır. Sömürgeleştirilen her ulusun, bu vahşetten kurtulmak için bir umut kırıntısı kalmayana dek mücadele ettiğini dile getirdikten sonra, Filistinli Arapların gidişatının da bu şekilde gelişeceği öngörüsünde bulunmuştur. Değerlendirmelerinin sonucunda, tek çözümün siyasi ve askeri güç olduğunu belirtmiş ve “demir duvar”ın inşa edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur (The Iron Wall, 2020). Jabotinsky, kaleme aldığı fikirlerini eyleme dökerek, 1923’te, gençlerden oluşan bir askeri örgüt olan *Betar*’ı kurmuştur. Daha sonra, 1931 yılında Haganah’dan ayrılan ve İngiliz Manda yönetimi süresince birçok terör eylemi gerçekleştirmesiyle tanınan *Irgun*’un, temellerini atmıştır (Jabotinsky Institute in Israel, 2020).

Görüldüğü üzere, hem politik hem de pratik Siyonist tavrı benimseyen bu iki örnek şahıs ve uyguladıkları politikalar birbirine oldukça terstir (Zouplna, 2004). İşgali meşrulaştırma yolunda, kendilerine farklı hareket tarzları benimseyen Siyonist liderlerin stratejileri, sonraki süreçte devletin hem iç hem de dış politikasını şekillendirmiştir. İsrail Devlet’inin kuruluş yıllarında kendisini gösteren sosyalist çizgi giderek silinmiştir. Devletin kurucu partisi olan *Mapai* (İşçi) partisi yani daha çok sol kanat olarak adlandırılabilir olan kesim, gücünü 1977 seçimlerine kadar koruyabilmiştir. Tüm bu süreç içinde milliyetçi ve yayılmacı tutum gösterenlerin sayısı günümüze varana dek yükselişini korumuştur. Özellikle, Arap Devletleri ile yapılan savaşlar, Holokost ve geçici dönemleri kapsayan barış anlaşmaları, bu milliyetçi ateşin daha da körüklenmesine neden olmuştur. Nitekim İsrail siyasetinde dışişleri bakanlığından, başbakanlığa kadar birçok önemli görevde bulunan siyasetçi, Binyamin Netanyahu’nun siyasi karakteri, zaman zaman uyguladığı politikalar

sebebiyle medyada ve akademi yazınında Jabotinsky ile yan yana getirilmektedir (Samsonov, 2019). 1993 yılında *Likud* partisinin başına geçtiğinde yayınlanan, *A Place among the Nations: Israel and the World* kitabında da bahsettiği gibi, siyasi vizyonunun oluşmasında, Jabotinsky'nin fikirlerinin yeri oldukça geniştir. Netanyahu, toprağın üzerinde tek ve mutlak hakkın Yahudilerde olduğunu savunarak, bu konuda Araplarla olan ilişkilerini sonu gelmeyen bir savaş olarak nitelendirmiştir. Kitabında Jabotinsky'den ilham alarak yazdığı “Demir Duvar” başlıklı bölümde, Golan Tepelerinde ve resmi olarak Filistinlilere ait olan Batı Şeria’da, askeri kontrolün daha da sıkı tutulması gerekliliğini zikretmiştir (Shlaim, 2015, s. 565-7). Yalnızca bu örnek bile, erken dönem Siyonizminin, günümüz İsrail’inde politik arenada boy gösteren liderlerin düşünce dünyalarına ne denli sirayet ettiğini göstermek adına etkili bir örnektir.

3.2. İngiliz Manda Yönetiminin Etkileri ve Örgütlenmeler

Balfour Deklarasyonu, dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Arthur Balfour’un, (1848-1930) Amerika Başkanı Wilson’un (1856-1924) bilgisi dâhilinde kaleme aldığı, Büyük Britanya’da bulunan Yahudi cemaatinin lideri Lord Walter Rotschild’e (1868-1937) gönderdiği bir mektup haliyle yayınlanmıştır (Krämer, 2017, s. 173). Oldukça kısa bir metinden oluşan mektupta, Filistin’de Yahudi milli yurdunun kurulması için onay verildiği ve bunun kolaylıkla gerçekleşmesi için her türlü gayretin gösterileceği dile getirilmiştir. Kurulması planlanan Yahudi yurdunun, bölgede yaşayan diğer toplumların, medeni, dini haklarına ve ayrıca siyasi statülerine hanel getirmesinin hiçbir şekilde söz konusu olamayacağı belirtilmiştir (Shlaim, 2017, s. 41).

Theodor Herzl’in, “*antisemitler bizim en güvenilir dostumuz olacak ve antisemit ülkelerin bizimle müttefik olacağı günler uzak değil*” öngörüsü gerçekleşmiştir (Shimoni ve Wistrich, 1999, s. 184). Yahudilere bir çeşit “bağımsızlık beyannamesi” tanınmıştır ancak ortada bir devlet yoktur. Diğer yandan Araplara verilen sözler ve yükselen Arap milliyetçiliği, kaçınılmaz çatışmaları çoktan başlatmıştır. Hal böyle iken, başlangıcından itibaren Filistin’de, İngiliz mandası yönetimi altında yaşanacak yılların, hem Yahudiler hem Araplar hem de İngilizler açısından meşakkatli geçeceği

aşikâr bir durum olmuştur (White, 2012, s. 200). Manda yönetimi dönemini, İngiliz tarihçi Martin Gilbert (1936-2015), Ben Gurion Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada şu şekilde tanımlamıştır: “Arapların çoğunluğunu oluşturduğu ülkede, Siyonistlerin kendi temsili kurumlarını oluşturup, çoğunluk haline gelmeleri ve akabinde kontrolü ele almalarını sağlayacak bir zaman dilimi” (Gilbert, 2011). Kaçınılmaz çatışmaların meydana geldiği bu dönemde, başta Rusya ve Polonya’da Yahudilere uygulanan şiddet ve diğer ülkelerde devam eden antisemitizmin etkisiyle, çok fazla sayıda olmasa da Yahudi göçleri devam etmiştir⁷⁹. Arapların tepkisine yol açan bu göçler ve aynı zamanda ekonomik, sosyal, kültürel gibi örneklerin çoğaltılabileceği bir dizi sebepten ötürü, bu dönem, yaşananlar karşısında Siyonistlerin radikal çözümlere başvurduğu bir dönemdir.

1920 ile 1933 yılları⁸⁰ boyunca Yahudiler ve Araplar arasındaki ihtilaflar çoğunlukla yerel ve dağınık seyretmiştir. Çatışmalar bağlamında 1933 yılı bir dönüm noktası olmuştur. Zira Nazi yönetiminin Almanya’da iktidara gelmesi Yahudilerin paniklemesine neden olmuş, bu panik hali de göçlerin artmasını tetiklemiştir. Kontrol edilemez bir göç dalgası karşısında, bölge ekonomisinin gittikçe fakirleşmesini, halkın git gide yoksullaşmasını ve yaşanan sefaleti sosyo-ekonomik bir felç olarak tanımlamak mümkündür. Bu süreçte bağımsızlık arayışlarına devam eden Siyonistlerin, saplantı seviyesinde toprağa sahip olma güdülerini önlenemez bir hal

⁷⁹ Gerek İngilizlerin koyduğu göç sınırlamaları, gerekse Siyonistlere duyulan şüphenin hala devam etmesi sebebiyle, 1923-1929 yılları arasında göç eden Yahudi sayısında çok büyük bir artış olmadığını söylemek mümkündür. Bkz. De Vaumas, É.(1954). Les trois périodes de l’émigration juive en Palestine. *Annales de Géographie*, 63(335), 71-72.

⁸⁰ Özetle, bahsi edilen yıllar arasında üç büyük çatışma yaşanmıştır: İlk olarak Tel Hai olarak adlandırılan çatışma, Nisan 1920’de milliyetçi Araplarla Yahudiler arasındaki karşılaşmadır. Kuzey Celile’de yaşanan bu çatışma askeri müdahale sonucu bastırılmıştır. Her iki taraftan da yaralananlar ve hayatını kaybedenler olmuştur. Bkz. Zerubavel, Y. (1991). *The Politics of Interpretation: Tel Hai in Israel's Collective Memory*. *AJS Review*, 16(1/2), 133-160. İkinci çatışma, Mayıs 1921’de yaşanan Yafa Ayaklanmaları olarak bilinen hadisedir. Öncelikle iki Yahudi grup arasında gelişen olay büyümüş daha sonra meseleye Araplar da dâhil olmuştur. Yahudilerle Araplar arasında yaşanan ve hayatını kaybedenlerin olduğu bir hadise olarak kayda geçmiştir. Bkz. Goren, T. (2019). The Effect of the Jews on Jaffa’s Economic Deterioration From 1936 to 1947. Bkz. *Journal of Modern Jewish Studies*, 18(3), 369-383. Üçüncü olarak ise *Hebron Tarpur* adıyla anılan, Ağustos 1929 yılında meydana gelen din kaynaklı çatışmadır. Kafileler halinde Batı Duvarı’na (Western Wall) yürüyüş düzenleyen Yahudilere karşı, Arapların tepkisi sert olmuştur. Kudüs’te Mescid-i Aksa’nın bulunduğu alan başta olmak üzere, diğer kutsal yerler hususunda, Yahudilerin bir takım art niyet beslediklerinin iddia edilmesiyle tansiyon iyice artmış ve çatışma yaşanmış, birçok kişi yaşamını yitirmiştir. Arapların Burak Devrimi, Yahudilerin ise El-Halil Katliamı olarak adlandırdıkları bu hadise, bugün bile her iki tarafın da hafızasında sıcaklığını koruyan bir olaydır. Bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/netanyahudan-el-halil-kentine-provokatif-ziyaret/1573357><https://www.timesofisrael.com/palestinians-lambaste-netanyahus-provocative-colonialist-visit-to-hebron/>

almıştır.⁸¹ Kırsal kesimdeki buhran, zaman zaman Arapların yaptıkları çıkışlarla İngilizler tarafından fark edilse de bunu önleme yolunda yapılan hamleler oldukça işlevsiz kalmıştır.⁸² 1930'lu yıllara gelindiğinde, Siyonistlerin Yahudi Ajansı adını verdikleri bir liderlik yapısı, Arapların ise henüz “*embriyo*” olarak nitelendirilebilecek Arap Yüksek Komisyonu ile Filistin, iki yönetim ve üç dini inancı bir arada barındıran bir noktada konumlanmıştır (Pappé, 2007, s. 136). Bu yıllarda kutuplaşmalar iyice artmış ve örgütlenmelerin somut tehditleri sıklaşmıştır. Manda yönetimi içerisinde ortaya çıkan yeraltı örgütlenmelerinin her biri İsrail Devleti'nin militarist anlayışının birer temsilcisi konumundadır.

Kronolojik düzen takip edildiğinde kurulan ilk paramiliter örgüt, İbranicede “savunma” anlamına gelen, *Haganah* (ibr: ההגנה) olmuştur. En temel gerekçesi, Filistin'e yapılan aliyalar karşısında sıklaşan Arap ayaklanmalarını bastırma hususunda İngilizlerin yetersiz kalmasıdır. Çoğunlukla bilinen ilk liderleri, aynı zamanda revizyonist Siyonizmin⁸³ kurucusu olan Zeev Vlamidir Jabotinsky⁸⁴ ve aktivist mühendis Pinhas Rutenberg'dir⁸⁵ (Medoff ve Waxman, 2008, s. 73).

⁸¹ Bu dönemde yishuv faaliyetleri artmış, yerleşim birimleri, tarımsal kooperatifler, fabrikalar gibi birçok yapının inşasının devam edilmiştir Aynı zamanda Histadrut'un da (Genel Sendikalar Federasyonu) etkisiyle “İbrani emeği” (Avoda Ivrit) öğretisi ön planda tutularak ulusal çıkarlar doğrultusunda bir sistem kurulmuştur.

⁸² 1929 ayaklanmasının akabinde Filistin'deki mevcut durum hakkında bilgilendirme yapmaları için Londra'da İngiliz tarım uzmanları görevlendirilmiştir. Gözlemlerin sonucunda yazılan Shaw Raporu'nda bölgenin vahameti dile getirilse de yapılan uyarılar, İngiliz hükümeti tarafından kulak ardı edilmiştir. Üstelik 1931 yılındaki seçimlerden sonra uygulanan *laissez faire* ekonomik düzeni, Arapların tarafından bakıldığında, ülke ekonomisindeki uçurumu daha da açmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pappé, I. (2007). *Modern Filistin Tarihi*. Ankara: Phoenix

⁸³ Revizyonist Siyonizm, politik Siyonistlerin ilkelerini ve uygulama esaslarını eleştiren ve yeni bir yapılanmanın gerekliliğini savunan bir akımdır. 1925 yılında, radikal tavrıyla tanınan Vladimir Jabotinsky, Revizyonist Siyonist İttifak Partisi'ni kurarak bu tavrını siyasi arenaya taşımıştır. Parti, İngiliz manda rejimine ılımlı bir tavır sergileyen Chaim Weizmann'ı eleştirmiş ve sosyalist bir devlet kurma girişimlerinde bulunan David Ben Gurion'a karşı çıkmıştır. Revizyonistlere göre, kurulması gereken Yahudi devleti, Ürdün Nehri'nin her iki yakasını da kapsamalıdır. Bu hedefin gerçekleşmesi için gerek kendi içlerinde gerek ise uluslararası mecrada bir takım karışıklıklara sebep olmuşlardır. Bkz. Bunton, M. (2013). *The Palestinian-Israeli Conflict: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

⁸⁴ 1929'da çıkan Arap Ayaklanmaları karşısında, Haganah'ın yaptığı misilleme saldırısı sebebiyle Jabotinsky İngiliz idaresi tarafından tutuklanmış ancak kısa bir süre sonra affedilmiştir.

⁸⁵ Rus asıllı Siyonist lider Pinhas Rutenberg (1879-1942), genç yaşlarında Rusya'daki devrim hareketlerinde aktif olarak yer almıştır. Daha sonra eğitim görmek için gittiği İtalya'da, Siyonizmle yakından ilgilenmiş ve yaşamı boyunca bu davaya destek vermiştir. Mühendis ve iş adamı Rutenberg'in mesleki yönü dikkat çekicidir zira Siyonist devletin inşasında, bu alanda birçok katkı vermiştir. 1909 yılında, Filistin'e göç eden Rutenberg, 1923 yılında, Winston Churchill ve Baron Edmond de Rothschild'in finansal desteğiyle zorlu bir projeyi gerçekleştirerek, Ürdün Nehri'nden üretilen akımla Filistin Elektrik Şirketi'ni (daha sonra İsrail adı verilmiştir) kurmuştur. Erken dönemlerden itibaren Haganah bünyesinde yer alan Rutenberg, örgütün Tel Aviv'deki koordinasyon faaliyetlerini yürütmüş ve aynı zamanda teknik projelerini oluşturmuştur.

Teşkilat, 1929 yılına kadar ekonomik nedenlerden ötürü düzenli bir yapı halinde değildir ancak Avrupa'dan yapılan silah yardımları, örgütü, 1936-1939 yılları arasında meydana gelen Arap ayaklanmalarına kadar, askeri birlik aşamasına getirmiştir. 1939 yılında Filistin'e yapılan Yahudi göçlerine konan sınırlandırmalarda, yasadışı göçlere destek sağlayan Haganah'ın, İngilizlere olan karşı tutumu, İkinci Dünya Savaşı'nda değişmiş ve aynı safta yer almışlardır. 1941 yılında Haganah çatısı altında, vurucu kuvvet anlamına gelen *Palmach*⁸⁶ adında mobilize bir birlik kurularak birçok operasyon düzenlemiştir. Savaşın bitmesinin ardından tekrar İngilizlerin karşı safında yer alan örgüt, diğer Yahudi yeraltı örgütleri *Irgun* ve *Lehi* ile birlikte, hem manda rejimine hem de Filistinlilere karşı saldırılar düzenlemişlerdir. Bu beraberlik, Irgun örgütünün Kudüs'teki İngiliz karargâhının bulunduğu King David Otelinin sağ kanadını havaya uçurmasıyla son bulmuştur. En nihayetinde, 26 Mayıs 1948'den itibaren Haganah ismi, artık *Zeva Haganah Le-Yisrael* olarak anılmaya başlamıştır. Örgüt günümüz İsrail Devleti ordusunun çekirdeğini oluşturması hasebiyle hayli önem teşkil etmektedir⁸⁷.

1931 yılında, Siyonistlerin en radikal terör örgütlerinden biri olan Irgun⁸⁸, Haganah'dan ayrılan ve çoğunlukla revizyonist Siyonistler ve Mizrahilerin bulunduğu bir grup tarafından oluşturulmuştur. 1937 senesinde çıkan Arap ayaklanmaları esnasında, grubun bir kısmı, ana örgüt Haganah'a geri dönmeye karar vermiştir. Bunun üzerine geride kalan Irgun destekçileri, Ulusal Askeri Örgüt (*Ha Aragon Ha Tsafi Ha Liomi*), kısa adıyla *ETSEL* (ibr. ע"ט"ל) olarak yola devam etme kararı almışlardır. Aşırı sağcı örgüt, Haganah'ın soğukkanlı politikalarını tenkit ederek derhal silahlanılması gerektiğini savunmuştur. Bu saldırgan üslupları sebebiyle, Jabotinsky dâhil olmak üzere, örgütten birçok isim farklı dönemlerde tutuklanmıştır. Irgun'un tek hedefi Araplar olmamıştır. İngilizlerin Yahudi göçüne sınırlama getirmek için yayınladıkları Beyaz Belge⁸⁹ sonrasında, manda yönetimi,

Bkz. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/pinchas-rutenberg>

⁸⁶ Kelimenin açılımı vurucu kuvvet anlamında *Pelugot Hamahatz*'dir. *Palmach* ise akronimdir.

⁸⁷ Günümüzde İsrail ordusunun adı, İsrail Savunma Kuvvetleri anlamına gelen *Zeva Haganah Le-Yisrael*'dir. Haganah birçok kesim tarafından terör örgütü olarak anılsa da anlaşılacağı üzere, anısı İsrail ordusu tarafından korunmaktadır.

⁸⁸ Tam adı *Irgun Zvai Leumi* (İbranice: *ישראל בארץ הלאומי הצבאי הארצון*), ulusal askeri örgüt anlamındadır.

⁸⁹ Beyaz Belge (White Page), İngiltere'nin 2 Mayıs 1939 tarihinde yayınladığı, Filistin'e yapılan Yahudi göçlerine sınırlandırma koyan belgedir. Almanya'daki Nazi iktidarıyla aynı dönemde yayınlanan bu belge, Yahudiler tarafından çok sert tepkilerle karşılanmıştır.

yeni hedef haline gelmiştir⁹⁰. 1943 yılında, Menachem Begin'in (1913-1992), Irgun'un başına geçmesiyle, İngilizlere karşı uygulanan yıldırma politikası şiddetini arttırmıştır. 1944 yılında ise İngiliz yönetimine karşı resmen savaş ilan edilmesinin akabinde, Filistin'de İngilizlere ait olan askeri ve idari yapılar bombalanmış ve terör eylemlerine devam edilmiştir. Öyle ki Haganah örgütü, Siyonistlerle İngiliz rejimi arasındaki ilişkiyi kötü yönde etkilemesi sebebiyle "Av Mevsimi" adını verdikleri bir operasyon başlatmıştır. Bu kapsamda, aşırı sağcı eylemciler, işkence göreceklerini yahut hapis cezası alacaklarını bile bile, İngiliz yönetimine teslim edilmiştir. 1945 yılına gelindiğinde, her ne kadar zaman zaman ters düşseler de tüm örgütler bir araya gelerek İngilizlerin karşısında durmuş ve ortak terör eylemlerine devam edilmiştir. Ancak uzun sürmeyen bu işbirliği, Irgun ve Lehi'nin, 22 Temmuz 1946'da Kudüs'teki İngiliz karargâhının bulunduğu King David Oteline düzenlendiği kanlı saldırıyla son bulmuştur. Hayatını kaybedenler arasında İngilizlerin, Arapların ve Yahudilerin bulunduğu bu olay, İngilizlere karşı yürütülen yıldırma politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Bunun üzerine Haganah, diğer örgütlerle işbirliğini sona erdirmiştir. İngilizler, olayın üzerine Irgun ve Lehi örgütlerine karşı, operasyon başlatmışlardır ancak toplumdaki destekle, her iki grup da eylemlerini sürdürmeye devam etmiştir. Her iki örgütün ana hedefinin, Ürdün ve Filistin'i içeren topraklar üzerinde kurulacak bir Yahudi devleti olması sebebiyle 1947 yılında sunulan Birleşmiş Milletlerin Paylaşım Planı'na ortak tepki vererek karşı çıkmışlardır. Toprakların paylaşılmasının bir çözüm olmayacağını göstermek amacıyla, her iki örgüt bu sefer de Araplara karşı düzenledikleri terör eylemlerine hız vermiştir. Gerçekleştirilen en vahşi eylemlerden birisi 9 Nisan 1948'de Kudüs yakınlarında bulunan Deir Yassin (Kfar Shaul) köyündeki katliam olmuştur. Olayın nasıl meydana geldiğine dair gerek Arap gerek Yahudi gerekse Siyonist kaynaklarına bakıldığında birbirinden oldukça farklı ifadeler rastlamak mümkündür.

İngiliz tarihçi Paul Johnson, *History Of the Jews* adlı kitabında, 1947 yılına gelene dek Yahudi yeraltı gruplarının genel olarak, kendilerine karşı bir eylemde bulunan kimse olması durumunda karşılık verdiklerini dile getirmektedir. Ancak Johnson'a

⁹⁰ Irgun Örgütü, İkinci Dünya Savaşı dönemi haricinde, İngilizlere daima mesafeli durmuştur. Ancak savaş sürerken bir ateşkes ilan edilmiştir ve Nazi rejimine karşı oluşturulan Yahudi lejyonuna katılarak, İngilizler tarafında savaşa girmişlerdir. Örgüt içinde, İngilizlerle aynı safta savaşmayı kabul etmeyen bazı kişiler ayrılma kararı almıştır. Bu ayrılığın ardından, Avraham Stern'in önderliğinde Stern çetesi olarak da anılan grup ve Irgun'dan daha da radikal bir paramiliter örgüt olan Lehi ortaya çıkmıştır. Bkz. DiPrizio, R. C. (2020). *Conflict in the Holy Land: From Ancient Times to the Arab-Israeli Conflicts*. Santa Barbara: ABC Clio.

göre Deir Yassin hadisesi olağan dışıdır; bir katliam yapılmıştır. Yahudi kaynaklarındaki genel anlatıya bakılacak olursa olay, katliamdan birkaç ay önce Arapların, Yahudi yerleşim birimlerine yaptıkları saldırıdan ötürü Lehi örgütünün intikam almak istemesiyle başlamıştır. Lehi'nin Deir Yassin köyünün yok edilmesini teklif etmesinin ardından, Irgun lideri Menachem Begin bu talebi yumuşatmıştır. Begin, köye girilmesini onaylamış ancak herhangi bir eylem düzenlemeden önce köyün tahliye edilmesi için uyarılar da bulunulmasını şart koşmuştur. Bunun üzerine başlatılan operasyonda Arapların, köyleri boşaltmaları için gereken uyarının yapıldığı kayda geçmiştir. Ancak devamında nakledilenlere göre Arapların yurtlarını bırakmak yerine savaşmayı tercih etmelerinden ötürü olay kontrolden çıkmıştır. Bu noktadan sonra destek sağlayan diğer militan güçlerle beraber köye baskın yapılarak operasyon sürdürülmüştür (Johson, 2013, s. 528-31).

Filistin ve diğer Arap ülkelerinin savaş bilgilerine dair mevcut kaynaklarına bakıldığında ise durum biraz farklılık göstermektedir. Özellikle, kayıtlara geçen yaralı ve yaşamını yitiren kişilerin sayısının yüksek olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu konu üzerine günümüze gelene dek farklı tartışmalar sürdürülmüştür. Siyonistlerin bahsini ettikleri tahliye uyarısını doğrulamaktadır ancak bu uyarının göstermelik bir şekilde saldırıdan hemen önce gerçekleştiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra Arap kaynakları, olay sırasında yapılanlar konusunda da çok daha vahim bir tablo çizmektedir (Schulze, 2017, s.21). Nitekim katliamdan üç gün sonra inceleme yapmak için köye gelen Kızılhaç Uluslararası Komitesi Kudüs Şefi Jacques de Reynier'in yaptığı inceleme de Arap kaynaklarında yazılan ifadelerle paralellik göstermektedir (Çağlayan, 2004, s. 393).

1987 yılında, Filistin'deki Birzeit Üniversitesi'nde, katliamdan sağ kurtulan kişilerle yapılan görüşmeler sonucunda ortaya konan araştırmada ise gerek yaşamını kaybedenlerin ve yaralıların sayılarına gerekse genel durumu aktaran bilgilere bakıldığında çıkan sonuç her iki tarafın kaynaklarında yer eden söylemlerin ortasında konumlanmıştır. Yüzün biraz üstünde hayatını kaybeden kişinin olduğu saptanan çalışmada, Arap kaynaklarında yer eden abartı sayıların Siyonistler tarafından yayıldığı ifade edilmiştir. Bunun amacı ise haberlerin duyulmasıyla, çevre köylerde yaşayan Arapların, yaşananlardan korkup köylerini terk etmeleri için bir nevi korku salmak olduğu belirtilmiştir (Birzeit University, 1998). Yahudi tarihçi Ilan Pappé'ye

göre ise bu olay eşsiz değildir, zira kendisi, Deir Yassin Katliamını, 1940'lı yılların sonlarında başlatılan Filistin halkının etnik temizliği için yapılan operasyonlardan yalnızca birisi olarak nitelemektedir. Bu köyün Tel Aviv ile kuşatma altında olan Kudüs'e giden güzergâhta bulunması sebebiyle stratejik olarak ayrıca bir önemi bulunmaktadır. Henüz İngilizler, yönetimi bırakmadan önce Kudüs ve çevresini Araplardan arındırmak ve ele geçirmek için kritik zaman diliminde her yol mübah görülmüştür (Çağlayan, 2004, s. 394). Nitekim Askeri tarihçi Uri Milstein'in yazdığı kitapta aktardığına göre Irgun komutanlarından Mordechai Raana, yaptığı açıklamalarda⁹¹ Arapların paniğe kapılması için gazetecilere olduğundan daha fazla kişinin öldüğünü söylediğini daha sonra doğrulamıştır (Mistein, 2012, s. 80-91).

Deir Yassin Katliamının ve İsrail Devleti'nin bağımsızlık ilanının ellinci yıldönümünde Yahudi teolog Marc H. Ellis, yaptığı açıklamada, katliamın, hem Siyonistler hem de Araplar için derin anlamlar içeren sembolik bir hale dönüştüğünü ifade etmiştir. İsrail Devleti'nin kutladığı zafer günlerinin, çoğunlukla Filistinliler için felaket günleri olduğunu belirten Ellis, bu katliamın da holokost gibi değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur (Birzeit University, 1998). İsrail'in bağımsızlığı öncesinde ortaya çıkan yeraltı örgütleri, devletin sonraki dönemdeki kaderini tayin edecek derecede etkili olmuştur. Ellis'e göre gerek devlet gerekse radikal Siyonistler bu terör örgütlerinin yaptıkları katliamların arkasında durmuş ve desteklemişlerdir.⁹² Öyle ki, İsrail Devleti'nde başbakanlık yapmış olan Menachem Begin ve Yitzhak Shamir, zamanında bu örgütlerde liderlik yapmışlardır. Yaşanan bu trajedinin İsrail'in hafızasına gömüldüğünü dile getiren Ellis, İsrail Devleti'nin kuruluşu öncesinde ve sonrasında Siyonist olan, ancak devletin gittikçe militarize hale gelen siyasi ve dini grupları arasında sesi kaybolan Yahudi filozof Martin

⁹¹ İfade aynen şu şekilde geçmektedir: “Katliamın olduğu gün kaç Arabin öldüğünü bilmiyordum. Bilemezdim çünkü hiç kimse üst üste yığılmış cansız bedenleri sayamazdı. Olaya şahitlik eden insanların tahminleri yaklaşık 150 kişinin öldüğü yönündeydi. Ancak ben gazetecilere açıklamada bulunurken 254 kişinin öldürüldüğünü söyledim. Böylelikle söylentinin yayılmasıyla, başta Kudüs ve diğer köylerde, hatta ülke genelinde yaşayan Araplar, haberleri duydukça başlarına aynı durumun gelebileceği korkusuyla köyleri boşaltacaklardı. Nitekim bu böyle oldu.” Bkz. <http://www.israelnationalnews.com/Articles/Article.aspx/12304>

⁹² Bugün, Irgun'un internet sayfasında yer alan “Deir Yassin” başlıklı incelemeye bakıldığında kaynaklarda iddia edilen gibi bir katliam yapılmadığı yazılıdır. İlk satırlardan itibaren, yaşanan katliamdan önce, Arapların Yahudilere karşı yaptıkları eylemlen bahsedilmektedir. Bunun ardından Deir Yassin Katliamının Kudüs'e giden yolları açmak için gerçekleştirilmesi gereken bir operasyon olduğu ve sanıldığı gibi Arapların habersiz ve silahsız olmadıkları yazılmaktadır. Operasyon öncesi gerekli uyarıların yapıldığı ve yalnızca Araplar tarafında değil Irgun ve Lehi tarafında da kayıplar olduğu belirtilmiştir. Bkz. <http://etzel.org.il/english/index.html>

Buber'in, İbrani Üniversitesi'nden Profesör Akiba Ernst Simon'un, İdareci David Werner Senator'un ve İngiliz Yahudi tarihçi Cecil Roth'un, David Ben Gurion'a yazdığı mektubu hatırlatmıştır⁹³. Mektubun kaleme alınmasının sebebi, Bağımsızlık Savaşı'nın bitmesinin ardından, Deir Yassin köyüne Yahudilerin yerleştirme planının yapılmış olmasıdır. Bahsedilen isimlerin yerleşim planını protesto etmek için kaleme aldığı mektupta, katliamda öldürülen yüzlerce masum adamın, kadının ve çocuğun anısına köyü ıssız ve sessiz bırakmaları talep edilmiştir. Deir Yassin köyünün, cinayet eylemlerinin haklı bir yanının olamayacağını simgeleyen trajik bir sembol haline getirilmesi rica edilmiştir. Ancak yazdıkları mektuba bir karşılık gelmemiştir (Ellis, 1999, s. 31).

Yahudi tarihçi Ilan Binyamin Pappé'ye göre ise Deir Yassin Katliamı, Şubat 1947'de İngiliz mandasının Filistin'den çekilme kararıyla, 1948'in Mayıs ayında İsrail Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmesi arasındaki zaman zarfında, Filistinlilere uygulanan etnik temizlik planının sadece bir parçasıdır (Pappé, 2006, s. 40). Etnik temizlik iddiası yalnızca Pappé'ye ait değildir. 1980 yılında İsrail hükümetinin, devletin tarihi arşivlerine erişim iznini vermesinin akabinde birçok araştırmacının ve akademisyenin yaptıkları çalışmalar sonucunda, Filistin'de bir etnik temizlik yapıldığı ortaya konmuştur. "Yeni Tarihçiler"⁹⁴ olarak anılan bu kişiler, tarihi, Siyonizmin prizmasından sıyrılıp incelediklerinde İsrail'in tarihini, büyük oranda varlığının meşruluğunu kanıtlamaya dayalı bir çabanın ürünü olduğunu görmüşlerdir. İncelemeler sonucunda en çok ses getiren meselelerden birisi, şüphesiz Nakba dönemi ve öncesi olmuştur. Deir Yassin Katliamı örneğinde görüldüğü üzere, Filistinlilere yönelik uygulanan tehcir politikası, günümüze dek çözümlenemeyen mülteci sorununu doğurmuştur. *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited* adlı kitabında İsraili Tarih Profesörü Benny Moris, radikal Siyonist örgütlerin Deir Yassin ile beraber yaptıkları yirmi dört katliamı belgelemiştir (Auron, 2017, s. 69-70). Ülkenin "temizlenmesi" ve "İbranileştirilmesi" motivasyonu ile Siyonizmin radikalleşmesinin zirve yaptığı bu dönem, kolektif ve kişisel

⁹³ Mektup hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Azeez, A. (2009). *Truth About September 11: Peace News*. New York: Adam Azeez.

⁹⁴ Yeni Tarihçiler, 1980 yılına dek İsrail'in gerçek bir tarihi olmadığını, ancak belirlenen doktrinler ve ideolojiler üzerinden mitsel bir anlatısının olduğunu savunmuşlardır. Bu sebeple İsraili Sosyolog Tom Segev gibi birçok isim yeni yerine "İlk Tarihçiler" adlandırmasının daha uygun olduğunu belirtmiştir.

travmalarıyla her iki tarafın hafızasında yer etmiş ve bir taraf için bağımsızlık savaşı olarak diğer taraf için büyük felaket olarak anılmıştır.

3.2.1. Etnik Temizlik ve Bağımsız İsrail Devleti

Manda rejiminin Filistin’de hâkim olduğu son yıllarda, hem Arap hem de Siyonist liderlerle girilen çatışmaların sıklaşması sonucunda İngiltere, yönetimi daha fazla sürdüremeyeceğini beyan ederek, Şubat 1947’de konuyu Birleşmiş Milletler’e devretmiştir. 1940’lı yıllarda Filistin’e, Hindistan’a yolladığı asker sayısından daha çok asker yollanması ve radikal örgütler tarafından düzenlenen eylemlerde çok sayıda İngiliz askerinin hayatını kaybetmesi, çekilme kararını tetiklemiştir (Pappé, 2007, s. 163). Manda yönetimi boyunca ikircikli ve tutarsız politikalarla verilen vaatler krizlere dönüşmüştür. Öte yandan İkinci Dünya Savaşı sebebiyle zora giren ülke ekonomisi, İngiltere’yi denizaşırı girişimlerdeki maliyetleri düşürerek dış ve güvenlik politikasını değiştirme yoluna mecbur bırakmıştır. En nihayetinde Filistin’in akıbeti, 25 Şubat 1947’de henüz yeni kurulan Birleşmiş Milletler’e devredilmiştir (Krämer, 2017, s. 244-5).

Şubat ayından Kasım ayına dek geçen dokuz ay süresince, UNSCOP (United Nations Special Committee on Palestine) adında özel bir heyet, Filistin’e gönderilerek araştırma yapılmıştır. Araştırma süresi boyunca, diplomasi alanında başarılarını bir kez daha kanıtlayan Siyonist temsilciler, heyetle birebir görüşmeler düzenleyerek Amerika’daki Yahudi lobisinin de yardımıyla ülkedeki toprakların taksimi hususunda alternatif tasarılar sunmuştur. Filistinliler arasında bölme planına karşı verilen tepkilerin bir olmaması hasebiyle oybirliğine dayalı bir karar verilmemiş, çoğunlukla heyet boykot edilmiş ve dolayısıyla geleceğe yönelik alternatif bir plan da sunulamamıştır (Krämer, 2017, s. 244-7). UNSCOP heyeti Eylül ayında İngiliz mandasının sona erdirilmesi yönünde tavsiyesini vermiş ve toprakların üzerinde farklı sınırlar uygulamak üzere⁹⁵ Peel Komisyonu’nun⁹⁶ görüşünü izlemiştir. 29

⁹⁵ Filistin’in Celile şehrinde yaşayan Arapların sayı bakımından daha üstün olmaları sebebiyle, Peel Komisyonu’nun aksine Araplara verilmesini tavsiye etmişlerdir. Nüfus yoğunluğuna göre yapılan diğer taksimler için ayrıca Bkz. Krämer, G. (2017). *Filistin Tarihi: Osmanlı Fethinden İsrail Devleti’nin Kuruluşuna*. İstanbul: Verita Yayıncılık.

⁹⁶ Peel Komisyonu (Filistin Kraliyet Komisyonu), Lord William Robert Peel başkanlığında, Filistin’deki artan ayaklanmaların ve çatışmaların değerlendirilmesi için 1937 yılında kurduğu araştırma komisyonudur. Peel Komisyonu, yaptığı araştırmalar sonucunda İngiliz manda yönetiminin

Kasım 1947’de çözüm yolu olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde yapılan oylama sonucunda Filistin’in üçe bölünmesine karar verilmiştir. Yahudi ve Arap devletlerinin yanı sıra Kudüs’e *corpus separatum* yani uluslararası bir statü uygun görülmüştür (Lewis, 2000, s. 362-3)⁹⁷.

Birleşmiş Milletler’in verdiği hükümden yalnızca on iki gün sonra, 1946 yılından itibaren tasarlanan⁹⁸ sürülme ve yerinden etme operasyonları başlatılmış ve Filistin köyleri yavaş yavaş haritadan silinmeye yüz tutmuştur (Pappé, 2007, s. 174). Birkaç aşamadan oluşan operasyonda, temel hedef mümkün olduğu kadar toprağa sahip olmak olmuştur. Operasyon öncesinde köyler hakkında yerleşimci nüfus, zirai üretim, ekonomik faaliyetler ve stratejik konum gibi parametreler göz önünde bulundurularak elzem bilgiler kategorize edilmiştir (Pappé, 2007, s. 171). Aynı dönemde Haganah’ın hazırladığı çeşitli askeri planlarla sistematik bir örgüt haline gelmesi, Siyonistlere uluslararası çevreler tarafından saygınlık kazandırmıştır.

Haganah ve diğer radikal örgütler, çoğunlukla köyleri üç taraftan kuşatma altına alarak dördüncü, yani açık bırakılan taraftan Filistinlilerin kaçmalarını yahut tahliye edilmelerini sağlayan bir strateji geliştirmişlerdir. Evlerini terk etmekte direnen Filistinlilerin köyleri, kasabaları yakıp yıkılmıştır. Ele geçirilen topraklar, gelecekte orada yaşayacak Yahudiler için uygun hale getirilmiştir. Köylerin, kasabaların Arapça isimleri İbranicileştirilmiş ya da Yahudi kutsal kitabından alınan antik isimlerle değiştirilmiştir. İleride bu topraklar üzerinde hak iddiasında bulunurken bir sorun yaşanmaması için David Ben Gurion’un desteklediği özel bir ekip (JNF Committee for Names of Settlements, 1925) ve İsraili arkeologların oluşturduğu bir komite beraber çalışmışlardır. Siyonist bakış açısıyla bakıldığında, bu topraklar ancak şimdi gerçek sahiplerine kavuşmuştur, bir nevi hak yerini bulmuş ve eski İsrail’e vaat edilen topraklar ilahi adaletle geri verilmiştir (Chomsky ve Pappé, 2011, s. 87-8). Mesela, Bir es-Saba Be’er Sheva olurken Kafr ‘Inan Kefar Hananiah, Beit

sona ermesi gerektiğini ve Filistin’in, Araplarla Yahudiler arasında paylaşılması gerektiğini içeren bir rapor sunmuştur.

⁹⁷ Daha fazla ayrıntı için bakınız Bölme, S. M. ve Ulutaş, U. (2011). *Birleşmiş Milletler’de Filistin Oylaması: Devlete Doğru Mu?*. SETA Analiz, 44, 3-21.

⁹⁸ Kimi tarihçiler, Siyonistlerin, Filistinli yerel nüfus hakkında verilecek kararlar için daima tetikte olduklarını bu sebeple, 1930’lardan gerçekleşmesi muhtemel senaryolar üzerinde planlar yaptıklarını yazmışlardır. Örneğin bkz. Masalha, N. (2007). *The Bible and Zionism: Invented Traditions, Archaeology and Post-Colonialism in Palestine-Israel*. London: Zedbooks.

Jibrin Beit Gubrin, Eyn Al'amor ise Ein Limor olarak adlandırılmıştır (Al-Ghubari, 2015).⁹⁹¹⁰⁰

1948 yılının Mart, Nisan ve Mayıs aylarına gelindiğinde çatışmalar ve uygulanan şiddet ciddi boyutlara ulaşmıştır. Manda rejiminin bölgeyi terk etmesine az bir zaman kaldığı için her iki tarafın zihninde, yaklaşan ve kaçınılmaz olan savaşın korkusu yer etmiştir. Mart ayına dek sürdürülen düzensiz yıkımlar ve göz korkutmalar sonuç vererek, kitlesel panik sonucunda kaçıya yol açmıştır. Haganah, Irgun ve Lehi birleşerek D Planı (Plan Dalet)¹⁰¹ olarak isimlendirilen operasyona başlamışlardır, bu da Siyonizmin seyrinde bir dönüm noktasını tetiklemişlerdir.¹⁰² 1800'lü yılların sonunda yükselen politik Siyonizmin nispeten ılımlı veçhesinden eser kalmamış, o yıllardan 1950'lere gelene kadar Siyonizmin içerisindeki radikal çizgi daima ivme kazanmıştır. D Planı kapsamında Safed, Akka, Hayfa, Tiberya, Yafa, Bet Şean'ın da dâhil olduğu Arap bölgesinde yer alan topraklar ele geçirilmiştir. Siyonistler, böylelikle BM Taksim Planı'nın uygun gördüğü toprakların da fazlasına sahip olmuşlardır (Krämer, 2017, s. 355).

Planın ikincil maksadı ise çok kısa bir süre sonra ülkeden ayrılacak olan İngiliz rejiminden geriye kalan askeri ve sivil kuruluşların ele geçirilmesi olmuştur. Bunun için de Siyonizm yanlısı İngiliz memur ve yetkililerle kurulan ilişkiler fayda sağlamıştır. En nihayetinde Haganah, işlevsel karargâhların ve kritik öneme haiz askeri üslerin ele geçirilmesi için elzem olan istihbarata erişmiştir. Böylelikle, yaklaşmakta olan savaş için bir nevi ön hazırlık yapılmıştır. Manda yönetimi, Mayıs

⁹⁹ "Yahudileştirme" (Judaization) veya İbranileştirme (Hebraization) durumu günümüzde de devam etmektedir. Devlet tarafından ihraz edilen yerlere ve yapılara (köy, cami, mezarlık vb.) veya yerleşimcilerin ilhak ettiği bölgelere İbranice isimler verilmektedir. Ayrıntılı ve güncel örnekler için bkz. Amara, M. (2018). Hebraization of Arabic Place Names. M. Amara (Ed.). *Arabic in Israel* içinde (Chapter 8). New York: Routledge.

¹⁰⁰ Geçmişe dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kurşun, Z. (2020). *Osmanlı Filistin'i Yer İsimleri Kılavuzu ve Atlası (1516-1917)*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

¹⁰¹ A, B ve C planları, karşılaşılan olaylar ve değişen durumlar dolayısıyla sürdürülemediği. Ancak eylemler bakımından bu planlar da benzer niteliklere sahiptir.

¹⁰² Siyonizmin erken dönemlerine bakıldığında, politik Siyonizmin kurucularından Theodor Herzl'in günlüğünde yer eden 12 Haziran 1895 tarihli sayfaya şu notları düşülmüştür: "*Toprağı işgal etmeye başladığımız andan itibaren toprağa fayda sağlamalıyız. Bize tahsis edilen özel mülkiyetleri usulünce yavaş ve nazikçe kamulaştırmalıyız. Yoksul halkı fark ettirmeden sınırın ötesindeki diğer ülkelere doğru sürmeyi denemeliyiz. Onlara, kendi ülkemizde değil diğer ülkelerde istihdam sağlamalıyız. Mülk sahipleri durumu anlayınca muhakkak bizlerle görüşeceklerdir. Hem mülkiyetlerin kamulaştırılması hem de yoksulların tahliyesi mutlaka gizli ve tedbirli bir şekilde gerçekleştirilmelidir*". Bkz. Herzl, T., Patai, R. ve Zone, H. (1960). *The Complete Diaries of Theodor Herzl Volume 1*. New York: The Theodor Herzl Foundation.

ayında ülkeyi terk ettiğinde, Filistinli nüfusun neredeyse üçte biri yerinden edilmiştir. İngilizlerin ülkeden çıkışı, Aralık 1947’de başlayıp Mayıs 1948’e dek devam eden iç savaşın sona ermesine denk gelmiştir. 1948 yılı üzerine yazılan eserlere bakıldığında, Filistinli halkın tahliyesinin 1950’lere dek sürdürüldüğünü görmek mümkündür (Plapan, 1987; Morris, 1988; Masalha, 1992; 1993).

3.3. 1948 Savaşı

Nasıl ki milletler devletleri inşa ediyorsa devletler de milli duyguların ve ulus kimliğinin oluşması için ihtiyaç olan tarihsel bilgileri inşa etmektedir (Aktay, 2010, s. 54). Yetmiş iki yıllık kısa tarihinde İsrail Devleti’nin girdiği savaşlar, bu tarihsel bilgilerin zihinlere yerleşmesinde büyük rol oynamıştır; zira her bir savaş, toplumsal bellekte farklı mahiyette izler bırakmıştır. Toplumu dramatik dönüşümlere sevk eden 1948, 1967 ve 1973 savaşlarını diğerlerinden ayrı bir değerlendirmeye tabi tutmak gerekir. Bu savaşlar, İsrail’in iç ve dış siyasetteki tavrından, toplumun etnik, dini, milli değerlerinin dönüşümüne varana kadar birçok alana radikal bir biçimde etki etmiştir. Siyonist çabanın ürünü olarak kurulan İsrail, kendisini bir Yahudi devleti olarak tanımlamaktadır¹⁰³ ancak kurulduğu günden bu yana, dünyadaki Yahudilerin, İsrail’i aynı noktadan değerlendirmedeğini söylemek gerekir. Aradaki farkın anlaşılması için örnek vermek gerekirse, kimi Yahudiler, İsrail Devleti’ni dini yahut fikri sebeplerden ötürü bir tepki koyarak tanımazken; kimileri de yine aynı dini ve fikri sebeplerden ötürü bir Yahudi’nin İsrail’den başka bir ülkede yaşamaması gerektiğini savunur. Bu düşüncelerin oluşmasında ve savların desteklenmesinde İsrail’in girdiği savaşların ehemmiyeti büyüktür. Galip gelinen her savaşın ardından, ülkeye yapılan göçler ve devlete gösterilen desteğin artması, bu durumun yalnızca bir örneğidir.

Gerçekleşen savaşlara sırasıyla bakılırsa, İsrail, biten her savaştan sonra daha da radikalleşerek yoluna devam etmeyi tercih etmiştir. Politik Siyonistlerin devletlerle iyi ilişkiler kurarak dünyayı arkamıza almalıyız söylemi bir yanda dururken; revizyonist Siyonistlerin dünya bize karşı, biz de karşısında durmalıyız bakış açısı,

¹⁰³ Tanımlama için bkz.

<https://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/declaration%20of%20establishment%20of%20state%20of%20israel.aspx>

her daim arada kalınan bir ikilem olmuştur. Ancak İsrail hükümeti, girilen her muharebede, daha da sert politikalar geliştirerek revizyonist tutumunu politik kalıplar içerisinde göstermiştir. Ulusal güvensizlik hali, tarihsel geçmişle beraber düşünüldüğünde bu durum kronikleşmiştir. Etrafı “düşmanlarla” sarılı olan İsrail’in temelleri, güvensizlik ve şüphecilik üzerine kurulmuştur. Bu bakımdan 1948 Savaşı, bu bilince ve ortak ulus geçmişi inşa sürecine hizmet eden ilk savaş olmuştur. Bu savaş yalnızca İsrail Devleti’nin değil, savaşın karşı cephelerinde bulunan, bağımsızlığını henüz elde etmiş Ortadoğu devletlerinin ve milletlerinin de ulusal tarih anlatılarını şekillendirmiştir. Filistinliler açısından değerlendirildiğinde ise kolektif ve kişisel travmaların yaşandığı bu savaş, artık kendi kaderlerini tayin edemeyecekleri bir eşiğin başlangıcı olarak nitelendirilebilir.

14 Mayıs 1948 günü, İngiliz manda rejiminin ülkeden çekilmesinden birkaç saat önce İsrail’in ilk Başbakanı David Ben Gurion, Tel Aviv’de ¹⁰⁴ bağımsızlık beyannamesini okuyarak İsrail Devleti’nin resmen kurulduğunu ilan etmiştir. ¹⁰⁵ 15 Mayıs gecesi Arap devletlerinin, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği’ne ilettikleri telgrafta geçen, Filistin’in güvenliği için müdahalede bulunulacağı ihtarının üzerine Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Irak kuvvetleri İsrail’e savaş açmışlardır. 1949 yılının Şubat ile Temmuz arasında geçen zaman diliminde yapılan ateşkesler savaşı sonlandırdığında, İsrail, BM Taksim Planı’nda sunulan %56’lık Filistin toprağının %78’ine sahip olmuştur. Savaş sona erdiğinde Filistinliler, hem diplomatik sahada hem de harp cephesinde Filistin’i yitirmişlerdir. Sahip olduğu jeopolitik mevcudiyet tamamen değişerek, Batı Şeria, Gazze ve Ürdün’ün ilhak ettiği bölge olarak üç parçaya ayrılmıştır (Pappé, 2007, s. 190-1).

Siyonist tarih yazımında, 1948 Ulusal Bağımsızlık Savaşı, Tanah’ta geçen Davud ile Golyat’ın tasvirine benzetilen, uzun yıllar boyunca devletin kendi meşruiyetini desteklemek için kullandığı bir araç olmuştur. Anayurtlarına kavuşmak için

¹⁰⁴ Yahudi Milli Konseyi’nin (Vaad Leumi) bağımsızlık bildirisini ilan etmek için Tel Aviv’i seçmesi tesadüfî bir durum değildir. Başta Filistin olmak üzere, dünyadaki Yahudi cemaatlerinin “Yahudi Devleti” idealini, dini açıdan uygun görmemeleri sebebiyle Siyonistler, tepkiyi üzerlerine çekmek istememiş ve Tel Aviv şehrini bilinçli bir şekilde tercih etmişlerdir.

¹⁰⁵ Beyanname metninin oluşum safhasında, dindar Yahudilerin desteklediği Mizrahi partisi üyelerinden David Tsi Pinkas, Eretz Yisrael’in, Tora’da Yahudilere vaat edildiği ibaresinin eklenmesini talep etmiştir. Erken dönemde atılan adımlar da bile dini ve seküler yorum çekişmesi kendini göstermiştir. Deklarasyon metni için:

https://www.knesset.gov.il/docs/eng/megilat_eng.htm

kahramanca savaşı Yahudilere karşı, ezici üstünlükleri ve güçlü ordularıyla bir araya gelen Arap devletlerinin savaşı ve bu mücadeleden galip çıkan tarafın İsrail olması, mucizevî bir zafer olarak anlatılmıştır. Hayatta kalma mücadelesi olarak resmedilen bu savaşa dair en çok dillendirilen argümanları İsrail tarihçi Simha Flapan (1911-1987) *The Birth of Israel, Myths and Realities* adlı eserinde yedi mit halinde sunmuştur. Özetlemek gerekirse buna göre Siyonistler, Birleşmiş Milletler'in Taksim Planı'na rıza göstererek barışı yeğlerken Araplar her türlü uzlaşmayı reddetmiş ve savaşın yolunu açmıştır. Filistinliler herhangi bir zorbalıktan yahut tehditten dolayı değil, liderlerinin istikrarsız planlarına uyarak kendi istekleriyle daha güçlü bir şekilde geri dönmek üzere diğer Arap devletlerine giderek köylerini terk etmişlerdir. Bunun yanında en çok desteklenen mitlerden birisi de Arap güçlerinin birleşerek ne pahasına olursa olsun İsrail'e karşı savaştıkları yönündeki anlatı olmuştur. Öte yandan savunmasız ve tek kalan İsrail'in yaptığı barış tekliflerine Arap devletleri cevap vermemiştir. İsrail'i tanımayı reddeden ve onunla müzakere etmekten kaçınan Araplar sebebiyle olay buralar kadar tırmanmıştır (Flapan, 1987).¹⁰⁶

Savaşın yıllarca mitsel bir anlatı üzerinden aksettirilmesi, İsrail Savunma Kuvvetleri (İSKA), Haganah ve Savunma Bakanlığı Arşivleri'nin üzerindeki erişim kısıtlamasının kaldırılmasına kadar devam etmiştir (Morris, 2007). Böylelikle Siyonist söylemin diğer bütün milliyetçi örneklerde olduğu gibi tarihten daha çok mitsel bir anlatıya yakın olduğu görülmüştür. Arşivleri detaylıca inceleyen tarihçiler yalnızca askeri bir inceleme yapmakla kalmamış, savaşın Ortadoğu'da özerkliğini yeni elde etmiş ülkelerin karşı karşıya geldikleri ilk ciddi mesele olması sebebiyle günümüze gelene dek toplumsal alandaki etkilerini de irdelemişlerdir. Arşivlerin bir kısmının açılması sonrasında yapılan çalışmalarda ortaya çıkan manzarayı, hem Arap hem de İsraili geleneksel tarihçilerin savaş ve sonrası hakkında yazdıklarını, devletlerin inşasına hizmet eden kaynaklar olarak nitelendirilebiliriz.¹⁰⁷ Yeni Tarihçilerden Profesör Avi Shlaim ve Oxford Üniversitesi'nde Modern Ortadoğu Tarihi Profesörü Eugene L. Rogan'a göre İsraili tarihçilerin naklettikleri tarihi

¹⁰⁶ Örnek mitsel bir Siyonist anlatı metni için bkz. Sharon, M. S. (1981). *İsrail Ulusu'nun Tarihi*. İstanbul: Yahudi Cemaatleri Dairesi.

¹⁰⁷ 1948 savaşına ilişkin arşivler, çoğunlukla İsrail tarafına aittir. Filistinlilerin devletsiz olmaları sebebiyle, tarihsel dokümanların kayıt altında muhafaza edilmesi sorun teşkil etmektedir. Arap Devletlerinde ise ifade özgürlüğü gibi problemler olduğu için bilimsel bir çalışma ortaya koymaktan ziyade daha çok toplumsal hafızaya dayanan, eleştirel dilden uzak yazınlar mevcuttur.

anlatı, çoğunlukla hayatta kalmak için bütün varını yoğunu adayan Yahudilerin ilahi bir zafer kazanmaları şeklinde olmuştur. Arap dünyasındaki tarihçiler ise daha çok müdafaa üzerine kurulmuş bir dil kullanarak, üzerlerinden sorumluluğu atma odaklı bir yazın ortaya koymuşlardır (Rogan ve Shalim, 2007, s. xvii-i).

Yeni tarihçilerin çoğunun savaşa dair kaleme aldıkları eserlerde, savaşın başlangıç tarihinin 1948 yılı olmadığını görmek mümkündür. Zira 1948 yılının Mayıs ayında başlayan modern anlamdaki savaş, 1947 yılında Filistin’de homojen bir Yahudi devleti kurmak için uygulanan planın ikinci perdesi olarak değerlendirilmiştir. 1948 yılının ilk yarısında, Filistinlilerin git gide artan müşkül durumları karşısında Haganah sistematikleşme yoluna gitmiştir. Tehlikeyi önceden hesaplayarak Arap ordularına yapılacak herhangi bir çağrı durumunu değerlendirmiş ve etrafındaki ülkelerin dağınık ve isyankâr ordulara sahip olduğunu, kendi dengi olmadığı bilincine vararak hamlesini ona göre yapmıştır (Tripp, 2007). Ortadoğu Politikaları ve Uluslararası İlişkiler Profesörü Fawaz A. Gerges, Arapların yenilgisi üzerinde yaptığı çalışmada, Siyonistlerin kurduğu diplomasi ve geliştirdikleri savaş taktikleriyle, Arap ordularının nizamsız durumunu bildiklerini ve İsrail’in zamanlamasının gayet bilinçli olduğunu ancak yine de tarihsel bağlamda çok farklı bir anlatı sunulduğunu belirtmiştir. Zira Arap Devletleri, çatışan çıkarları ve birbirlerine karşı besledikleri müzmin şüpheleri sebebiyle, sanılanın aksine birlik olamamışlardır (Gerges, 2007). Oklahoma Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi’nin başkanı Joshua M. Landis ise ilk anlarından beri ortaya konan mücadelenin, bölgedeki güç dengesine ve Arap coğrafyasının bekasına göre şekillendiğini belirtmiştir (Landis, 2007). Böylelikle, Filistin veya İsrail meselesi ikinci planda kalmıştır ve en nihayetinde, Siyonistlerin on yıllardır çabaladıkları, denetimi ele geçirme ve topraklara sahip olma mücadelesi, savaş bittiğinde gerçekleşmiştir (Khalidi, 2007).

Ortadoğu Araştırmacısı Profesör Laila Parsons’a göre, modern Ortadoğu’nun eşiklerinden birisi olan bu savaş, ortak bir geçmiş icat etmek amacıyla, tarihten daha çok tarihyazımına dönüştüğü için gelenekçilerle, yeni tarihçileri karşı karşıya getirmiştir (Parsons, 2000, s. vii-x). 1948 Savaşı’nın hem Arap hem İsraili bilim insanları tarafından yeniden incelenmesi fikrini gündeme getiren Filistinli Edward Said’in (1935-2003) belirttiği gibi savaş, Yahudilerin diaspora hayatlarını bitirmiş,

Filistinlilerin sürgünlüklerini başlatmıştır. Olayların iç yüzünün bilinmesini savunan Said'den sonra, hem yeni tarihçiler hem de bu alanda bağımsız çalışmalar yürüten bilim insanlarının karşılıklı yaptıkları çalışmalar, bölgedeki güç dengesinin başta tarihteki şekliyle sonra günümüzdeki mevcut durumuyla beraber yeniden değerlendirilmesine imkân sağlamıştır (Landis, 2007).

3.4. 1967 Savaşı

A psychohistory of Zionism adlı eserinde Psikoloji Profesörü Jay. Y. Gonen, Yahudi tarihinden yaptığı çıkarımla İsrail Devleti'nin siyasi reflekslerinin kökenlerinde bulunan durumu, toplumun ve devletin siyasi aktörlerinin ruh halini, şu şekilde tanımlar: “*kovalananların sürekli tetikte olma hali, tehdidi anında sezebilecek bir hassasiyet kabiliyeti ve sürekli arkadan gelen bir tehlikenin şüpheciliği*” (Gonen, 1976, s. 32). Tarih boyunca Yahudi bekasının, yaşanan çevrelerden uzak durulmasıyla eş anlamlı olması denklemi hesaba katıldığında, bu tahlilin doğruluğu desteklenmektedir. Kronik güvensizlik hali, devlet geleneği konusundaki tecrübesizlikle birleşince *gevalt sendromu*¹⁰⁸ İsrail'in kodlarına işlenmiştir. İronik biçimde Yahudilerin asırlardır hissettikleri güvensizlik problemini halletmek için kurulan İsrail Devleti'nin bizzat kendisi kronik güvensizlik halindedir (Dowty, 1999).

1941 ile 1945 yılları arasında vuku bulan Holokost ile henüz yüzleşmeden girilen 1948 yılındaki bağımsızlık savaşında, İsrail Devleti için hem koşullar hem de duygular uç noktada seyretmiştir. Etrafı hasımlarla sarılı bir coğrafyada bulunma duygusu, 1956-1957 yıllarında yaşananlarla daha da pekişmiştir.¹⁰⁹ Devletin ilk yıllarında meydana gelen küçük büyük tüm krizler, siyasi yetkililerin geçmişte

¹⁰⁸ Gevalt Sendromu: Yahudi tarihindeki yaşanmışlıklardan ötürü, daima kötüye yorma refleksi. Meydana gelen her olayı, kıyamet senaryosuna yorma eğilimi. Bkz. Dowty, A. (2001). *The Jewish State: A Century Later, Updated With a New Preface*. London: University of California Press.

¹⁰⁹ Süveyş Harekâtı: 1956 yılına dek, taraflar arasında biriken gerilim, Mısır Başkanı Cemal Abdunasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme teşebbüsüyle patlak vermiştir. Mısır'ın bu hamlesinin karşısında, İngiltere, Fransa ve İsrail arasında diplomatik ve askeri krizlerle geçen bir yıl yaşanmıştır. Bkz. Owen, R. (2001). *Suez Crisis: The Oxford Companion to the Politics of the World*. Oxford: Oxford University Press.

yaşananları hatırlatarak ihtar etmeleriyle geçmiştir¹¹⁰. Kamuoyu araştırmacısı ve aynı zamanda Siyaset Bilimi Uzmanı Asher Arian'a göre İsrail, bu süreçte kendisine bir nevi "güvenlik dini" oluşturmuştur (Arian, Arian ve Kuklinsky, 1995, s. 164). Milliyetçi ve dini sembolleri barındıran bir inanç sistemi gibi nitelendirilebilen bu güvenlik dininin, tıpkı diğer dinlerde olduğu gibi bayramları, ziyaret yerleri, din adamları ve ritüelleri mevcuttur.¹¹¹ Kendi toplumuna yansıttığı bu teyakkuz haliyle 1967 yılına dek İsrail, dış siyasette uyguladığı politikalarda, nispeten yumuşak ve çekimser bir tavır sergileyerek, uluslararası destek veya koruyucu arayışına girmiştir. Ancak yine de Yahudi bilinçaltındaki "Yahudi olmayana karşı hissedilen güvensizlik duygusu" sürmüştür.¹¹²

Yüzyıllardır süregelen tedirginlik hali, Haziran 1967'nin başlarında vuku bulan savaş ile büyük oranda son bulmuştur. 5 Haziran sabahı, "Odak Operasyonu" olarak isimlendirilen hava saldırısıyla başlayan savaş, 10 Haziran'da sona erdiğinde İsrail'in hem toprak statükosu hem de zihinlerdeki imajı kökten değişmiştir. Mısır, Ürdün ve Suriye ordularını hezimete uğratan İsrail, uzun zamandan beri yaptığı hazırlıklar sayesinde, Mısır'dan Sina Yarımadası'nı ve Gazze'yi, Ürdün'den Batı Şeria'yı ve Suriye'den Golan Tepeleri'ni alarak sınırlarını genişletmiştir (Rodman, 2001). Böylelikle İsrail, Süveyş Kanalı'ndan Golan Tepeleri'nin kuzeyine uzanan bölgenin hâkimi olmuştur (Pappé, 2007, s. 263).

Savunma Bakanı Moshe Dayan'ın, savaşın hemen ertesinde zikrettiği sözler oldukça manidardır. Dayan, altı gün süren bu savaşı, Tekvin Kitabının ilk pasajlarında yer

¹¹⁰ David Ben Gurion 1956 yılında "Sekiz yıl önce kahramanca elde ettiğimiz zaferin üzerinden zaman geçti ancak bugün, daha meşakkatli ve ciddi bir durumla karşı karşıyayız." Bkz. Israel Digest: A Bi-weekly Summary of News from Israel

¹¹¹ Bu sembollere örnek vermek gerekirse, İsrail, her sene İbrani takvimini esas alarak Holokost'u Anma Günü (Yom HaShoah) düzenler. Kudüs'te bulunan Yad Vashem anıt sitesi ise Holokost'ta yaşamını yitirenlerin anısına inşa edilen bir ziyaret yeridir. Yine Siyonistlerin sık sık gündemde tuttuğu ve dünya üzerinde yaşayan her Yahudi gencin, İsrail'e gerçekleştirdiği bedelsiz ziyarette (Birthright) (İbr: Taglit-Keşif) mutlaka götürülen Masada Tepesi, bu dinin mabedlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Magness, J. (2019). *Masada: From Jewish Revolt to Modern Myth*. Princeton: Princeton University Press.

¹¹² İsraili siyasetçilerin sürekli gündeme getirdiği "dünya bize karşı" argümanının temelinde, hem Yahudilerin Avrupa'da yaşadığı yüzyıllar boyunca maruz kaldıkları antisemitizm tavrı hem de dini temeller bulunmaktadır. Yahudi din âlimi Rashi'ye göre, bu husumet evrenin yaradılışına kadar geri gider. Tanrı, Tevrat'ı diğer uluslara da sunmuştur ancak yalnızca Yahudiler onu üstlenmiştir. Bunun üzerine, İsrail'in, Tanrıyla kurmuş olduğu bu özel bağ, diğer milletler tarafından daima kıskanılmıştır. Yine Tanrı'nın, kutsal toprakları, diğer uluslara değil de yalnızca İsrail'e vaat etmesi, bu husumetin nedenlerinin örneklerinden biri olarak düşünülebilir. Bkz. Bulka, R. P. (1993). *More Torah Therapy: Further Reflections on the Weekly Sidrah and Special Occasions*. New York: KTA Publishing House.

alan altı gün süren yaradılış hadisesiyle özdeşleştirmiştir; yani bir nevi İsrail yeniden doğmuştur (Shlaim ve Louis, 2012, s. 22). Yine, savaşın ertesi günü gazete manşetlerinde yer eden “Vurucu Darbe”, “İlahi Galibiyet”, “Yeniden Doğuş” (TRTWorld, 2017) gibi ibarelerden de anlaşılacağı üzere, İsrail’de bir nevi zafer sarhoşluğu başlamıştır¹¹³. O yıllara dek, Yahudilerin dahi zihnini meşgul eden İsrail’in meşruiyeti konusundaki soru işaretleri, çoğunlukla silinmiştir. İsrail, bu savaşla hem kendisine hem de dünyadaki diğer ülkelere bir nevi varoluşunun kanıtını sunmuştur. 1967 yılından sonra ülkeye yapılan aliyalar yükselişe geçmiştir (The Jewish Agency, 2020). Yurtdışındaki Yahudi cemaatlerinin, İsrail ile olan ilişkileri sıklaşmış ve olumlu yönde seyretmiştir.¹¹⁴ Amerika ve Avrupa devletleri, üç Arap ülkesini hezimete uğratan bu genç devlete yeni bir gözle bakmaya başlamışlardır (Bowen, 2017).¹¹⁵

İsrail’deki bölünmüş toplumun çoğunluğu, yaşanan olayları bir mucize olarak algılamıştır. Siyonistler, dindar Yahudiler, sekülerler ve diğer gruplar, gelişmeleri kendi bağlamlarında müspet yönde değerlendirmişlerdir. 1967 yılına dek, arzu etmelerine rağmen gelecek olan tepkilerden ötürü Judea ve Samaria’da (Batı Şeria) etkinlik gösteremeyen Siyonistlere göre, bu bölgelere sahip olunmasıyla Siyonizm, misyonu şimdi tamamlamıştır. Yine bilhassa dindar Yahudilerin, ilahi bir takdir

¹¹³ Belirtilmelidir ki, İsrail’in mutlak biçimde galip geldiği bu savaşta bile, ertesi gün David Ben Gurion, İsrail solunun düşünce merkezi Beit Berl’deki konuşmasında, zaferin baştan çıkarıcı cazibesine kapılmamak gerektiğini vurgulamıştır. Hatta Ben Gurion, 1948 sınırlarına geri dönülmesi gerekliliğini savunmuştur. Aksi takdirde elde edilen toprakların Yahudi devletinde karışıklığa yol açacağını hatta yok oluşa bile götürebileceğini dile getirmiştir. Kudüs’ün bir istisna olarak elde tutulmasını, ancak diğer toprakların, Araplara geri verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bunun sebebi ise ele geçirilen toprakların, İsrail sınırlarında bulunduğu süre boyunca her zaman bir tehdit oluşturmasıdır. Bkz. <https://www.timesofisrael.com/peace-over-territory-says-israels-first-pm-in-long-lost-footage/>

¹¹⁴ 1948 ile 1967 yılları arasında İsrail, Amerika’da yaşayan Yahudilerin gündeminde yardım kampanyaları dışında çok fazla yer etmemiştir. İsrail’e yalnızca ziyaret maksadıyla (kültürel, dini ritüeller için) bile giden kişi sayısının çok az sayıda olduğunu söylemek gerekir. Ancak 1967 yılından sonra, Batı’nın İsrail’e karşı değişen tutumunun ardından, Batı’da yaşayan Yahudilerin de fikirlerinin değiştiği görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Kaufman, M. (1994). From philanthropy to commitment: *The Six day war and the United Jewish appeal*. Journal of Israeli History, 15(2), 161-191.

¹¹⁵ Ayrıca belirtilmelidir ki, İsrail’in, bu denli takdir edilmesinin sebeplerden birisi de dönemin Arap milliyetçiliğinin karizmatik lideri Cemal Abdunâsır’a karşı galip gelmesidir. Bilindiği üzere, 1956 yılındaki Süveyş Krizi’nde, Nasır rejimini indirme teşebbüsü başarıyla sonuçlanmamıştır. İlerleyen yıllarda Nasır’la anlaşma yoluna gitmek için teklifler sunulmuşsa da cevapsız kalmıştır. Hem Amerikan hem de Avrupa güçleri, Nasır hükümetini saf dışı bırakmak için çabalamış ve başaramamışken, İsrail’in altı günde, yalnızca Mısır’a değil Arap milliyetçiliğinin yüksek olduğu diğer ülkelere de indirdiği darbe, Batı’yı oldukça memnun etmiştir. Savaşı izleyen yıllarda, İsrail, Amerika’nın Ortadoğu’daki karakolu haline gelmiş ve bu durum, eskiye nazaran diğer Batılı güçlerin çıkarlarıyla da çoğunlukla örtüşmüştür.

olarak gördükleri gelişmeler, en başta devlete dair çekincelerini yitirmelerini sağlamıştır. Öte yandan kazanılan toprakların çoğu Yahudiler için kutsal addedilen bölgelerde bulunması sebebiyle *apokaliptik ve coşkulu* (Pappé, 2007, s. 260) bir süreç başlamıştır. Dindar Siyonistlerin, artık ne pahasına olursa olsun bu toprakları geri veremeyiz söylemlerinin yanında, İsrail'e mesafeli olan dindar Yahudiler de Tanrı'nın, kendilerine ilahi bir mesaj olarak verdiği bu toprakların alınması vesilesiyle İsrail'e yakınlaşmışlardır. O zamana dek nispeten geri planda kalan dindar kesimin, hem toplumsal hem de siyasal mecrada görünürlüğü artmıştır. Tanrı'nın, kendilerine lütfettiği topraklara karşılık olarak, harekete geçmeyi bir zorunluluk olarak gören dindar kesim, bunca yıldır laik Siyonistlerin dini inkârlarına, sosyalist Siyonistlerin ise şüpheli yaklaşımlarına karşın sergiledikleri yumuşak tavırda değişikliğe gitmişlerdir. Eş zamanlı olarak toplumdaki kişilerin dine bakış açısı yavaş yavaş dönüşüme uğrarken, aynı yıllarda dini eğitime rağbetin artmasıyla bir nevi dini uyanış hali gerçekleşmiştir. Laik Siyonistlerin, Yahudi tarihinin yalnızca diledikleri bölümleri seçerek mitsel bir şekilde sunması artık geçerliliğini yitirmiştir. Zira sürgün, diaspora tarihi ve gelenekler deyim yerinde ise dirilmiştir. Eskiye duyulan özlemin başlamasıyla laik, liberal ve sosyalist değerler toplumdaki etkisini yitirmeye başlamıştır. İsraili hukukçu Amnon Rubenstein'e göre, yeni gibi gözükken bu değişim esasında imani bir eğilim değildir. Bu dönüşümün altında, geleneksel Yahudi değerlerinin kökünde yatan Siyonizme karşı şüpheler mevcuttur ve şüphe karşılıklıdır. Esasında denklem basittir: Yahudi geçmişi ağırdır ve taşınamayacak hale geldiğinde Siyonizmin itici gücüyle sabralar yaratılmıştır. Farklı değerlere sahip bu yeni İbranilerin, zaman içinde öze dönmesi kaçınılmazdır (Şami, 2002, s. 44).

3.4.1. Savaşın Dini Muhtevası

1967 yılı, İsrail'de din-devlet ve din-toplum arasındaki ilişkilerin dalgalanmalar yaşadığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Tüm bu değişimlere sebep olarak, savaşta elde edilen zaferin şaşkınlığı, özgüvenin geri kazanılması, kutsal topraklar veya bastırılan dini değerlerin açığa çıkması gibi bir takım sebepler sunmak mümkündür. Gerçekleşen olaylar, toplumdaki gruplar üzerinde farklı etkiler bırakmıştır. Laik ve sosyalist kesimin bir kısmı, dine yaklaşırken; diğer kısmı, toplumun dine yönelik eğiliminin artmasını tehlike olarak görerek, kendi ideolojilerinde daha da

katılmıştır. Hatta kutsal addedilen bölgeler olması sebebiyle, kazanılan topraklara dahi sevinmemişlerdir. Öte yandan dindar Yahudilerden gelen tepkiler de çeşitli olmuştur. Kimi gruplar, İsrail Devleti'ne olan mesafeli yaklaşımlarını sürdürmemiş, Tanrı'nın, bu devlete yardım ettiği inancıyla devlete yakınlaşmışlardır. Bazı cemaatler ise savaşı, Tanrı'dan gelen uyarıcı bir mesaj olarak yorumlayıp, zaten uzak durduğu laik devletten kendini iyice soyutlama yoluna gitmiştir. Diğer taraftan dindar Siyonistlere bakıldığında ise radikal bir tavır değişikliğine gittikleri görülmüştür. Savaşta kazanılan kutsal yerler, bilhassa Kudüs ve Batı Şeria, dindar Yahudilerin geçmişe olan özlemlerini depreştirmiş ve laik Siyonistlerin, on yıllardır Yahudi geçmişini ve değerlerini olumsuzlaştırmalarına, daha fazla tahammül gücü göstermemişlerdir. Tüm bu görüş ayrılıkları sürerken, devletin kuruluş yıllarında getirilen yeni düzen ve değerler zamanla etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bunun en önemli örneklerinden birisi, *kibbutz* hareketinin gerilemesi olmuştur. Kibbutz hareketi, yalnızca fiziksel bir yapı olarak görülmemelidir. Zira kibbutz, devletin kuruluş yıllarında sosyalist toplumun simgesini temsil eden en önemli kolektif yapılardan birisidir ve manevi anlamı oldukça derindir. İsraili edebiyatçı yazar Aharon Meced'in de ifade ettiği gibi yavaş yavaş geriye dönüş başlamıştır. Siyonist devletin laik değerleri, kendisini yitirmeye yüz tutmuştur. Her boşluğun mutlaka dolması gerektiğini dile getiren Meced, sosyalist değerlerin yerini ata dininin dolduracağını savunmuştur (Şami, 2002, s. 45-6).

Amerika'daki The Rohr Jewish Learning Enstitüsü'nde, 1968 yılında düzenlenen "Altı Gün Savaşının Dini Manası" konulu sempozyumda, hem İsraili hem Amerikalı akademisyenler ve hahamlar, savaşın ortodoks Yahudi bilincini radikal bir biçimde dönüştürdüğü hususunda uzlaşmışlardır. Yeniden şekillenen bu bilince farklı gerekçeler sunarak, neler yapılması gerektiğine dair önerilerde bulunmuşlardır. Haham Norman Lamm (1927-2020), olayları çoğu hahamın aksine, gelenekte olduğu gibi direkt olarak mesihi dönem (*yemot ha-mashiach*) ile ilişkilendirmenin doğru olmadığını belirtmiştir. Lamm'e göre bu galibiyet, çok daha mühim bir hadise olup kesinlikle tesadüfi değildir hatta bir vahiy (*hitgalut hashechinah*) niteliğindedir. Bu savaş, çağdaş Yahudilikte çoğu zaman gözden kaçırılan *hester panim* kavramıyla

okunduğunda, “Tanrı’nın yüzünü saklayarak” İsrail’e hitabıdır.¹¹⁶ Amerikalı din filozofu Michael Wyschogrod (1928-2015) ise Altı Gün Savaşı hakkında kesin yargılara varılmaması gerektiğini, bir belirsizlik alanında olduklarını beyan etmiştir. Çıkış 14:30’da geçen “*RAB o gün İsrail’i Mısırlular’ın elinden kurtardı.*” ibaresini örnek göstererek, bu savaşın kurtuluşa açılan yolun bir başlangıcı olabileceği gibi birçok bölümden oluşan bir hikayede bulunan sıradan bir bölüm olabileceğini de savunmuştur. Nitekim Mısır’dan kurtarılan İsrailoğullarının hikâyesi çölde başlayacaktır. Wyschogrod, Tanrı’nın, İsrail’i koruyup kolladığı hususunda şüphe duyulmamasını, yine de hadiseler karşısında Yahudilerin emin olamayacaklarını, dolayısıyla minnettar biçimde mümkün olan tüm gayretlerin ortaya konması gerektiğini belirtmiştir.

Öte yandan İsraili Haham Pinchas Hachohen Peli’ye (1930-1989) göre, Tanrı, Yahudilerin tarih boyunca yaptığı hatalara tekrar düşmemeleri için kurtuluş öncesi Holokost ile onları uyarmış ve hemen sonrasında kutlu bir zafer bahşetmiştir. Bu zaferin simgesi Eretz Yisrael’dir, daha da özelde Judea ve Samaria’dır. Peli, bu mucizeyi anlamlı kılmak için, toprağın derhal ehlileştirilmesini ve Yahudilerin bir araya gelerek Kudüs’e dönmelerinin gerekliliğini savunmuştur.¹¹⁷ Son olarak Hayfa Aşkenazi Başhahamlığı görevini yapan She’ar Yashuv Cohen (1927-2016), 1967 Savaşı’nda olup bitenleri *hashgachah*’ın¹¹⁸ (ilahi ihtiyat) eşsiz bir göstergesi olarak açıklamıştır. Cohen’e göre Tanrı, kurtuluşun başlangıcını (*at’chalta d’geulah*) göstermiştir bundan sonraki evre ise kurtuluşun (*geulah*) kendisidir. Cohen aynı zamanda tarih boyunca sürekli yok edilme korkusuyla yaşayan bu halkın, ezici şekilde galip gelmesini, Tanrı’nın, diğer insanlara (gentile; ibr. goyim) verdiği bir ders olarak yorumlamıştır. Altı Gün Savaşı’nın, Yahudiler ve Yahudi olmayanlar için yeni bir çağın miladı olduğunu söyleyen haham, dinler arasında yeni bir ilişki döneminin başladığını dile getirmiştir. Artık Yahudilerin sürgün halinin bittiği (*am*

¹¹⁶ Hester Panim’in tam tersi Nesiya panim, iletişimin yeniden başlaması durumudur. Kulların zaman zaman Tanrıyla olan bağları kopabilir ancak İsrail’in Tanrıyla bağlarının tamamıyla kopması mümkün değildir.

¹¹⁷ Haham Pinchas Hachohen Peli konuşmasında, “*rehabilitation of the soil*” ibaresini kullanmıştır. Bu ifade ıslah, haklarını geri verme, sağlığa kavuşturma gibi bir dizi anlam taşımaktadır.

¹¹⁸ Hashgachah, Mezmurlar 33:12-15’te geçen ifadeden çıkarımla, Tanrı’nın, kainatta olan biten her şeyin bilgisine sahip olduğunu, bu sebeple O’nun hikmetine güvenilmesini; O’na itimat edilmesini belirten bir kavramdır. “*Ne mutlu Tanrısı RAB olan ulusa, Kendisi için seçtiği halka! RAB göklerden bakar, Bütün insanları görür. Oturduğu yerden, Yeryüzünde yaşayan herkesi gözler. Herkesin yüreğini yaratan, Yaptıkları her şeyi tartan O’dur* (Goldberger, s.158-160). Bkz. Goldberger, R. K. (2020). *The Thirteen Principles of Faith*. Jerusalem: Nachlas Moshe Publishing.

golah) için diğer uluslara ışık olacakları (*l'goyim*) yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur (Cohen vd., 1968). Cemaatlerin ne yapmaları gerektiği konusunda da görüşlerini dile getiren hahamlara göre, Tanrı ile olan iletişimi koparmamak için, kazanılan hiçbir şeyden (toprak, güç, maneviyat vb.) taviz verilmemelidir. Aliya yapılmasını teşvik eden hahamlar, İsrail hükümetlerinin genel olarak din ile olan uzak-yakın ilişkisi için de Zohar kitabından yaptıkları bir referansla yanıt vermişlerdir: “*Alttan sarstığınız takdirde üste etki etmesi kaçınılmazdır.*”

Savaşın ardından başlayan ideolojik değişiklikler, kısa bir süre içinde eylem safhasına geçmiştir. Başta hükümet ve çeşitli gruplar tarafından kazanılan topraklarda, “aydınlık işgal” operasyonu başlatılmıştır. Elde edilen topraklarda yaşayan halk derhal tahliye edilmiştir. İlk olarak, 17 Haziran 1967’de Kudüs’te başlatılan nüfus tahliyesinin ardından, 1968’de eski şehir esas olmak üzere Kudüs’ün çehresini değiştirmeye yönelik imar planları geliştirilmiştir. Zaman içerisinde Eriha’da ve Gazze Şeridi’nde yaşayan Yahudi olmayan nüfus bölgeden arındırılmıştır. İşgale direnenlere karşın, toplu cezalandırmalar yahut askeri operasyonlar düzenlenmiştir. Operasyonun ikinci aşaması olan “kurtuluş” safhasında ise tahliye sonrası boş kalan bölgelere, Yahudi yerleşimciler için uygun yerleşim birimleri inşa edilmiştir. Süreç devam ederken henüz bir grup ya da hareket altında toplanmamış cemaatlerin dini liderleri, siyasi aktörlerin desteğini kazanmak için bir takım faaliyetler düzenlemişlerdir. Örneğin, Altı Gün Savaşı’nda İsrail askeri hahamı olan Shlomo Goren, beklenen Mesih’in bir an önce gelmesi için Batı Duvarı’nın önünde *shofar* çalarak dini cemaatlerin duygularını harekete geçirmiştir.

Savaşı ve sürgünü izleyen yıllarda “Büyük İsrail”¹¹⁹ projesi zihinler de belirmiştir. Bu süreçte Batı Şeria, Gazze ve Sina’dan ne pahasına olursa olsun vazgeçilmemesi gerektiğini öğütleyen oldukça etkili bir figür olan Abraham Isaac Kook’un oğlu Haham Zvi Yehuda Kook, yerleşimcilerin ruhani lideri olmuştur. Aynı zamanda Haham Goren’in akıl hocası olan Zvi Yehuda Kook, kendisine ve diğer

¹¹⁹ Büyük İsrail (İbr. השלמה ישראל , Eretz Yisrael Hashlema) hem politik hem de dini anlamlar içeren bir terimdir. Sınırları konusunda farklılıklar gösterse de İsrail’in topraklarının mevcut halinden daha geniş olduğunu söylemek mümkündür. Tanah’ta belirtilen sınırlardan yapılan çıkarımla bu ideal şekillenmiştir. Bkz. Yaradılış 15:18-21; Tensiye 1:7;11:24; Sayılar34:1-15; Hezekiel 47:13-20 İlk olarak revizyonist Siyonizm tarafından ortaya atılan bu fikre göre, Şeria Irmağı’nın doğusunda bulunan topraklar da İsrail’in olmalıdır. Irgun örgütünün amblemine bakıldığında, nehrin iki yakasının bulunduğu yerin ortasında silah tutan bir el görülecektir ki bu da Büyük İsrail’i simgelemektedir.

başhahamlara tebliğlerde bulunarak ülke geneline mesajını ulaştırmıştır. Dönemin Mizrahi Başhahamı Yacoov Nissim ile iletişim ve birlik halinde olmuştur. Kutsal topraklardan en ufak bir taviz verilmesinin çok büyük bir günah olduğu mesajını cemaatler arasında yaymıştır. Siyasi düzlemde faaliyetlerde bulunan hahamlar Judea, Samaria ve Azra bölgelerinin Mesih'in gelişi için hayati önem taşıdığını bu sebeple yerleşimlerin pür dikkat yapılmasını savunmuşlardır. Nitekim bu bölgedeki yerleşim birimlerinin isimleri Tanah'ta geçen isimlerden esinlenerek değiştirilmiştir. Değiştirilen yerlerden en önemlilerinden birisi olan El-Halil yakınlarındaki Qiryat Arba, Haham Moshe Levinger (1935- 2005) tarafından "ehlileştirilmiştir". Başta Levinger olmak üzere Haham Haim Drukman, Haham Shlomo Aviner gibi Zvi Kook'un diğer öğrencileri, 1974 yılında kurulacak olan Guş Emunim (İnançlılar Bloğu) isimli hareketin temellerini atmışlardır.

BÖLÜM IV

KÖKTENCİLİĞİN YÜKSELMESİ VE MEŞRUIYET SÖYLEMLERİ

İsrail’de köktencilik, 1967 yılında kazanılan savaşıla beraber görünür olmaya başlamıştır. Doğu Kudüs, Tapınak Tepesi, Judea ve Samaria gibi kutsal yerlerin Yahudilerin kontrolü altına girmesiyle, mesihçi düşünceler dirilmiştir. İlahi bir mesaj olarak algılanan bu gelişmelerden sonra, hahamların görüşleri büyük ölçüde radikalleşmiştir. Devlet kurulmadan önce, Siyonizmin seküler yönlerine karşı gösterilen “müsamaha” zamanla yitirilmiştir. Kendi Siyonizm öğretilerini destekleyen bazı dindar Siyonistler, geleceğe yönelik hedefler belirleyerek, bu yönde örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Siyonizm, artık sekülerler ve dindarlar arasında kurulan bir bağ olmaktan çıkmıştır. Gerek devletin attığı adımlar gerekse kurulmakta olan toplumsal düzen, aşırı söylemleri ve kutuplaşmayı beraberinde getirmiştir. Gruplaşma ve ötekileştirmenin yoğun olduğu dönemde, Guş Emunim ve Kach Hareketi başta olmak üzere kimi aşırı grupların temelleri atılmıştır. İlk yıllarda yerleşimler, eylemler ve gösterilerle yetinseler de ilerleyen yıllarda, Yahudi olmayanlarla girilen çatışmalar, bombalamalar hatta suikastlar düzenlemişlerdir. Hedeflerinde yalnızca Yahudi olmayanlar değil, aynı zamanda seküler toplum ve devlette yer almıştır. Bu gruplar belli konularda asla taviz vermeyeceklerini sık sık dile getirerek, kendilerine bir takım “meşru” dini söylemler geliştirmişlerdir. Radikal örgütlerin, hem sosyal yaşamdaki hem de siyasi alandaki etkinlikleri günümüzde dahi devam etmektedir. Grupların gerçekleştirdikleri eylemler için oluşturdukları motivasyonların hepsi, din kaynaklıdır ve konunun daha iyi anlaşılması için ele alınacaktır.

4.1. Eretz Yisrael

İsrail’de yaşayan seküler ve dindar Yahudilerin çoğu, devletin dördüncü başbakanı Golda Meir’in de ifade ettiği, “*biz bu topraklar üzerinde yaşama hakkını Tevrat’tan alıyoruz*” (Le Monde, 2020) söylemini savunmaktadır. Laik Yahudiler, daha çok ulus tarih okumasıyla, atalarının bu toprakların sahibi olduğunu gerekçe göstererek, hak iddiasında bulunurken; dindar Yahudiler, kutsal kitaplarında geçen pasajları ortaya koyarak, bu toprakların Tanrı tarafından kendilerine vaat edildiğini savunmaktadır. Devletin ilk yıllarında toprakların sınırlı olması, İsraililerin kimi kutsal yerler ve mekânlar üzerinde söz sahibi olmamaları ve kurucu ideolojinin uygulamaları gibi sebeplerden ötürü, Eretz Yisrael Yahudilerin çoğuna göre, henüz tam anlamıyla fethedilmiş değildir. 1967 Savaşı sonrasında, başta Doğu Kudüs ve Batı Şeria olmak üzere kutsal toprakların devletin kontrolü altına girmesiyle (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2020b) bir nevi fetih gerçekleşmiş ve bu fetih müthiş bir dinsel coşkuya sebebiyet vermiştir. Kudüs’teki Eski Şehir, Hebron’daki Atababalar Mağarası gibi Yahudilik içerisinde mukaddes addedilen birçok mekâna, aynı anda ve ansızın sahip olma durumu, deyim yerinde ise bir şok haline neden olmuştur (Bar, 2008). Sürgün yüzyılları boyunca derin anlamlar içeren, ancak yalnızca hayali bir imge olarak dindar Yahudilerin zihninde yer eden “vaat edilen topraklar” somutlaşmıştır.

Tarihsel ve dini olarak vaat edilen topraklar telakkisi, yüzyıllar öncesine dayanan köklü bir kavramdır. Yahudi kaynaklarına göre bu vaat, Tanrı’nın, ilk İbrani atası kabul edilen Avram’a, göç etme emrini vermesiyle başlamıştır: *Memleketinden, doğduğun topraklardan, babaevinden, sana göstereceğim ülkeye git; seni büyük bir ulus yapacağım, seni mübarek kılacağım ve adını yücelteceğim... Bu toprakları senin soyuna vereceğim* (Tekvin: 12:1-3, 6-7). Göç emri sonrası, Avram’ın vardığı topraklarda Tanrı, vaadini yinelemiştir: *O gün RAB Avram’la antlaşma yaparak ona şöyle dedi: “Mısır Irmağı’ndan büyük Fırat Irmağı’na kadar uzanan bu toprakları - Ken, Keniz, Kadmon, Hitit, Periz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus topraklarını- senin zürriyetine vereceğim* (Tekvin: 15:18-21). Yahudilerin inancına göre yapılan bu ahitleşme, Avram’ın Sara’dan doğan oğlu İshak’ın (Yitzhak) neslinden sürdürülecektir (Gürkan, 2019, s. 39).

Tevrat'a bakıldığında, bu vaatlerin İshak ve daha sonra oğlu Yakub ile yinlendiği görülür:

Seninle olacak ve seni mübarek kılacağım, çünkü bu toprakların hepsini sana ve zürriyetine vereceğim. Baban Avraam'a etmiş olduğum yeminimi böylece yerine getireceğim. Sırf baban Avraam, Sesim'e itaat ederek Emanetim'i, Emirlerim'i, Hüükümlerim'i ve Kanunlarım'ı koruduğu için! (Tekvin: 26: 3-5).

İshak, vefatına az bir zaman kala, iki oğlundan biri olan Yakub'u kutsamıştır ve vaat, onun ve soyu üzerinden devam etmek üzere yinelenmiştir:

RAB yanı başında durup, "Atan İbrahim'in, İshak'ın Tanrısı RAB benim" dedi, "Üzerinde yattığın toprakları sana ve soyuna vereceğim. Yeryüzünün tozu kadar sayısız bir soya sahip olacaksın. Doğuya, batıya, kuzeye, güneye doğru yayılacaksınız. Yeryüzündeki bütün halklar sen ve soyun aracılığıyla kutsanacak." (Tekvin: 28:13-15)

İbrani ataları, adını verdikleri büyük peygamberler ve Tanrı arasında yapılan ahidler, Yahudi teolojisinde "adil ve ahlaklı" oldukları takdirde ebedi bir vaattir (Çıkış: 23:1-9). Yapılan bu ahitleşmenin ve verilen vaatlerin, Tevrat'ın çeşitli yerlerinde tekrarlandığını görmek mümkündür. Yine Tevrat'a göre, peygamberlerin en büyüğü olan Musa (Tesniye 34/10) ile de ahitleşilmiştir:

Bunun için İsrâiloğulları'na söyle. Ben rabbim. Sizi Mısırlular'ın yükleri altından çıkaracağım..., sizi kendim için bir kavim olarak alacağım ben Yahve'yim... ve İbrâhim'e, İshak'a Ya'küb'a vermek için yemin ettiğim diyara sizi getireceğim ve onu size miras olarak vereceğim" (Çıkış, 6/2-8).

Ancak belirtilmelidir ki, Yahudi kutsal kitabında, İsrailoğullarının, yapılan ahidlere riayet etmeleri¹²⁰ ve vaat edilen topraklara vardıklarında, orada uymaları gereken kurallar defaatle dile getirilmiştir (Küçük, 2020). İlk defa Yeşu önderliğinde kutsal topraklara giren Yahudiler için, bu toprakların önemi, Tanrıyla yapılan ahitleşmenin yanında aynı zamanda tarihselliğidir. Tanah'taki anlatılarda, Yahudi tarihinde önem teşkil eden liderlerin bu bölgede yaşadıkları görülmektedir. Kral Davud'un Kudüs'ü fethetmesi, oğlu Süleyman'ın Yahudiler için dünya üzerindeki en mukaddes yer olan Tapınak Tepesi'nde (ibr. הַבַּיִת הַקָּדוֹשׁ, Har HaBáyit) Kutsal Mabed'i (ibr. בֵּית הַמִּקְדָּשׁ Beit haMikdash) inşa etmesi gibi bir dizi mühim hadise, bu bölgede gerçekleşmiştir. Bu bakımdan gerek kutsal kitaptaki İsrail ve toprağı arasındaki ilişki gerekse tarihsel ve

¹²⁰ Bkz. Çıkış, 6/7; Levililer, 26/12

simgesel bağlar, Yahudi kolektif hafızasında kutsal bir rota olarak yer etmiştir. (Benbassa ve Attias, 2012, s. 42)

Dinin geleneksel boyutu açısından incelendiğinde de Eretz Yisrael'in mahiyeti, asırlar boyunca sözlü ve yazılı literatürde işlenen bir tema olmuştur. Yalnızca Mişna'da ifade edilen emirlerin üçte biri, İsrail'in toprağıyla olan ilişkisi ve tarımsal kurallarla alakalıdır (Benbassa ve Attias, 2012, s. 72). Öte yandan bayramlarda, ibadetlerde, dualarda hem toprak hem de mabed sık sık hatırlatılmaktadır. Diaspora yüzyılları boyunca, kutsal toprağına ilişkin emirlerin nasıl uygulanacağı konusu, hahamlar tarafından her daim üzerine çalışılan bir mesele olmuş ve birbirinden farklı hükümler verilmiştir. Sürgün devam ederken, yalnızca ibadet maksatlı bile olsa kutsal toprağına gidip gitmemek, başlı başına bir tartışma konusu olmuştur. Asırlarca süren bu durum, Yahudiliğın içerisinde bir "toprak teolojisi" oluşmasına sebep olmuştur. Toprağın yalnızca fiziksel mahiyeti tartışma konusu olmamış, aynı zamanda felsefi anlamlar içermesi sebebiyle mistik boyutu da öne çıkmıştır. Her daim zikredilen ancak kavuşulamayan kutsal toprak, denilebilir ki, bir "saplantı" haline gelmiştir. Ancak yine de Siyonizm hareketi destek kazanana dek, kutsal topraklara dönmeye yeltenilmemiştir; Tanrı'nın iradesine tabi olunmuştur.

20. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren yapılan göçlerden, devletin 1948 yılında bağımsızlığı ilan etmesine varana dek, Yahudiler, toprak üzerindeki hak iddiasında bulunurken, dini söylemlerden kısmi şekilde ve nadiren yararlanmışlardır. Daha çok bu dönemde Siyonistlerin, hedefledikleri ulus inşası için seçici bir biçimde dini geçmişi kullanmışlardır. Ancak vaadin güncelleştirilmesi ve bunun bir mülkiyet senedi haline (Garaudy, 2017, s. 29) dönüşmesi, 1967 Savaşı'yla başlamıştır. Nitekim savaşın hemen ertesinde, General Moshe Dayan'ın *Tevrat bizimse ve biz Tevrat'ın halkı isek, Tevrat'ta vaat edilen toprakların tümüne sahip olmak zorundayız.* (Jerusalem Post, 1967) söylemi toplumun genel görüşünü özetler niteliktedir (Garaudy, 2017, s.69).

4.2. Seçilmişlik Doktrini

Yahudilerin, Tanrı'nın has kavmi olduğu şeklindeki seçilmişlik inancı, hem Yahudiliğın kendi içerisinde hem de Yahudiliğın tanımlanmasında merkezi bir yere

sahiptir. Tevrat'ın bazı yerlerinde geçen ifadeler¹²¹ başta olmak üzere, Tanrı'nın, Yahudiler tarafından ilk İbrani atası olarak kabul edilen Avram'ı seçmesi ve İsrailoğullarıyla yapılan ahidler, seçilmişlik inancının temelinde bulunan başlıca noktalardır. Tanrıyla, İsrailoğulları arasındaki bu özel ilişkinin mahiyeti, nedenleri ve yükümlülükleri, Yahudi tarihi boyunca tartışılmalı hususlar olmuştur. Erken dönemlerden itibaren din adamlarının yaptıkları yorumlara bakıldığında, ortak bir noktada buluşmadıklarını görmek mümkündür. 2. yüzyılda, Filistin'de yaşayan Rabbi Yohannan, seçilmişlik konusunun Tevrat ile ilişkili olduğunu ve seçme eyleminin ters yönden düşünülmesi gerektiğini savunmuştur. Yohannan'a göre Tanrı, Tevrat'ı tüm milletlere teklif etmiştir ancak bu yükümlülüğün altına yalnızca İsrailoğulları girmiştir. Bu sebeple bu seçim, İsrailoğulları tarafından yapılmıştır (Cohen, 2010, s.71). Buna karşın 4. yüzyılda yaşamış olan Rabbi Dimi, Tevrat'ta yer alan “*Doğru ve adil olanı yaparak yolumda yürümeyi oğullarına ve soyuna buyursun diye İbrahim'i seçtim.*” (Yaradılış, 18:19) gibi kimi ifadelerden yola çıkarak seçme iradesinin, Tanrı'da olduğunu dile getirmiştir (Frank ve Segal, 2017, s. 199-200).

Seçilmişliğin mahiyetine dair yapılan yorumların da çeşitli olduğunu söylemek mümkündür. Ortaçağ döneminde yaşamış olan iki filozof, Judah ha-Levi'nin (1075-1141) ve İbn Meymun'un (1135-1204), konu hakkındaki görüşlerine bakıldığında, aktiflik-pasiflik hususunda ayrı düşüklere görülmektedir. Halevi, ünlü eseri *Kuzari*'de, Yahudilerin, yaradılıştan farklı olduğu görüşünü zikretmiştir. İlk insan Adam'ın yaradılışında, Tanrı'nın kendisine bir takım ilahi nitelikler verdiğini ve bu meziyetlerin tek bir soydan ilerleyerek, İsrailoğullarına kadar geldiğini dile getirmiştir (Navon, 2008, s. 94-5). Halevi'ye göre bir Yahudi, Tevrat'ın kurallarına uymasa hatta şer'i hükümleri reddetse bile bu özü kaybetmez. Yine ters düzlemde düşünüldüğünde, Yahudi olmayan birisi, şayet emirlere iman edip ibadetleri dahi uygulasa bile, yaradılıştan gelen bu öze asla sahip olamaz. Bu bakımdan ele alındığında, Halevi'nin düşüncesinde Yahudiler, yaradılış itibarıyla farklıdır ve seçilmişlik ilkesi eylemlere ve insan iradesine bağlı değildir. Bu görüşün tam tersini savunan İbn Meymun ise durumun tamamıyla insanın yaptıkları ve yapmadıklarıyla ilişkili olduğunu belirtmiştir. İbn Meymun'un bu yorumundaki çıkış noktası,

¹²¹ Özellikle Tevrat'ın Tesniye bölümü başta olmak üzere, Yahudi kutsal kitabında birçok yerde ilgili ifadeler geçmektedir. Örneğin: “*Çünkü siz, RAB için mukaddes bir kavimsiniz; Rabb'iniz Tanrı, yeryüzündeki bütün kavimlerin arasından kendine has kavim olarak sizi seçti*” (Tesniye 7:6).

düşünerek ve çabalayarak Tanrı'ya ulaşan Avram'dır. Avram'ı örnek gösteren İbn Meymun'a göre, Tanrı'yı arayan, O'nu tanımayı arzulayan ve O'na iman eden kişiler, Tanrı tarafından kutsanmış ve seçilmiştir. Bu açıdan düşünüldüğünde İbn Meymun, failin insan olduğunu savunarak, seçilmişlik ilkesini yalnızca Yahudilerle sınırlandırmamıştır (Jacobs, 2020).

Verilen örneklerle beraber, tarihin farklı dönemlerinde seçilmişlik üzerine yapılan müzakerelerde, odak noktasının, üstünlük yahut ayrıcalık olmadığı görülmüştür. Genel anlamda, bu olgunun “sorumluluk” “erdem” ve “görev” çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği ve “ırksal” bir kapsayıcılığının olmadığı görüşü hâkim olmuştur (Katar, 2007). Ancak bu kavram, geçtiğimiz asırda meydana gelen birtakım olayların etkisiyle daha önce hiç olmadığı kadar farklı bir forma büründürülmüştür. Esasında bu değişimin kökenleri, Yahudiliğin bir ırk mı yoksa din mi olduğu tartışmalarının başladığı Aydınlanma sonrası döneme kadar uzanmaktadır. Ancak geçen yüzyılda meydana gelen Holokost sonrasında başlayan ve 1967 Savaşı'yla pekişen dönemde, seçilmişlik olgusuna artık tamamen farklı bir perspektiften bakılmaya başlanmıştır.

Yahudi Profesör Norman Finkelstein'e göre Holokost, yaşandığı dönem içerisinde bir nevi kıyımın eşiğinde bir perişanlık halidir. 1967 Savaşı'yla birlikte zafer sarhoşluğunun sonuna kadar hissedildiği his ise bu perişanlık sonrasında ortaya çıkan şizofrenik bir özgüven halidir. Finkelstein'a göre, bu dipten zirveye sıçrama ile iki hal birbirine karıştırılmış ve bu durum, Yahudilerin kendilerini farklı bir şekilde konumlandırmalarına ve tanıtımalarına sebep olmuştur. Zaten Siyonizm ile artan ulus milliyetçilik, yaşanan olaylarla daha da pekişmiş ve dini bir telakki olan “seçilmişlik” olgusunun ekseninde kaymalar meydana gelmiştir (Finkelstein, 2000, s.16-24). Bu değişime mahal veren genel anlamda iki dogma gösterilebilir: İlki, seküler bağlamda değerlendirilebilecek daha etnik bir algıdır: Holokost ile zihinlerdeki Yahudi olmayanların, daima Yahudilere karşı besledikleri içgüdüsel nefret düşüncesi ifşa edilmiştir. İkincisi ise daha çok dini açıdan bakılan, 1967 Savaşı'yla kazanılan ilahi zaferdir. Başlarına ne gelirse gelsin Tanrı'nın, Yahudilerin yanında olduğunu gösterdiğine dair inançtır. Tüm bunların etkisi, İsrail toplumunda “kültürel şovenizm” ve “mesihçi kader inancının” artmasını tetiklemiştir.

Yine, Yahudilerin seçilmişliğine dair tarihsel ve ayrıntılı bir çalışma kaleme alan Prof. Salime Leyla Gürkan, soykırım tecrübesinin, İsrail Devleti'nin girdiği 1967 ve 1973 savaşlarının bıraktığı etkilerle beraber değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Gürkan, *The Jews as a Chosen People Tradition and Transformation* adlı eserinde, 1967 yılında kazanılan zaferden sonra, Yahudilerin, sanki Yahudi olmayanlar tarafından sürekli kurban edildiği ve tüm dünyanın, onların karşısında olduğunu hatırlatan kolektif bir hafıza şekillendirmeye başladıklarını dile getirmiştir. Farklı oldukları dürtüsü, eşsiz Yahudi geçmişi, sürgün yaşamı ve hayatta kalma çabası gibi temalarla, geçmişin ışığında geleceğe yön vermek istenmiştir (Gürkan, 2019, s. 138). Kazanılan topraklardan ve elde edilen özgüvenden taviz vermemek için bir takım düşünce refleksi geliştirilmiştir. Bunun en başında da Yahudilerin, diğerlerinden farklı olduğuna dair üretilen motivasyon gelmektedir. Gürkan, “Yahudi eşsizliği” motivasyonunun, İsrail toplumuna yaptığı etkileri, seküler ve dini bağlamda ele aldıktan sonra, öncesinde daha pasif tutumlar sergileyen dini cemaatler arasında neşet eden Guş Emunim gibi radikal dini gruplara dikkat çekmiştir (Gürkan, 2009, s.178-180). Yahudi merkezli bir yaşam politikası yürüten bu gruplar, İsrail toprağında yalnızca Yahudilerin yaşaması gerektiğini savundukları için, olabildiğince çok yerleşim yerine sahip olmaya çalışmaktadırlar. Yahudi olmayanlara karşı beslenen içgüdüsel dürtü ve şüphe sebebiyle, çoğu zaman gerek yerleşim birimlerinde gerekse toplumda sergiledikleri ırkçı tutumlar git gide şiddetini arttırmaktadır. Bu da modern anlamdaki seçilmişlik olgusunu, ortaya konan tavırları meşrulaştırması bakımından, köktenci zihniyetin temel taşlarından biri haline getirmiştir.

4.3. Mesih Beklentisi

Yahudi bilincinde yer eden diasporik algı, bireysel ve toplumsal biçimde Yahudilerin inançlarının, kültürlerinin, dillerinin ve duygularının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Koparıldıklarını düşündükleri öze geri dönene¹²² kadar, geçen zamanı beyhude görme ve sürülmüşlük hissi daima varlığını korumuştur. Bu hissi katlanılır kılan ise mucizevî biçimde gelecek olan kurtarıcı telakkisidir. Zira kurtarıcının gelmesiyle

¹²² 14 Mayıs 1948'de ilan edilen İsrail Devleti Bağımsızlık Bildirgesi'nde, “kökünden koparılmış, zorla çıkarılma” ibaresi geçmektedir. Bkz. <https://www.archives.gov.il/en/chapter/the-declaration-of-independence/>

başlayacak olan “altın çağ” sürgün tarihini silip atacaktır. Bu bakımdan kurtarıcının, gelmeden önceki görevi, Yahudi halkını manevi bakımdan bir arada tutmak olmuştur. Bir nevi tutkal işlevi sağlayan bu inanç, Yahudi milletinin harcını oluşturan öğelerden biridir. Gerek yazılı gerekse sözlü literatür ve Kabala’da, daima kendine yer bulan kurtarıcı Mesih ve onunla başlayacak olan yeni çağ, dini cemaatlerin hem motivasyon kaynağı hem de yatıştırıcısı olmuştur. Ancak zaman içerisinde, yüzyıllardır süregelen bu beklenti, bir nevi henüz kazanılmamış bir rövanş mücadelesi biçimine dönüşmüştür. Tarihte yaşanan her büyük olayın, Mesih’in gelişine yorulması ve sonrasında tekrar tekrar yaşanan hayal kırıklıkları, bu bekleyişi sonlandırmaktan ziyade rövanşist bir tutumun oluşmasına neden olmuştur.

Mesih, sözcük anlamı itibarıyla “el sürmek, yağ sürmek” gibi karşılıklar bulurken; terimsel olarak “yağla meshetmek”, “bir görevle vazifelendirmek” olarak ifade edilmektedir (Waardenburg, 2004). Yahudi iman esaslarının birçoğunda yer alan bu telakkiye göre, dünyevi zamanın sonlarına doğru gelecek olan kurtarıcı, Yahudileri sürgünden ve diğer milletlerin boyunduruğu altında yaşamaktan kurtarıp, vaat edilmiş kutsal topraklarda hâkim kılacaktır. Kral Davud’un nesebine bağlı olan bu kurtarıcının, en çok hükümdarlık ve askeri vasıfları ön plana çıkmaktadır. Tanah’ın Yeşeya Kitabında tasvir edilen niteliklere göre, adil, dürüst, savaşçı, sadık ve bilge kurtarıcı geldiği vakit, yeryüzünde alışlagelmiş düzenin çok ötesinde bir barış ve esenlik dönemi yaşanacaktır (Yeşeya 11: 1-9). İnanışa göre, bu saadet devri ne kadar mamur ise öncesi o denli karışık ve huzurdan yoksundur (Harman, 2017). Felaketlerin öngörüldüğü bu zaman dilimini Yahudiler, diasporada yaşadıkları acı tecrübelerle ilişkilendirmiştir. Nitekim 20. yüzyılda yaşanan savaşlar, gerçekleştirilen katliamlar, Mesih’in ayak sesleriyle olarak nitelendirilmiştir.

Geçtiğimiz yüzyılda yaşanan Holokost ve Altı Gün Savaşı, mesihçi eğilimlerin artmasını tetiklemiş ve Mesih’in geleceği yönündeki söylem, köktencilerin çokça kullandığı bir argüman halini almıştır. Zaman içerisinde birçok farklı cemaat, mesihçi gruplar ve teşkilatlar kurmuştur¹²³. Başlangıçtaki esas ve ortak amaçları ise Mesih’in geleceği ortamı elverişli hale getirmek için bir çaba göstermek olmuştur. Toprakları Yahudileştirmek, kutsal mekânlara hâkim olmak, siyasi ve toplumsal

¹²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://app.kehila.org/directory>

mecralarda artan seküler görüşe baskın gelmek, köktencilerin başlıca eylemleri arasında sayılabilir. Mümkün olduğu kadar dindar Yahudilerden ibaret olan homojen bir toplum oluşturulmasının ve bu toplumun şer'i hükümlerle yönetilmesinin, Mesih'in geleceği günü yakınlaştıracığına inanılmıştır. Bu noktada, en başta Yahudi olmayanlar olmak üzere, aynı zamanda seküler Yahudiler de Mesih'in geleceği yolu engelledikleri gerekçesiyle düşman konumunda görülmüştür.

Radikal Mesihçiler, toprağı ehlileştirmek için başlatılan plan dâhilinde, kutsal kitaplarında geçen sınırların üzerinde yerleşmeye ve bu bölgeleri, Yahudi olmayanlardan arındırmaya özen göstermiştir. Kudüs'te ve çevre arazilerde olmak üzere yaşayan Müslüman, Hıristiyan ve diğer dinlerin mensuplarının bölgeden uzaklaştırılmaları için baskılar yapmışlardır. Zira mabedin yeniden inşa edilmesi için önce bölgenin "arındırılması" gerekmektedir. Yalnızca toprağı değil toplumu da ehlileştirmeyi kendilerine vazife gören Mesihçi gruplar, "kurtuluşa götüren" rehberler ve broşürler hazırlayıp topluma ulaştırmıştır (Masalha, 2007, s. 170). 1967 yılından günümüze gelene dek, mesihçi ideolojiyi benimsemiş olan gruplarda dikkat çekici bir artış olduğunu ve aktif bir şekilde, gerek cemaat içinde gerekse cemaat dışında sürdürdükleri faaliyetlerine devam ettiklerini söylemek mümkündür. Özellikle yapılan illegal yerleşimlerde kullanılan temel argümanlardan biri olan Mesih söyliemi önemini korumaya devam etmektedir.

4.4. Kabala

Yahudi kültürünü erken dönemlerden itibaren etkileyen, en genel tabirle Yahudi mistisizmi olarak adlandırılan *kabala* (קבלה), İbranice bir kelimedir ve (k,b,l) kökünden türetilerek "teslim almak" anlamına gelmektedir (Dan, 2006, s. 1). Edebi anlamı "geleneğ" olan bu ilim, Yahudi geleneğine ve dini metinlerine ezoterik bir bakış açısıyla bakarak mistik bir teoloji oluşturmuştur (Louis ve Kaufman, 1906). Ortaçağdan itibaren yaygınlaşan, yükseliş dönemini on altıncı yüzyılda yaşayan ve on sekizinci yüzyılda aldığı haliyle günümüze intikal eden kabalanın oluşumu, Yahudi tarihindeki dönüm noktalarıyla biçimlenmiştir (Demirci, 2018, s. x). Özellikle sürgün dönemlerinde yaşanan zorlu gerçeklere karşın, gerçeküstü bir dayanak noktası olan kabala, elemli tecrübeleri daima ilahi planın bir parçası olarak

yorumlamış ve yalnızca seçilmişlerin bu sırta ereceklerininin tesellisini öğütlemiştir. Örneğin diasporadaki Yahudi yaşamını, sonsuzluk anlamına gelen *Ein Sof*'un (ibr. אֵין סוֹף) taşması, ilahi nur'un saçılması şeklinde yorumlamıştır. Nur'un dağılması Yahudilerin dünyanın dört bir yanına dağılmasını temsil etmektedir (Özalp, 2019). Buradaki hikmet, esasında insanoğlunun işlediği günahların “seçilmiş” İsrailoğulları tarafından bertaraf ettirilerek *tikkun*'a¹²⁴ (tamirat yahut onarım) giden yolu açmaktır. Nur'un elbet bir araya geleceğini öğütleyen kabalistlere göre, bu yeniden bir araya gelme durumu ise ancak sürgündeki Yahudilerin Siyon'a dönüşüyle tamamlanacaktır (Bronner, 2015, s. 142). Buradaki ana amaç, yalnızca fiziki bir dönüş değil, kurtuluştur ve bu kurtuluş ancak “tanrının saçılan nurunu” bir araya topladıktan sonra mümkün olacaktır (Demirci, 2018, s. x).

Yahudilerin tarih boyunca yaşadığı olayları anlamlı kılmaya çalışan kabalacı ekol, geleneksel Yahudiliğin durgunluğuna karşın çok daha diri ve üretken olmuştur. Geleneksel Yahudiler buldukları yabancı ortamlardan veya karşılaştıkları zorluklardan kaçmayı yeğleyerek kendi içlerine, cemaatlerine dönerken, mistik gelenek, bunun aksine dış dünyayı anlamlandırmak için onunla yüzleşmiş ve adaptasyon konusunda çok daha başarılı olmuştur (Demirci, 2018, s. 5). Aynı zamanda, Yahudiliğin içerisindeki Mesih telakkisinin bu denli canlı tutulabilmesi kabalacı gelenek sayesinde mümkün olmuştur. Köklü bir tarihi olan bu kabalacı gelenek, homojen değildir; anlamları değişkendir ve zaman içerisinde farklı ekolleri oluşmuştur. Tüm bu farklılıklara ve değişken anlamlara rağmen “Siyon” teması kabala içerisinde bütüncül ve değişmezdir. 19. yüzyıldan itibaren kabalacı çevrelerle, Yahudi milliyetçiliği arasında kurulmak istenen ilişki, kısa zaman içerisinde başarılı olmuştur. İsrail Devleti'nin kuruluşu öncesinde ve sonrasında seyreden gelişmeler, kabalistlerin de gündeminde yer almıştır. Yaşananların yorumlanmasında kullanılan manevi teknikler için çeşitli kabala öğretilerine bakıldığında, çok uç örnekler verildiğini ve köktenci bir söylem kullanıldığını görmek mümkündür.

Örneğin, modern dönemin en etkin kabala okullarından Luriancı Kabala'da, Tanrı, bu dünyayı Yahudiler için yaratmıştır (Dorff ve Zoloth, 2015, s. 140). Tanah'ta

¹²⁴ Tikkun Olam: “Dünyayı iyileştirme”, “daha iyi bir hale getirme” gibi anlamlara gelmektedir. Yahudilerin sosyal yaşamlarında yaptıkları eylemler ve iyiliklerle, yaşadıkları yeri daha iyi bir yer haline dönüştürme vecibesi olarak özetlemek mümkündür. Bkz. Dorff, E. N. (2005). *The Way Into Tikkun Olam: Repairing the World*. Nashville: Jewish Light Publishing.

geçen “*Yabancılar duracak ve sizin sürülerinizi sürecektir*” (Yeşaya 61:5) gibi benzer ifadelerden yapılan çıkarımlarla, ilahi planın başrolünde, Yahudiler vardır ve diğer insanlar, dünyada onlara eşlik etmek için görevlendirilen araçlar olarak nitelendirilmiştir. Bu bakımdan bir diğer odak noktası “kurtuluş” teması olan Kabala’ya göre, Yahudilerin ait oldukları topraklara dönmeleri için yaşanan savaşlar, yerinden edilmeler gibi zalimce görülen hadiselerin ardında, kurtuluş yolu için çabalamalar mevcuttur ve bu çabalar oldukça değerlidir (Shahak ve Mevzinsky, 2015, s. 12). Esasında kurdukları denklem basittir. Tanrı, Yahudileri özellikle seçmiştir. Bu seçilme hali, yaradılıştan itibaren Yahudilerle, Yahudi olmayanların farkını ortaya koymaktadır. Dışarıdan bakıldığında, Yahudi bedeni, diğer insanlarla benzer olsa da Yahudi olmayanlar, ilahi bilgiden mahrum olarak yaratılmıştır. Yine Talmud’da ifade edilen “*Onların bedeni boşluktur*” ibaresinden yola çıkarak, kabalistler, Yahudi olmayanlara karşı, farklı bir bakış açısı geliştirip hükümleri ona göre vermişlerdir. Bu bakımdan Yahudilerin varlığı amaç iken Yahudi olmayanların var olma sebepleri bu amaca eşlik etmektir. Bu doğrultuda düşünüldüğünde, ikinci planda bulunan herhangi bir şey için esas olanı yıkmak mümkün değildir. Bu sebeple kabalacı görüş, Siyon’a dönerken yaşananları, fiziki bakımdan bir yıkım olarak nitelendirmez, aksine olması gereken hakikatin inşası olarak görür.

Talmud literatüründen farklı olarak, kurtuluş konusunda yalnızca Yahudiler hakkında hükümlerin yer aldığı kabala öğretileri (Seven Roses, 2020), çoğu cemaat liderlerinin gündeminde olmuştur ve dolaylı yoldan olsa da dindar halkın bilincine yerleşmiştir. Kabala’dan referans alan ve onu gündemde tutan köktenci Guş Emunim ve hasidik cemaatlerin çoğu, daha da radikal bir tutum sergilemişlerdir. Bu tutum, kendisini en çok Yahudi olmayanlara karşı göstermiştir. Bu tavrın örneklerinden birisi ise 1994 yılında, El-Halil şehrinde bulunan Halilurrahman Camii’nde düzenlediği saldırıyla, fanatik Baruch Goldstein’dir. Kendisi Chabad hasidik cemaatine bağlıdır ve 29 kişinin ölümünün müsebbibi olmasına rağmen cemaati tarafından “kahraman” olarak anılmıştır. Goldstein’ı yüceleştiren Rabbi Yitzhak Gingsburgh, katliamın gerçekleştiği yıl, “Baruch Is the Man” adlı makalesinde, Goldstein’ı aziz olarak nitelendirmiştir (Inbari, 2009, s. 133). Mistik öğretileri destekleyen ve sık sık kabalistik metinlere atıfta bulunan Gingsburgh, *Jewish Week* dergisine, 26 Nisan Nisan 1996’da verdiği röportajda (Weir, 1996), Yahudi bir bireyin sahip olduğu her hücrenin, Tanrı’nın bir parçasından meydana geldiğini, bu sebeple mutlak bir

kıymeti olduğunu dile getirmiştir (Shahak ve Mevzinsky, 2015, s. 130). Bu açıdan değerlendirildiğinde, Yahudilerin yaşamaları her bakımdan üstündür ve Goldstein hem kutsal topraklarda yaşayan yabancıları engellediği hem de bu kutsallığa gelebilecek tehdiye karşı kendini feda ettiği için kabalacı çevre tarafından değerli biri olarak görülmüştür. Görüldüğü üzere kabala öğretisi, ortaya konan radikal eylemleri, ilahi planın bir parçası olarak gördüğü için doğrudan veya dolaylı olarak dini liderlerin ve cemaatlerin köktenci tutumunu desteklemiştir.

4.5. Antisemitizm

Dini, etnik ve siyasi açılardan çok yönlü uzanımlar barındıran antisemitizm terimi, ilk defa 1879 senesinde, Avrupa’da zikredilmiş olsa da kökleri çok daha gerilere dayanmaktadır (Berenbaum, 2020). *A History of the Jews* isimli kitabında, Yahudi aleyhtarlığını, Yahudi tarihinin başlangıcına dek götüren tarihçi Paul Johnson, bu tutumun oluşum sebeplerini psikolojik, teolojik ve sosyal açılardan ele almıştır. Johnson’a göre “*Abraham’ın çocuklarının*” sürekli kendilerini “*yabancı ve misafir*” hissetmeleri ve başka toplumlarla karışmamaları” onların, her daim farklı bir konumda olmasına neden olmuştur (Johnson, 1987, s.133). Şüphesiz, erken dönemlerde, Yahudiliğin tek tanrılı inanca sahip bir din olması sebebiyle, mevcut diğer inançların çoğundan ayrılması da göz ardı edilmemelidir. Aynı zamanda dini ritüelleri (yeme-içme, temizlik vb.) ve dini hükümlerinde yer alan diğer halklarla kurdukları ilişkilerde uygulamaları gereken kurallar, zaman içerisinde onları, toplumdan ayırmıştır.

Semitizm ve Anti-semitizm adlı kitabında Bernard Lewis, antisemitizm olgusunun, Hıristiyanlığın doğduğu dönemde başladığını ifade etmiştir. İsa Mesih’in dolaylı olarak olsa da Yahudiler tarafından öldürülmesi, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında bir nevi kan davası olarak nitelendirilebilecek çekişmeyi başlatmıştır. Lewis’e göre, yine de Yahudi karşıtlığının yükseldiği esas dönem, Roma İmparatoru Konstantin’in Hıristiyanlığa iman etmesiyle başlamıştır. Zira devlet yönetimi artık Hıristiyanlığa göre şekillenmeye yüz tutmuştur. Lewis, bu eşikten itibaren Yahudilerin, Hıristiyan coğrafyalarda çoğunlukla baskı altında tutulduğunu dile getirmiştir (Lewis, 2018, s.89-91). Zamansal ve mekânsal açıdan değişse de daima var olmaya devam eden bu

karşıtlık, beklenen Mesih'in mesajını reddeden Yahudiler için takınılan tutumun nefretvari olmasına sebep olmuştur. İncillerde anlatılan İsa'nın son anları, deyim yerindeyse tragedya niteliği taşımış ve bu sebeple Hıristiyanların, Yahudileri ötekileştirmesi uzun zaman devam etmiştir.

Hıristiyan toplumlarla sürekli etkileşim içinde oldukları için, Ortaçağ boyunca Yahudileri, Hıristiyanlaştırma çabası münferit ve daha küçük ölçekte olsa da mevcut olmuştur. Ancak geniş çapta baskıların artması ve topraklardan sürme girişimleri, 1290 yılında İngiltere'de vuku bulan olaylarla başlamıştır. Yahudileri, yaşanan topraklarda istememe ve ülkelerinden çıkarma girişimleri, Avrupa kıtasında birbirini takip eden yüzyıllarda devam etmiştir. On beşinci yüzyıla gelindiğinde ise bu dinsel husumet, yavaş yavaş ırksal bir biçimde yeniden tanımlanmış ve zamanla farklı anlamlar yüklenmiştir (Lewis, 2018, s. 90). Göçebeliklerinin yanı sıra, getto yaşamı sürdüren Yahudiler, bölgesel olarak değişiklikler gösterse de farklı kıyafet giyme zorunluluğundan, çeşitli işlerde çalışmama gibi bir takım kurallara uymaya mecbur bırakılmışlardır. Bazı mesleklerde görev alamama durumu, zamanla Yahudilerin yükte hafif pahada ağır mesleklerde ustalaşmalarını sağlamıştır. Ticaret ve finans alanlarında elde ettikleri başarı, zaten mevcut olan antisemitizmin daha da körüklenmesine yol açmıştır. Öyle ki, kimi Avrupa ülkelerinde Yahudilerin servetlerini illegal yollarla kazandıkları gerekçe gösterilerek, mallarına el konulmuştur (Çağlayan, 2004, s. 298).

Birbirini takip eden yüzyıllar boyunca, dönüşen Avrupa'da Yahudilik de, Yahudilere karşı uygulanan hükümler de aynı kalmamıştır. Emansipasyon, Haskala ve ulus milliyetçilikler her ülkede farklı şekilde seyrettiği için Yahudi cemaatlerine karşı süregelen tutumların değişimi de çeşitli olmuştur. Yahudi problemi, varlığını sürdürmeye devam ederken, kimi bölgelerde kısıtlama uygulamaları kaldırılarak Yahudilere yeni ayrıcalıklar tanınmıştır. Örnek olarak Fransa'da, Napolyon Bonapart, Yahudileri *Yahudi inancına mensup Fransız vatandaşı*¹²⁵ olarak tanımladıktan sonra, problemlerin çözüleceğini iddia etmiştir. Ancak o dönemde

¹²⁵ Yahudi sorununu gündemde tutan Bonapart'a göre, Yahudiler bozulmuş bir ırktır ve bunun düzeltilmesi gerekmektedir. Bu bozulmuş kanın düzeltilmesinin zaman alacağını belirten Bonapart, çözüme ilişkin öneriler sunmuştur. Örneğin, Fransızlarla Yahudilerin evlendikleri takdirde, zamanla Yahudi kanı diye bir niteliğin kalmayacağını savunmuştur. Lewis'e göre, yapılan bu öneri dikkat çekicidir. Zira Bonapart, Yahudilerin Hıristiyanlarla değil Fransızlarla evlenmesi gerektiğini savunarak asıl arzusunun din değil ırk ve kan olduğunu sergilemiştir.

dahi, belli mevkilere gelebilmek için vaftiz olmak gerekmiştir (Çağlayan, 2004, s. 299)¹²⁶. Dönüşümler devam ederken, farklı sebeplerden ötürü gettolarında kalmakta ısrarcı olan Yahudiler, daha da çok tepki çekmişlerdir. Başta elit sınıf olmak üzere, gettodan çıkmayı yeğleyen kimseler ise toplumda hayal ettikleri özümsemeyeyle karşılaşmadıkları için bir kısır döngüye girmişlerdir. On dokuzuncu yüzyılın yarısında, Avrupa toplumunda, Yahudilerin varlığına dair hâlihazırda beslenen kötü tutumlara, bir de ekonomik sebeplerden ötürü tehlikeli görme eğilimi eklenince, problem hiç olmadığı kadar büyümüştür. Böylelikle yeni antisemitizm, dinsel olmaktan çok ırksal bir zeminde yükselmiştir. Yahudilerin tecrit edilmesi, mallarına el koyulması ve öldürülmeleri şeklinde sıklaşmıştır. Özellikle Doğu Avrupa'daki pogromlar ve Nazi iktidarının uyguladığı soykırım teşebbüsüyle, mesele farklı boyutlara taşınmıştır.

Avrupa'nın kodlarına işleyen bu antisemitizm tutumu, geçmişteki kötü tecrübeler, kayıplar, katliamlar daima geleceği şekillendirmek için, Yahudilerin alt bilincinde bugün hala varlığını korumaktadır. Son sığınak olarak gidilen Filistin topraklarında kurulan İsrail Devleti'nin, bugünkü politikalarına ve toplumsal söylemlere bakıldığında, yaşananların hala çok taze olduğunu görmek mümkündür. Ancak belirtilmelidir ki bu söylem, bazı grupların zaman içerisinde uygulanan siyasi ve dini eylemleri meşrulaştırmak için kullandığı bir argüman haline gelmiştir.

4.6. Holokost

Şüphesiz dünya tarihi boyunca sayısız savaş, katliam ve soykırım yaşanmıştır. Bütün bu olaylara bakıldığında faillerin eylemlerinin ardında, harekete geçirici beşeri dürtüler, nefsanî duygular görmek mümkündür. Ancak geçtiğimiz asırda meydana gelen ve günümüzde soykırım kategorisinde yer eden Holokost'u¹²⁷, tüm bu yaşanan fecaatlerden ayrı bir biçimde değerlendirmek gerekir. Zira Holokost, direkt ve salt olarak insanların öldürülmelerini değil, bunu yaparken aynı zamanda bedenlerinin

¹²⁶ Toplum içinde bir yerlere gelebilmek için Hıristiyan olan kişilere örnek olarak, küçük yaşta vaftiz edilen üç isim: Heinrich Heine, Karl Marx ve Benjamin Disraeli. Paul Johnson'a göre, Disraeli eğer küçükken vaftiz edilmeseydi, gelecekte Britanya'nın başbakanı olması mümkün olamazdı. Zira 1858 yılına dek, meclise Yahudilerin girebilmeleri dahi mümkün olmamıştır.

¹²⁷ Kelime itibarıyla Holokost "büyük felaket, yıkım, ateş başında kurban etmek" gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/introduction-to-the-holocaust>.

mümkün olduğu kadar yok edilmelerini hedeflemiştir. Bu soykırım, yaşananların öncesinde, sistematik bir biçimde ve bürokratik bir destekle, deyim yerindeyse laboratuvarında uygulanan bir proje gibi tasarlanmıştır. Rasyonelliğin ön planda, şehvani duyguların minimal ve arka planda olduğu bu tasarıda, öldürülmesi hedeflenen insanların seçilmesi, nasıl öldürülmeleri gerektiği, cesetlerinin hangi şekilde yok edileceği gibi aşamalar, teker teker bilirkişiler tarafından çalışılmıştır ve bunun sonucunda, 1939-1945 yılları arasında altı milyona yakın sayıda insan öldürülmüştür (Walter, 2001).

Yaşamını yitirenlerin arasında en çok Yahudilerin bulunduğu bu katliam, sebepleri ve sonuçlarıyla günümüz Yahudi kimliğinin kurucu unsuru haline gelmiştir (Gürkan, 2019). Yahudiler tarafından “Büyük Felaket” (ibr: şoah) olarak anılan bu olayın meydana gelmesini tetikleyen nedenler, en temelde dini ve siyasidir. Örneğin, Bernard Lewis, antisemitizmin zirve noktası olarak nitelendirdiği Holokost’un, dini bir ayrıştırmadan ziyade ırki bir ayrıştırma olduğunu belirtmiştir. Lewis’in tanımladığı Nazi ideolojisine göre, Yahudilik bir inanç, din değil; ırktır ve ne yapılırsa yapılsın bundan kurtulmak mümkün değildir. Yahudi ırkından birisi dilediği dili konuşsa da, Yahudilik dışında bir dine inansa da, ondan neşet olacak soy, yine Yahudi ırkına mensup olacaktır. Dolayısıyla Yahudilik iradeye bağlı benimsenilebilecek yahut terk edilebilecek bir unsur değildir; *bir kişi ya Yahudidir ya da değildir*.¹²⁸ Din menşeli olan ve tarih boyunca çeşitli nedenlerle farklı yönlere çekilen antisemitizm olgusunu, Naziler bağlamında değerlendiren ve yalnızca ırki boyutunu ele alan görüşün, çoğunlukta olduğu söylenilebilir. En temelde bu sav, Nazi düşünce yapısının Yahudileri, ekseri Avrupa ırkından daha alt bir seviyede görmesiyle desteklenmiştir. Sami ırkının¹²⁹ Ari ırkıyla beraber yaşaması mümkün değil argümanı bu düşünce yapısı sabitlenmiştir (Lewis, 2018, s. 12-21).

¹²⁸ Halakha’ya göre, bir kişinin Yahudi olması için annesinin Yahudi olması gerekir.

¹²⁹ Hitlerin, sami ırkını ötekileştirmesinin birçok sebebi olmuştur. Ancak en temelde ifade etmek gerekirse, Hitler’in, Kitab-ı Mukaddes’ten yaptığı çıkarıma göre, Yahudilerin yaratıcı çalışma kabiliyetleri yoktur. Bu sebeple “çalışmak” onlar için bir türlü cezadır. Ağır gelen çalışma eylemini sürdürmedikleri için Yahudiler, daima başkalarının kazanımlarını sömürmüşlerdir. Hitler, asırlar boyunca diğer halkları, kendi kontrolleri altına alma çabası içerisinde bulunan Yahudilerin, parazitsel niteliklere sahip olduğunu savunmuştur. Üstelik Hitler, *Sämtliche Aufzeichnungen: 1905-1924* adlı kitabında yaptığı bu çıkarımda, referans olarak Yahudileri gösterir. Yahudilerin kendilerini “seçilmiş” ırk olarak gördüğünü dile getiren Hitler, bunu doğrular ve irksal kalıtımın kaçınılmaz değerleri taşıdığını ortaya koyar. Tüm bu mutlak karakterin -Yahudilerin de savundukları gibi- kandan ileri geldiğini söyler (Friedländer, s.122). Bkz. Nazi Almanyası Friedländer, S. (2016). *Nazi Almanyası ve Yahudiler Zulüm Yılları: 1933- 1939*. İstanbul: İletişim.

Lewis'in *Semitizm ve Anti-semitizm* adlı kitabında, ele aldığı salt ırksal nefret çıkarımının aksine, tarihçi Saul Friedländer *Nazi Almanyası ve Yahudiler Zulüm Yılları: 1933-1939 ve İmha Yılları:1939-1945* adlı iki ciltlik eserinde, Yahudi sorununa nihai çözüm¹³⁰ olarak sunulan Holokost'u, dini ötekileştirme bağlamında değerlendirmiştir. Friedländer'e göre, modern anti-Yahudi meselesinin iki damarı vardır. İlki, devamlı yükselmekte olan ırkçı antisemitizmdir; ikincisi ise hâlihazırda Yahudilere karşı toplumun genelinde zaten dini ötekileştirmedir. Bu iki ana güdü, Yahudilerin hem fiziksel hem de yasal dışlanmalara maruz kalmalarına neden olmuştur. Yahudiler kademeli bir biçimde, önce hukuki alanlardan, daha sonra edebiyat, sanat, tiyatro, müzik gibi akıllara gelebilecek her türlü sosyal faaliyetten uzaklaştırmaya başlanmıştır¹³¹. Avrupa kültürü üzerindeki “zararlı” etkileri, silinmesi amaçlanmıştır (Friedländer, 2016, s.134). Diğer taraftan ötelemlerden beri Hıristiyanlarca damgalanmış olan dindar Yahudilerin dini hassasiyetleri, uyguladıkları ritüeller, son dönemde daha da göze batmaya başlamıştır. Yine ırki bağlamda düşünüldüğünde, yazılan ekonomik ve ticari komplolarda, Yahudiler her daim başrolde olmuştur. Bu nedenle Friedländer, savaş yıllarında yükselen gerilim zemininde, köklü anti-Yahudilik inancıyla, modern ırki antisemitizmin çarpışmasının sonucunda Holokost'un meydana geldiğini dile getirmiştir (Friedländer, 2016 s.106-9).

Holokost'un mahiyetine, sebeplerine ve daha çok, o dönemde yaşananlara dair yapılan başta sözlü tarih çalışmaları olmak üzere, oldukça çok sayıda akademik veri mevcuttur. Bu denli geniş bir literatürde farklı savlar, birbirine ters görüşler ve çeşitli sayılar görmek hayli tabiidir. Hatta Holokost'un yaşanmadığına dair bir takım görüşler bile dile getirilmiştir (Shermer ve Grobman, 2009). Yapılan tüm bu çalışmalarda ortak nokta, Holokost'un yaşanmamış olması varsayılsa bile, şu veya bu şekilde Yahudi kimliğini etkilemiş olmasıdır. Soykırım, yalnızca Yahudi kimliğine tesir etmemiş, aynı zamanda Avrupa'nın ve hatta dünyanın, Yahudilere bakış açısını da değiştirmiştir. Katliam yavaş yavaş bilinmeye başladıkça, “*medeni*” dünyada, *antisemitizme karşı bir iğrenme duygusu uyanmıştır* (Lewis, 2018, s. 23). *Acıma veya*

¹³⁰ Hatırlanacağı üzere bu vurgu, Siyonistlerin de sık sık kullandığı bir argümandır. Bu bakımdan Siyonizm ve Holokost, Yahudi sorununa verilen iki ayrı çözümdür.

¹³¹ Tarihçi Saul Friedländer'in yaptığı araştırmalara göre, dönemin kültürel burjuvazisinin çoğunluğunu Yahudi çevreler oluşturmuştur. Akademi, basın-yayın, mimari gibi akla gelen birçok alanda aktif olmaları göze batmıştır (s. 134-7). Ayrıntılı bilgi için bkz.Friedländer, S. (2016). *Nazi Almanyası ve Yahudiler Zulüm Yılları: 1933- 1939*. İstanbul: İletişim.

antisemitizmle itham edilme çekincesiyle, Yahudileri ve yaptıklarını kıyasıya eleştirenlerin bile sesleri kısılmıştır (Lewis, 2018, s. 23, 27). Ancak bu tutum değişikliği, Holokost'un hemen ertesinde olmamıştır. Hatta meydana gelen olaylar, uzun yıllar boyunca özellikle Amerikan Yahudilerinin, gündeminde bile yer etmemiştir¹³². Bu durumu şok etkisine yahut dönemin hareketliliğine bağlamak gibi farklı nedenler sunmak mümkündür. Zira yaşananlar, İsrail'in bağımsızlığını ilan etmeye hazırlandığı yıllara denk geldiği için, o bölgede de hak ettiği yankıyı bulamamıştır. Holokost'a dair düşüncelerin nasıl dönüşüme uğradığını anlamak için müdahil hakları, hâkim güçleri ve uyguladıkları politikaları, mevcut ideolojileri beraber değerlendirmek gerekir. Ancak genel biçimiyle, Avrupa'da sakinlik baş gösterdiği sıralarda, Yahudi imajı, çaresiz ve muhtaç bir konuma oturmuştur. Hayatta kalanların çoğu Amerika'ya veya bağımsız İsrail Devleti'ne göç etmiştir. Holokost'a dair asıl radikal tutum değişikliği ise 1967 Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Korku dolu, kurban Yahudi imajı, birdenbire kendinden daha güçlü düşmanları yenme kabiliyetine sahip, mücadeleciler bir hale dönüşmüştür (Gürkan, 2009, s.117).

Holokost'un Yahudi kimliğine dini açıdan etkisi, Yahudiliğin yapıtaşlarından biri olan "ahid" telakkisinin yerine geçebilecek kadar güçlü olmuştur. *Yahudi Kimliğinin Kurucu Unsuru Olarak Hafıza ve Holokost* adlı çalışmasında Prof. Dr. Salime Leyla Gürkan, geleneksel Yahudiliğin, kolektif hafızaya dayalı bir biçimde süregeldiğini ve bu hafızanın tam orta yerinde, ahid vurgusunun yer aldığını belirtmiştir. Gerek ahid temasıyla doğrudan, gerekse dolaylı olarak bağlantılı olan dini bayramların kutlanması veya özel günlerin yâd edilmesi, her biri sosyal ve sembolik bir etkinlik olmakla beraber, asıl olarak ahidin unutulmaması ve bir bakımdan ahidin yenilenmesi ritüelleridir. Gürkan, yâd edilen bugünlere modern dönemde Holokost ve Direniş Anma Günü'nün eklenmesiyle¹³³, Yahudi hafızasının en taze anısının, birden kadim olan ahidin yerini aldığını dile getirmiştir.¹³⁴

İsraili tarihçi Tom Segev, *The Seventh Million: The Israelis and the Holocaust* adlı kitabında, Holokost'un, İsraili kimliğinin ana unsuru haline gelene kadar, belli

¹³² Holokost'un Amerika Yahudileri için merkezileşme ve kutsallaş(tırıl)ma süreciyle ilgili tartışmalar için bkz. Gürkan, S. L. (2009). *The Jews as a Chosen People in Tradition and Transformation*. London: Routledge.

¹³³ Yom Hazikaron laShoah ve-laG'vurah (ibr: ולגבורה לשואה הזיכרון יום)

¹³⁴ Aynı adlı makalesinde yer verdiği anket verileri yapılan bu analizi destekler niteliktedir. Anket için Bkz. https://www.pewforum.org/2016/03/08/identity/pf_2016-03-08_israel-04-10/

safhalardan geçtiğini belirtmiştir. Ana dönüm noktası ise 1967 Savaşı sonrasında olduğunu belirtmiştir. Bu savaşla, korkular bir nebze dinmiş ve tehdidin ortadan kalktığı düşüncesi, hem bireysel hem de toplumsal travmaların hafiflemesini sağlamıştır. Segev, Holokost yıllarında yaşamış olan neslin çocuklarını, daha ayrı bir yerde konumlandırmıştır. Zira yetişen yeni neslin zihninde tek bir algı değil, farklı algı yansımalarını görmek mümkündür. Üstelik bu algılar, yalnızca manevi niteliğe sahip değerler olmakla kalmamış daha da öteye gitmiştir. Segev'e göre Holokost, gerek iç ve dış siyaset arenasında gerekse tarihsel yazımda, zaman içerisinde bir manipülasyon aracı haline dönüşmüştür. İsrail'in ortaya koyduğu hamleleri ateşlemiş ve bu eylemler için gerekli olan toplumsal desteği sağlamıştır. Nitekim Segev'e göre, 1967 Savaşı, Lübnan Savaşı, nükleer silah üretimine başlanması gibi birçok karar, Holokost'un bir manipülasyon aracı olarak kullanılmasının sonucunda verilmiştir (Segev'den akt. Çağlayan, 2004, s. 129-130).

İsrailli kimliğinin temel düsturu konumuna yerleşen Holokost, bir nevi ulusal ve toplumsal alanda işlevsel bir "beyaz belge" haline gelmiştir. Başta yerleşimciler olmak üzere gittikçe radikalleşen kişiler ve siyasi söylemler, ortaya koydukları eylemlerin yapılmadığı takdirde, Holokost ve türevlerinin tekrar yaşanacağı yönünde saplantılı bir öngörüye sahip olmuşlardır. Radikalleşmenin yolunu açan Holokost söylemi, nesilden nesile başarılı bir şekilde aktarılarak, bu hafıza yitirmekten ziyade korunarak sürdürülmüştür. Yahudilerin, İsrail'in dışında tehlikede oldukları, komşu ülkelerin daima tetikte bekledikleri, kısacası Holokost'tan gerekli derslerin çıkarılması ve ona göre yaşanması düşüncesi daima mevcut olmuştur. Her an düşülebilecek bir uçurumun kıyısında durma hissi ve yeniden kurban olma korkusu, şüphesiz bir biçimde kurban etmekten daha kötü duygular olarak tanımlanmıştır. Holokost uzmanı Roni Stauber'in de ifade ettiği "*Şoah*"dan *tkuma*"ya yani felaketten, yeniden doğmaya giden yolda soykırım kutsallaştırılmıştır (Çağlayan, 2004, s.136) ve Siyonizmin kutsalı haline gelen soykırım bilinci, bir haklılık savı olarak kullanılmıştır. Holokost'un gerek laik gerekse dindar Siyonistlerin, kendi savlarını desteklemek için sürekli başvurduğu bir söylem olma hali günümüzde de devam etmektedir. Siyaset Bilimi Uzmanı Norman G. Finkelstein, Holokost'un kutsallaştırılmasının yanında endüstrileştirildiği yönünde iddialarda bulunduğu kitabı, *The Holocaust Industry*'de soykırımın tehlikeli ve vazgeçilmez bir ideolojik silaha dönüştüğünü belirtmiştir (Finkelstein, 2000, s. 4). Sicili oldukça kirli olan

İsrail Devleti'nin, soykırım sayesinde "kurban" bir devlet olarak kendisini lanse etmesi, Finkelstein'a göre, İsrail'e bir nevi dokunulmazlık kazandırmıştır. Bu kurban statüsü, gelen olumsuz eleştirilere kalkan olmakla kalmamış aynı zamanda maddi bir gelir kaynağı da sağlamıştır.¹³⁵ Nitekim dünyanın her yerinden farklı kesimlerce, bağış kampanyaları ve destek organizasyonları bugün bile sürdürülmeye devam etmektedir¹³⁶. Kendisi de Yahudi olan ve anne ve babası dışındaki aile ferdlerinin tümünü Holokost'ta kaybeden Finkelstein'a göre, soykırım anlatıları amacından şaşarak bir sömürü aracı haline dönüştürülmüştür. Yalnızca Finkelstein değil birçok araştırmacı, Siyonizmi yeğlemeyip, Avrupa'da kalan Yahudilerin başına gelen bu soykırımın, Siyonizmin dini boşluğunu doldurduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan hem dindar hem de laik Siyonist liderler kendi hitap kitlelerine Holokost'u şantaj olarak kullanmıştır ve bu durum günümüzde de devam etmektedir.

¹³⁵ Holokost sonrası ödenen tazminatların bir kısmı için bkz. <http://www.claimscon.org/forms/allocations/Summary%20of%20Major%20Holocaust%20Compensation%20Programs.pdf>

¹³⁶ Post-Holokost dönemi yapılan ödemeler için ayrıntılı bir çalışma için bkz. https://www.swissbankclaims.com/Documents_New/665994.pdf

BÖLÜM V

İSRAİL'DE RADİKAL DİNİ GRUPLARIN OLUŞUM SÜRECİ

Siyonist idealin gerçekleşmesi sonucunda var olan İsrail Devleti'nin, bağımsızlık bildirgesinde, devletin eşitlik, özgürlük, adil değerlerle yönetileceği ve bu değerlere sadık kalınacağı belirtmiştir. Din, dil, ırk ve cinsi ayrımlara bakılmaksızın sosyal ve siyasal hakların eşitliği garanti altına alınmıştır. Her inanç grubunun kutsal addeddiği mekânların korunacağına ve ülke toprakları üzerinde yaşayan herkesin, eşit haklara sahip vatandaşlar olarak muamele göreceğine dair ifadeler tekrarlanmıştır. Bu bağlamda inanç gruplarının, din, eğitim, dil, gelenek ve kültürlerine saygı gösterilmesinin bir mecburiyet olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bildiride ayrıca, etrafi düşman devletlerle kuşatılmış olan İsrail Devleti'nin, elini komşu devletlere ve halklarına uzatacağı belirtilerek çağrıda bulunulmuştur (Israel Ministry of Foreign Affairs, 1948). Bağımsızlığını ilan ettiği günden bu yana, İsrail Devleti'nin hem iç hem de dış siyasetindeki ırksal meseleleri konu edinen haberler incelendiğinde, bildiride yer eden barış ve eşitlik gibi değerlerden çok uzak nitelendirmelerin yapılabileceği bir durum karşımıza çıkmaktadır. Toplumun gittikçe şovenist bir tutum sergilemesi ve bazı radikal grupların öne çıkmasıyla, İsrail'in kuruluşundaki sosyalist ve seküler değerlerin, yerini gittikçe teopolitik ve etnomerkezci bir yapıya bıraktığı görülmüştür.

Devletin kısa tarihi boyunca yaşanan savaşlar başta olmak üzere, siyasi ve toplumsal gelişmeler, belirtildiği gibi çokkültürlü yapıyı hiçbir zaman bünyesinde barındıramamıştır. Git gide ırka dayalı temellerde ayrımcı bir politika güdülmüştür. 1977 yılında, sol kanadın temsil ettiği siyasi kesimin oluşturduğu Mapai Partisinin, yerini sağ destekleyen Likud Partisine bırakması, ülkenin yönetim biçiminin ve uygulanan esasların gittikçe tek bir ırk ekseninde şekillenmesi hususunda bir dönüm noktası olmuştur. 1970'li yıllara kadar, sağ görüşün ve dindar kesimin siyasi alana yaptıkları nüfuz giderek artış göstermiş olsa da seküler kesimin üstünlüğü baskın olmuştur. Zamanla, dini partilerin kurulması ve bu partilerin seçimlerde alınan

sonuçlarda oluşturulan koalisyonlarda önemli rol oynar hale gelmeleri dengeleri değiştirmiştir. Böylelikle, din ve devlet ayrımı arasındaki çizgi gittikçe silik hale gelmiştir. Bir tarafta ülkenin *halakha*'ya göre yönetilmesini isteyen dindar gruplar, öte tarafta ise sosyal yaşamdan ekonomik yaşama varana dek, seküler normları önceleyen gruplar oluşmuştur. Haliyle, toplumdaki dindarlar ve sekülerler arasında oluşan bu fay hattı, iç ve dış siyasette atılan her adımda gerginliğe sebebiyet vermiştir.

5.1. “Dini” Terör Örgütleri ve Öne Çıkan Figürler

İsrail dışında diğer ülkelerde, genellikle Yahudi radikalizmi denilince, günümüz İsrail Ordusunun (IDF) omurgasını oluşturan ve devletin kuruluş aşamasında etkin olan Haganah, Irgun, Etzel, Lehi gibi seküler ve Siyonist örgütler akla gelmektedir. Bahsi geçen örgütlerin birçoğu, Doğu Avrupa'dan göç eden revizyonist Siyonizmi destekleyen milliyetçilerden oluşmuştur. Geldikleri ülkelerdeki devrimlerden etkilenen gençlerin kurduğu, seküler olarak nitelendirilebilen bu örgütlerin ekseriyeti için Yahudilik, dinden ziyade bir ırktır. Bu sebeple toprak, vatan, dil, bayrak gibi modern devlet yapısının öncü değerleri, Yahudi dini geleneğinden önce gelmiştir. Geleneği, Yahudi halkını birleştirici işlevsel bir çimento gibi gören seküler örgütlerin, motivasyon kaynakları sıralamasında dini değerler aşağı sıralarda yer etmiştir. Erken dönemden itibaren dindar Siyonist liderlerin ve cemaatlerin, bir Yahudi devletine sahip olmak için, bahsi geçen seküler gruplara ve ortaya konan çabalara destek verdikleri bilinmektedir. Bu geçiş sürecinde kurulan çıkar ortaklığı sayesinde, sekülerler ve dindarlar arasında Siyonizmin birleştirici gücüyle bir bağ kurulmuştur. Ancak belirtmelidir ki, hedefin aynı olması, yani İsrail toprağında hâkim güç olmak için kurulan bu bağ yapay ve gayri tabiidir. Nitekim 1948 sonrasında, devletin inşa süreci boyunca kurulan bağlar, zaman içerisinde çıkar çatışmaları ve dini tartışmalar sebebiyle kopmuştur. Bunun en temel sebeplerinden birisi ise iki bin yıllık diaspora sonrasında, toplumdaki fanatik dindar kesimin, mesihi dönemin arifesinde “asr-ı saadet”i yeniden canlandırmak istemiş olmalarıdır. Bunun için yalnızca Yahudilere ait topraklarda, yalnızca Torah emirlerinin uygulandığı bir ütopya ideali geliştirmişlerdir. Politik Siyonistlerin ve devletin kurucu babalarının ekseriyetinin, Ortadoğu'da bir Avrupa ülkesi kurma idealiyle tamamıyla ters düşen

bu isteklerden, geri adım atmayan kimi dini topluluklar, örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Devletin ilk yıllarından itibaren kurulan Brit HaKanaim (הקנאים ברית)¹³⁷, Malchut Yisrael (ישראל מלכות) gibi grupların devamı günümüze dek gelmiştir.

1967 Savaşı sonrasında elde edilen üstünlükle, İsrail toplumunun neredeyse her kesiminde beliren abartılmış bir derecede özgüven hali, beraberinde apokaliptik bir coşku getirmiştir. Kazanılan toprakları geri vermemek ve daha geniş bir alana yayılmak için başlatılan çabalar, zamanla örgütlenme yoluna gitmiştir. Kimi cemaatler, Lübnan'ın, Suriye'nin ve Ürdün'ün bazı bölgelerinin, Sina Yarımadası'nın ve Kuveyt'in dâhil olduğu sınırlarda haritalar çizerek daha fazla kişiye ulaştırmak amaçlı basıp dağıtmışlardır (Shahak ve Mevzinsky, 2015, s. 9). Toplumda artışı gözlenen dindarlık eğiliminden yararlanan cemaat liderleri, eğitim, askerlik, vergi gibi vatandaşlık meseleleri başta olmak üzere, kitlesel birçok meselede, özerklik taleplerinin devamı hususunu garanti altına almak için diplomasi yürütmüştür. 1973 Savaşı'nın yaşattığı kısmi başarısızlık sonrasında, komşu devletlerle yapılan uzlaşma görüşmeleri ve barış anlaşmaları, fanatik hahamların tepkisine sebep olmuştur. 67 sınırlarında bulunan topraklardan, bir karış dahi geri verilmesinin büyük bir felakete yol açacağını savunun radikal cemaatler, herhangi bir taviz verilmesinin önüne geçmek için, savaşın hemen sonrasında oldukça etkin bir grup olan Guş Emunim'i kurmuşlardır. Parlamento dışında kurulan hareketlerin en başarılı ve etkili olarak gösterilen Guş Emunim'in, on bin ila yirmi bin militanı kendi çatısı altında topladığı bilinmektedir (Çağlayan, 2004, s. 408). Grubun bu denli geniş bir kitleyi etkisi altına alması, şüphesiz bir biçimde siyasi liderlerin de gruba farklı bir gözle bakmaya başlamasına neden olmuştur. Guş Emunim, kendi içinde kapalı bir yapı olması sebebiyle, farklı ideolojilerle özdeşleştirilmiş ve zaman içerisinde büyüyerek çok sesli bir harekete dönüşmüştür.

¹³⁷ Brit HaKna'im (Zelaot Ahdi): 1950 yılında kurulan grup, adımı, miladi 70. yılda Romalılara karşı isyan eden Filistinli Yahudi topluluk Zelaotlardan almıştır. Zelaot, Grekçe bir kelime olup "Tanrı ve şeriati için çabalayan, vatansever" anlamlarına gelmektedir. Zelaotlar, ikinci sürgünün başlangıcında, Masada adındaki dağda birleşerek isyandan geri adım atmadıkları için Siyonizmin ve günümüz İsrail Devleti'nin simgelerinden biri olmuştur. Topluluk erken dönem Yahudi radikalizmine örnek gösterilebilecek türde şiddet eylemleri gerçekleştirmesine rağmen, bu yönüyle değil de mağdur oldukları yönünde bir tasvirle anlatılmıştır. Kimi kaynaklarda, erken dönem terör örgütleri başlığı altında yer eden Zelaot tarikatı, Siyonizmin dirilttiği Masada anlatısıyla, bugün İsrail'de hem dindar hem de seküler gruplar arasında bir zafer anlatısının başrolleri olarak anlatılmaktadır.

Radikal grupların eyleme geçtiği yıllarda gerçekleşen olaylar, yalnızca İsrail’de yaşayan takipçiler tarafından değil, diğer ülkelerde bulunan fanatik dindar Yahudiler tarafından da destek görmüştür. Rabbi Meir Kahane ve yaşamı boyunca sürdürdüğü faaliyetler, buna örnek olarak gösterilebilir. Kahane’in liderliğini yaptığı Kach hareketinin temelleri Amerika’da atılmıştır. Bu hareketin diğerlerinden ayrılan yönü ise İsrail Parlamentosu’nda bir dönem söz sahibi olmasıdır. Özellikle genç kitleye hitap etmeyi düstur edinen haham, İsrail ve dışında ulaşabildiği Yahudi gençlerin üzerinde derin izler bırakmayı başarmıştır. Bunun en aşikâr örneği 1994 yılında gerçekleştirdiği El-Halil Katliamının faili Baruch Goldstein’dır. Katliam sonrasında yaşananları üstlenen bir örgüt olmamış ve kayıtlara bireysel bir eylem olarak geçmiş olmasına rağmen Goldstein’in, Kach hareketinin bir mensubu olduğu bilinen bir durumdur. Radikal grupların etkisi altına aldığı yeşivalarda, öğrencilerin henüz küçük yaşlardan itibaren sahip oldukları ırkçı zihniyetin kamuoyuna yansıyan bir diğer örneği de Başbakan Yitzhak Rabin’in suikastını gerçekleştiren Yigal Amir’dir. Fanatikler tarafından düşmanla yapılan işbirliğinin son damlası olarak görülen Oslo Barış süreci devam ederken, bir barış mitinginde Rabin’i öldüren Amir, henüz 25 yaşında bir üniversite öğrencisidir. Tanrı, Tevrat ve İsrail halkı için yoldan çıkmış bir lideri öldürmekle, İsrail halkının akıbetinin iyiliği için kutsal bir vazifeyi yerine getirerek tamamlanmış hissettiğini dile getirdiği ifadesinde, kimsenin kendisini bu kararında etkilemediğini dile getirmiştir. Ancak soruşturma sonucunda Yigal Amir’in akıl hocalarının Guş Emunim destekçisi hahamlar olduğu ve bu hahamların *din rodef* yasası uyarınca içlerinde Rabin’in de bulunduğu kimi şahsiyetlerin öldürülmelerine cevaz verdikleri ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü üzere köktendincilik, İsrail toplumunda devletin ilk yıllarından itibaren mevcut olmuştur. 1967 yılında elde edilen topraklar ve kutsal mekânlar sonrasında, iyiden iyiye toplum içinde kendini gösteren bu tutum, gerek örgütlenme gerekse siyasi alanda var olma gibi çeşitli yollardan geçmiştir. Talepleri konusunda sabit ve katı, ılımlı olmaktan çok uzak tavırlarını, nesilden nesile aktaran radikal grupların hem bireysel hem de toplumsal olarak gerçekleştirdikleri terör eylemleri, azalmaktan ziyade git gide çoğalmıştır. Yalnızca İsrail toplumunda yaşayan yabancıları değil, İsrail’de yaşayan ancak kendileri gibi bir yaşam tarzına sahip olmayan Yahudileri de git gide rahatsız eden bu tutum, toplumsal bir mesele haline dönüşmesi sebebiyle oldukça önem teşkil etmektedir.

5.1.1. Brit HaKanaim (Zelaot İttifakı)

İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından kurulan ve adını Yahudi tarihindeki bir terör örgütünden alan Brit HaKanaim, ülkedeki seküler kesime, seküler devletin kendisine ve uygulamalarına karşı kurulan radikal bir örgüttür. Kudüs'teki Porat Yosef Yeşiva kurumunun öğrencilerinin bir kısmının oluşturduğu grubun arasında, sonraki yıllarda Knesset'in bir üyesi olacak olan Haham Shlomo Lorentz (1918-2009) ve yine ileride İsrail başhahamlığı yapacak olan Haham Mordechai Eliyahu (1929-2010) gibi tanınan isimler mevcut olmuştur (Pedahzur ve Perliger, 2011, s. 33). Grubun bilinirliği, başlarda ortodoks cemaati içerisinde yeşiva öğrencileri arasında yayılmaya başlamıştır. Esas tanınırlığını ise devletin uygulamaya çalıştığı seküler kurallara karşı yaptıkları eylemlerle elde etmiştir. Dindarlar arasında, devletin ve toplumun İbrani değerlerinden uzak, dinsiz bir yapı olma yoluna gitmesine karşı bir mücadele başlatmak isteyen grup üyeleri, toplumsal kutuplaşmayı körüklemiştir.

Brit HaKanaim'in inancına göre, İsrail'deki günlük yaşamın, dinin gerekliliklerine göre şekillendirilmemesi halinde, ne Mesih'in gelişi ne de mabedin inşası mümkün olacaktır. Bu rahatsız edici dürtüyle yaşamayı kabul etmeyen grup üyeleri, seküler uygulamalara teker teker savaş açmıştır. 1950'li yıllarda, ülkeye aliya yapan göçmenlerin bulunduğu kampta dayatılan seküler ve ulusal eğitim sistemi, eylemlerin başlangıç noktası olmuştur. Daha sonra Şabat günlerinin, gündelik yaşamda bir fark oluşturmaması, diğer günlerde yapılan faaliyetlerin devam etmesi tansiyonu arttırmıştır. Bunun üzerine örgütün bazı üyeleri, Şabat günü açık olan kahve dükkânlarında ve tiyatrolarda yangın çıkarma girişiminde bulunmuştur. Başta kasaplar olmak üzere *kosher* (dinen uygun, helal) ürün satılmayan diğer gıda ve giyim dükkânlarına maddi zarar vermişlerdir. Yine, cumartesi günleri oynanan futbol maçlarında, oyunculara kesici maddeler fırlatmış; o gün çalışan otobüsleri ve arabaları kundaklamaya çalışmışlardır (Jerusalem Post, 2007).

Radikal üyelerin dikkat çekme faaliyetlerine karşın, seküler kesim de sessiz kalmayarak tepki göstermiştir. Örneğin, dini sebeplerden ötürü Şabat günü koyulan kurallar ve kısıtlamalar sebebiyle bir genç, dönemin Ulaşım Bakanı David Zvi Pinkas'a (1895-1952) saldırı girişiminde bulunmuştur. Bunun üzerine hükümet,

petrol tüketiminde tasarruf sağlanmasını gerekçe göstererek, haftanın iki günü ulaşım faaliyetlerine ara verileceğini duyurmuştur. Bu günlerden birisi ise Şabat olmuştur¹³⁸. Yıldırma politikasının zirve noktası ise İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesinin üçüncü yıldönümü olan 14 Mayıs 1951'de, Knesset'te, kadınların ulusal hizmet ve askerlik tasarısının müzakere edildiği oturum esnasında, meclise atılması planlanan sis bombası olmuştur (Knesset, 2020). "Gelin Operasyonu" adı verilen eylemin gerçekleşmesinden önce, *Shin Bet*'in (İsrail İçişleri İstihbarat Teşkilatı), planı açığa çıkarmasıyla, oturum başkanı görüşmeyi ertelemiş ancak olay yine de basında yer bulmuştur.

O yıllarda kimi ultra-ortodoksların yeni oluşan toplumsal düzene karşı takındıkları tutum ve sergiledikleri aşırılıklar nedeniyle, İsrail toplumunda, aynı radikal tutuma sahip olsun olmasın, ortodoks Yahudi cemaatlerinin çoğunun, dindar olmayanlara karşı kötü gözle baktıklarına dair bir algı oluşmuştur. Brit HaKanaim gibi grupların radikal çıkışı, henüz kuruluş yıllarında, bölgeye aliya yapan dindarların, zaman içerisinde seküler topluma adapte olacağını düşünen devletin kurucu liderlerini de şaşırtmıştır. Zira diasporadaki dindar Yahudilerin pasif ve zayıf imajı, zihinlerdeki tazeliğini korumuştur. Haredilerin kendi içlerindeki kapalı yaşamları sebebiyle, radikallikten uzak olan cemaatler bile, devletin ilk yıllarında oluşan algıdan ötürü, kendilerini daha da kapatma yoluna giderek kutuplaşmayı derinleştirmişlerdir. Seküler kesimin sahip olduğu geleneksel veya etnik Yahudilik değerlerin, git gide toplumdaki diğer kutuptan ayrılmasıyla, İsrail'in ilk başbakanı David Ben Gurion'un ergime potası öngörüsü gerçekleşmemiştir. Günümüzde, İsrail toplumundaki seküler ve dindar kutuplaşmasına bakıldığında ise vatandaşlık hakları gibi meselelerde çıkan çatışmaları ve siyasi temelli problemleri sayılmadığı takdirde, sosyolojik olarak her iki kutup için zeytinyağı ve su gibi benzetmesi yapmak mümkündür. Zira sekülerler ve dindarların arasında kurulan ilişki, çoğunlukla gündemde yer eden meselelere dair düşüklükleri fikir ayrılmazlığından doğan tartışmalardır. Bunun ötesinde iki grubun birbirleriyle münasebetleri yok denecek kadar azdır.

¹³⁸ Günümüzde, İsrail'de halen Şabat günleri boyunca özel ulaşım araçları dışındaki araçlar faaliyet göstermemektedir. Haredi grupların çoğunlukta olduğu yerleşim birimleri ve bilhassa Kudüs'te, Yahudilere ait olan toplu taşıma araçları kesin surette çalışmadığı için seküler Yahudiler, genellikle Arapların otobüslerini kullanmaktadırlar.

5.1.2. Malchut Yisrael (Tzrifin)

Örgütün ana adı Malchut Yisrael (ישראל מלכות), İsrail Krallığı anlamına gelmektedir. Ancak örgüt, kuruluşunu takip eden yıllarda, üyelerinden bazılarının gerçekleştirdiği eylemlerden ötürü, Rishon LeZion'un doğusunda bulunan Tzrifin askeri üssünde yargılandıkları dönemden beri, toplumda artık *Tzrifin* adıyla anılmıştır. 1950'li yıllarda faaliyet gösteren yeraltı örgütünün mensupları, çoğunlukla daha öncesinde Lehi ve Etzel gruplarına üye olan gençler ve ortodoks kişilerden oluşmuştur. Örgüt hakkında kaynaklarda benzer ve genelde öne çıkan figürlerini anlatan bilgiler mevcuttur. Ancak Siyaset Bilimi Uzmanı Ami Pedahzur'a göre Tzrifin'i diğer örgütlerden ayıran nokta, daha önce intizamdan uzak yeraltı örgütlerinde bulunmuş, daha çok milliyetçi ama aynı zamanda çoğunluğu dindar gençlerin, bir sosyal şebeke oluşturmasıdır. Hızlı iletişim ve dinamik bir yapıya sahip olan grubun eylemleri sık ve şiddetli olmuştur. Örgütü harekete geçmeye iten sebeplerin başında, antisemitizm ve Yahudiler özelinde uygulanan politikalar yer almıştır. Örneğin grup, "Doktorlar Hadisesi"¹³⁹ sebebiyle Moskova'da 1952 yılında yapılan duruşma sonrasında, tepki olarak Tel Aviv'de bulunan Sovyet Elçiliğini hava uçurmuştur. Süreç devam ederken Prag'da düzenlenen mahkemelerde, komünist lider Rudolf Slánský'nin akıbeti yönünde çıkan kararların, tatmin edici olmaması sebebiyle, bu sefer de Çekoslovakya Elçiliği'ni bombalamıştır. Örgütün, bahsi geçen diplomatik düzenlere karşı ortaya koydukları eylemler dışında, düzenledikleri sembolik ve küçük ölçekte eylemler de olmuştur. Almanya'da yaşananlara tepki olarak Alman müziğini icra eden sanatçılara karşı düzenlenen saldırılar, buna örnek olarak gösterilebilir (Sprinzak, 1993). Mensuplarının kendileri için uygun gördükleri İsrail Krallığı isminden de anlaşılacağı gibi grup, İsrail'in 1948 yılındaki sınırlarını değil, Tevrat'ın çizdiği sınırları kabul etmiştir. Bu bakımdan vaat edildiği düşünülen sınırlara sahip olunması gerekliliğini savunmuşlardır. Hem revizyonist Siyonist hem de ortodoks Yahudilerin bir araya gelerek oluşturduğu bu grup, iç meselelerden daha çok diğer ülkelerde mevcut olan Yahudi aleyhtarlığı ve sınır komşu ülkeleri olan ilişkiler gibi dış meseleleri gündem edinmiştir.

¹³⁹ Doktorlar Komplosu: Stalin döneminde, çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu donanımlı ve seçkin bir grup doktorun, Sovyet liderlerine karşı bir suikast gerçekleştirmek için komplo kurdukları gerekçesiyle suçlandıkları yargılanmalardır. Sürecin gelişimi, davalar ve verilen kararlar medya tarafından sürekli gündemde tutulmuştur. Bkz. Frankel, J. (1976). "The Doctors Plot". 5.cilt, s. 728-729. Jerusalem: Keter Publishing House.

5.1.3. Guş Emunim

İsrail Devleti'nin bağımsızlık beyanını izleyen yıllarda ortaya çıkan Brit HaKanaim, Tzrifin, HaMahane¹⁴⁰ gibi örgütler, geçmişte dışlanma ve ötelenme gibi bir takım acılar yaşayan kişilerin, yıllarca bekledikleri kurtuluş zamanına ve mekânına sahip olduklarında verdikleri ölçsüz tepkiler sonucu oluşmuştur. Kendilerini, geçmişte oldukları “pasif” halden azad etmek ve dine, geleneğe uygun bir yaşam sürmek için savaşımaya hazır olan bu grupların ilk hedefi, tüm bu değerleri artık bir yük olarak gören seküler kesim olmuştur. Yahudiliklerinden daha fazla ödün vermemekte kararlı olan kişilerin, bu yolda atılacak her adımın mübah olduğu düşüncesiyle yaptığı dikkat çekme eylemlerinin sebebi, öncelikle varlıklarını kanıtlamak olmuştur. Motivasyon kaynaklarının din olması ise bu örgütlerin yaptıklarını onların nezdinde kutsal kılmış ve böylelikle şüpheyeye yer bırakmamıştır.

Radikalizm çeşitlerinin en tehlikeli biçimi olarak görülen dini radikalizm, Yahudilik bakımından incelendiğinde “Tanrı, Toprak, İsrail” çerçevesinde şekillendiğini görmek mümkündür. Örgütlerin ve gençlik gruplarının, devletin ilk yıllarında ortaya koydukları terör eylemlerinin nedenleri incelendiğinde, mutlaka bu döngü içerisinde yer alan öğelerden birine veya birkaçına rastlanmıştır. Başlarda, sayıları az, eylemleri düzensiz ve genelde dikkat çekmeye yönelik olan radikal örgütlerin esas amaçları geleneğin devamı olmuştur. Nitekim 1950'lerin sonlarında, hem bazı siyasi uygulamaların değiştirilmesi, hem de dini duyguların nabzının normalleşmesi, bu eğilimin azalmasını sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı, Holokost ve komşu ülkelerle her an girilebilecek bir savaşın ihtimali gibi durumlar da gerek grupların gerekse eylemlerin görünürlüğünü azaltmıştır. Ancak bu durgunluk hali, 1967 Savaşı'yla birlikte bir daha hiç dinmeyecek biçimde sonlanmıştır. Kazanılan zaferin dini yorumu, toplumun dindarlaşma eğilimi ve asıl olarak Yahudilik dini için can damarı olarak nitelendirilebilecek toprakların ele geçirilmesi, durumun her zamankinden

¹⁴⁰ HaMahane: “Birlik, beraberlik” anlamına gelen bu grubun hakkında kaynaklarda kısıtlı bilgiler mevcuttur. Ancak örgütün 1950'lerin başında, Kudüs'te, kadınların askere alınması meselesini protesto amaçlı kurulduğu bilinmektedir. Başlarda, grup üyelerinin çoğunluğu kadınlardan oluşmuştur. Silahlanma ve araba yakma gibi küçük çapta eylemler ortaya koyan HaMahane, zaman içerisinde Brit HaKanaim'in düzenlediği büyük operasyonlara destek vermekle yetinmiştir. Nitekim Brit HaKanaim'in, Knesset'i bombalama eylemi sonrasında, Shin-Bet'in gözaltına aldığı kişiler arasında HaMahane üyelerinden kimseler de mevcut olmuştur. Bkz. Ben-Yehuda, N. (2010). *Theocratic Democracy: The Social Construction of Religious and Secular Extremism*. Oxford: Oxford University Press.

daha militarist bir hal almasını neden olmuştur. Apokaliptik olarak nitelenen bu yeni dönem, köktendinciliğin ver radikal siyaset anlayışının coşkulu bir biçimde tırmanmasına yol açmıştır. Yine bu süreçte ulus ve din arasındaki keskin çizgi silikleşmeye yüz tutmuştur. Bir yandan da bu birleşim için çaba gösterilmiştir. Nitekim 1956 senesinde kurulan ulusal dinci parti Mafdal¹⁴¹ (National Religious Party, NRP), bu bakımdan Yahudi milliyetçiliğine, dinsel özellikler kazandırmayı amaçlayan ilk resmi girişim olmuştur. Oldukça geniş bir eğitim ağına sahip olan Siyonist parti, ilerleyen yıllarda Yahudi yerleşim hareketi olarak nitelendirilen Guş Emunim'in kurulması için elverişli ortamı hazırlamıştır (Pappé, 2007, s. 236).

1967 Savaşı'nın ardından İsrail'in, Ortadoğu'da egemen güç olma ehliyetini elde ettiği düşüncesinin hâkim olduğu yıllarda patlak veren 1973 Savaşı'nda yaşanan kısmi hezimet sonucu olarak 1974 yılında Guş Emunim (İnançlılar Birliği) (ibr. שׂוֹמְרֵי אֶרֶץ) kurulmuştur. Mesihçi, dini ve politik bir hareket olan Guş Emunim, birçok tarihçiye göre, İsrail'in tarihinde en etkin ve en güçlü parlamento dışı harekettir. Guş Emunim ilk başlarda, Mafdal'ın şemsiyesi altında yer alsa da çok geçmeden resmi olarak ilişkisini kesmiş ve bir daha herhangi bir siyasi partiyle işbirliği yapmamıştır. Buna rağmen İsrail siyasetini derinden etkilemiş, her hükümetin gündeminde mutlaka yer etmiştir. Bu denli tesir kabiliyetine sahip olan bu akım hakkındaki bilgiler yeterli değildir. Kaynaklarda, Haham Moshe Levinger (1935-2015) liderliğinde, *Elon Moreh*¹⁴² ve bir takım ulusal-dindar grupların, Yahudi yerleşimlerini genişletmek amaçlı bir araya gelerek kurulduğu bilgisi yer almaktadır. Ancak Guş Emunim'in kökleri ve amaçları daha derindir. İsraili Siyaset Tarihçisi Ehud Sprinzak'a göre Guş Emunim'in tohumları, ölümünün ardından "aziz" statüsü verilen dindar Siyonist Haham Abraham Isaac Kook tarafından, 1900'lü yılların başında atılmıştır. İsrail topraklarının hâkimi olmak için dindarlar ve sekülerler arasında çıkar ilişkisine dayanan bir köprü kuran Baba Rav Kook'un manevi otoritesi, müridleri tarafından nesiller boyunca korunmuştur. Yine Oğul Zvi Yehuda Kook, babasından el alarak maksimalist ve nihai hedef olan Büyük İsrail projesi için gençlere yol göstermiştir. Altı Gün ve Yom Kippur Savaşları başta olmak üzere hem iç hem de dış siyaset konusunda nasıl davranılması gerektiğine dair ortaya koyduğu söylemleriyle, uzun yıllar karizmatik lider konumunda olmuştur (Sprinzak, 2011).

¹⁴¹ Miflaga Datit Leumit (מפלגת דתית לאומית): Ulusal Dini Parti

¹⁴² Batı Şeriadaki ortodoks Yahudi yerleşimcileri.

Bu bakımdan fiili ve resmi kuruluş tarihi 1974 yılı olarak bilinse de Guş Emunim'in fikri kuruluşunun çok daha öncelere dayandığını söylemek mümkündür.

Toprağa kozmik manalar yükleyen ve ana odağı “toprağı ehliileştirmek” (Yahudileştirmek) olan Guş Emunim'in radikalleşmesi, zaman içinde karşılıklı biçimde meydana gelen olaylarla şekillenerek adım adım gerçekleşmiştir. Örneğin ilk etapta, illegal yerlerde kurmaya başladıkları yerleşim birimlerine karşı hükümetin verdiği tepkilere, üyeler, örgütlenmiş kitlesel gösterilerle yanıt vermiştir. Protestolar sonucunda, dönemin Yitzhak Rabin hükümetinin (1974-1977) onayını alamayan Guş Emunim, bu sefer rakip desteğini almayı denemiş ve Savunma Bakanı Shimon Peres'le, Peres'in adlandırmasıyla “işlevsel uzlaşma” yoluna gitmiştir. En nihayetinde, Peres'in desteğiyle, 1975 yılında ilk defa yerleşim faaliyet iznini almıştır. Esas gücünü ise İsrail tarihinde ilk defa sağ hükümetin kurulduğu 1977 seçimlerinde, Başbakan Menachem Begin'in partisi Likud ve Mafdal arasında kurulan koalisyonda elde edilen “kutsal ittifak” ile sağlamıştır (Shahak ve Mevzinsky, 2015, s. 210-1). Zira o yıla dek, yasadışı statüsünde muamele gören tüm yerleşim yerlerine resmi statü verilmiştir. Bu “başarı”nın ardından mesihçi bir vizyonla Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ne sahip olma inancı kuvvetlenmiş, gelecek olan selamet için daha çok çaba gösterilmeye başlanmıştır.

Guş Emunim'in ikinci odak noktası ise İsrail topraklarında yaşayan Yahudi olmayan kişiler olmuştur. Guş hahamları, daima Yahudi olmayanlarla yapılan her türlü müzakereyi reddetme eğiliminde olmuşlardır. Talmud'da ve kimi kabala metinlerinde geçen *gentile* statüsüyle ilgili uç yorumları¹⁴³ referans göstererek, onlarla yapılan işbirliklerinin, Yahudi halkını felakete sürükleyeceği için, müzakere girişiminde bulunan hükümetleri suçlamışlardır. Seçilmişlik doktrinini çoğunlukla ırki bağlamda değerlendiren bu hahamlara göre, seküler Yahudilerin “normalleşme” talepleri kesinlikle kabul edilmemelidir. Zira Yahudiler normal değil “eşsiz”lerdir. Bu bakımdan gerek bireysel gerekse toplumsal yönden normalleşme eğilimi, ahdi reddetmek anlamına gelmektedir ve şiddetle karşı çıkılması gereken bir durumdur (Shahak ve Mevzinsky, 2015, s.144-5). Bu ırkçı tutum, kendisini Yahudi olmayanlara yapılan muamelede fazlasıyla göstermektedir. Başta Araplar olmak

¹⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Shahak, I. ve Mevzinsky, N. (2015). *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık. (s.143-157).

üzere, İsrail toprağında yaşayan yabancılara hırsız gözüyle bakılması, bu tutumun sergilenmesini beraberinde getirmektedir. Çoğu zaman medyaya da yansıyan dindar Yahudi yerleşimcilerin, Araplara uyguladığı bireysel yıldırma politikaları, cemaat tarafından öğütlenen sıradan bir tavır halini almıştır. Bunun sebebi, grup liderlerinin, homojen, sofu, şer'i hükümlere göre yönetilen ve yalnızca Yahudilerden oluşan bir toplum modeline sahip olmak istemeleri olmuştur.

Guş Emunim ideolojisinin radikalleşmesi, asıl olarak 1978 yılında, İsrail ve Mısır'ın aynı masaya oturmasıyla vuku bulan barış görüşmelerinin habercisi Camp David Sözleşmesi ile başlamıştır. 1982 yılında İsrail'in Sina'dan çekilmesi, Guş Emunim'in seküler ve yozlaşmış olarak gördüğü devlet liderleri hakkında, düşmanca yorumlarını sesli dile getirmeye başlamasına sebep olmuştur. Yine, 1991 Madrid Konferansı ve sonrasında İsrail'in Yahudiye ve Samiriye'nin bazı bölgelerinden çekilmesine yol açan 1993'teki Oslo süreci, Guş Emunim taraftarları arasında ayrı ayrı felaketler olarak görülmüş ve bu kriz hali, seküler devlet ve liderlerini baş düşman konumuna yerleştirmiştir. Yahudi köktendinciliği alanında değerli çalışmaları bulunan Profesör Ehud Sprinzak, yapılan barış müzakerelerinin, radikal dindarları derin ikilemlerde bıraktığını belirtmiştir. Inbari, Guş destekçilerinin yaşadığı en temel ayrılıkları, şu şekilde özetlemiştir: Selamet bu kadar yakinken Tanrı'nın, Yahudiler için kutsal kılınan toprakları, Yahudi olmayanlara kendi elleriyle veren devlet liderleri hakkında nasıl bir tutum sergilenmelidir? Judea ve Samaria'da *gentile*lerin yaşamasını kabul eden bir devletin, gerçekten Tanrı'nın lütfuna sahip olması mümkün müdür? Benzer sorulara aranan yanıtlar, hâlihazırda farklı dini cemaatlere mensup olan Guş üyelerini fikriyat bakımında bölmüştür. Kimi üyeler, devlete tamamen karşı olsalar bile şiddet eylemlerine girişmeyip yerleşim birimleri inşa etme gibi mevcut faaliyetlere ağırlık vermiştir. Öte yandan bazı üyeler, devletin uyguladığı politikaların kabul edilemez olduğunu savunmuş ve düşmanla yapılan her türlü işbirliği karşısında sessiz kalmanın, İsrail'i felakete sürükleyeceğini düşünerek, bireysel veya kitlesel eylemler yapmaya girişmişlerdir (Sprinzak, 1986). Grup destekçilerinin Batı Şeria'da ve Gazze yakınlarında, toplu olarak uyguladığı belli başlı politikalar şu şekilde olmuştur: Tanah geleneğini somutlaştırmak için arkeolojik kazılara başlanmıştır. Çizilen sınırlar ihlal edilerek, düşük bütçeli yerleşim birimleri kurulmuştur. Kentlerin yüksek yerlerindeki stratejik konumlara el konularak, yapılar inşa edilmiştir. Geçici olarak verilen topraklar, kalıcı biçimde iskân edilmiştir. Mümkün olduğu kadar çok

tarımsal faaliyet yapılması istenmiştir. Tüm bu eylemler hâsıl olurken, hükümetler, oy kaygısıyla devlet ise güvenlik gerekçesiyle, gözetleme binaları, kontrol noktaları koymuş ancak yeterli görmeyip daha sonra duvarlar örülmüştür. Sonuç olarak Guş Emunim'in sistematikleştirdiği yerleşimci terörüyle, bir işgal mimarisi geliştirilerek sınırlar şeffaflaştırılmıştır (Weizman, 2016).

5.1.3.1. Guş Emunim Yeraltı Örgütü

Guş Emunim'in, "Eretz Yisrael bizim atalarımızın mirasıdır", "Araplar bugünün Amaleklileridir"¹⁴⁴, "Biz bu topraklar üzerindeki hakkımızı devletten değil Kitap'tan ve Tanrı'dan alıyoruz" gibi bir takım söylemleriyle alevlenen yerleşimci terörü devam ederken, 1980-1984 yılları arasında Guş'un yeni bir kolu türemiştir. Yeraltı örgütü (The Jewish Underground) olarak adlandırılan, çoğunlukla Batı Şeria'da bulunan ve ailevi bağlarla kurulu olan bu terör ağı, 1980'li yıllarda aktif bir biçimde şiddet eylemleri düzenlemişlerdir. Bu hareketin Guş ile doğrudan bağlı olup olmadığına ilişkin farklı görüşler bulunsada grup üyelerinin, Guş Emunim'in üst düzey hahamlarıyla, doğrudan iletişimde oldukları bilinen bir gerçektir.¹⁴⁵ Üstelik Guş, yeraltıörgütünün düzenlediği terör eylemlerinin sonucunda tutuklananların, salınması için hem destek sağlamış hem de af kampanyaları yürütmüştür.

Yeraltı örgütünün üzerinde durduğu en önemli husus Tapınak Tepesi (Har HaBáyit, ibr. הַר הַבַּיִת הַקָּדוֹן) olmuştur. Nitekim tamamen mesihçi dürtülerle hareket eden örgütün, eylemleri arasında en çok ses getireni, Tapınak Tepesi'nde bulunan Mescid-i Aksa'ya bir saldırı düzenlemek için, 1978 ve 1982 yılları arasında yapılan kapsamlı

¹⁴⁴ Amalekliler, Musa peygamber döneminde, İsrailoğullarının, Yeşu önderliğinde savaştığı göçebe bir kavimdir. Kenan topraklarında yaşayan Amalekliler, Tanrı'nın buyruğu üzerine, şiddet kullanılarak bölgeden çıkarılmıştır. Bkz. Clark, J. (1804). *Moses and Amalek*. Brigg: T. Ball. ve Johnson, P. (1987). *History of the Jews*. New York: Harper Perennial.

¹⁴⁵ Örneğin bu konuda çalışmaları bulunan Siyaset Bilimci Ian Lustick ve Profesör Ehud Spinzak Yahudi Yeraltı Örgütü'nün direkt olarak Guş Emunim'le özdeşleştirilemeyeceğini belirtmişlerdir. Bunun ana sebebi olarak ise grup içinde var olan fikir ayrılığı gösterilmiştir. Bu ayrılık, Guş Emunim'in çoğu üyelerinin devletin politikalarına ne kadar karşı dursalar da meşruluğuna ve kutsallığına inanması ancak Yeraltı Örgütü'nün selamet yolunu kapattığı gerekçesiyle devleti tanımaması olarak açıklanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Lustik, I. S. (2020). *The Evolution of Gush Emunim*. <https://www.sas.upenn.edu/pennncip/lustick/lustick13.html> adresinden 02.06.2020 tarihinde erişilmiştir; Sprinzak, E. (2011). *Fundamentalism, Terrorism, and Democracy: the Case of the Gush Emunim Underground*. Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem. https://www.aclu.org/sites/default/files/field_document/ACLURM018956.pdf adresinden 24.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

plandır (Pedahzur, Perliger, 2011, s.48.)¹⁴⁶. Bir diğer hedef ise özellikle Yahudiler için kutsal bölgelerde yaşayan Araplar olmuştur. Eylemciler, küçük gruplar halinde çok kez Arapları rahatsız etmeye teşebbüs etmişlerdir. İlk etapta, Arapların ulaşım araçlarına, okullara ve çeşitli kamu kuruluşlarına küçük çapta saldırılar düzenlenmiş (Çağlayan, 2004, s. 418). Daha sonra Filistin yönetimi altında bulunan Nablus ve Ramallah ve Bireh belediye başkanlarına bombalı saldırılar da bulunulmuştur (JTA, 1980). 1983 yılında, El-Halil’de bulunan Hebron Üniversitesi’ne düzenledikleri silahlı saldırıda, üç Arap öğrenci yaşamını yitirmiş, 33 kişi de yaralanmıştır (Fisher, 1988). Aynı yıl yine El-Halil’de bulunan Sheik El Rashad Cami’sine, içerisinde bomba bulunan bir çanta bırakarak, cami görevlisinin yaralanmasına sebep olmuşlardır. Olayı izleyen günün gecesinde, bu sefer de El-Halil’in eski şehir bölgesinde bulunan Sheikh Ali al-Bakka Cami’sinin kapısının önüne bomba yerleştirmişlerdir. Sabah namazı sonrasında cemaat dağılmadan, kapıyı önceden açan cami görevlisi ağır şekilde yaralanmıştır. Örgüt, 1984’te, çoğunlukla Arapların yaşadığı Doğu Kudüs’te, eş zamanlı bir biçimde beş Arap otobüsünü patlatma girişimi esnasında, çoğu üyesinin istihbarat görevlileri tarafından yakalanmasıyla dağıtılmıştır (Kurt, 2018).

5.1.4. Keshet

1981 yılında, İsrail’deki seküler Yahudilere karşı örgütlenen Keshet hareketinin adının açılımı, “suskun kalmayacak” “taviz vermeyecek grup” anlamına gelen *Kvutza Shelo Titpasher’dır* (Lustick ve Rubin, 1991, s. 71). Ultra-ortodoks üyelerden oluşan Keshet örgütünün kökenleri, esasında 1960’lı yılların sonuna uzanmaktadır. Mesele, haredi bir grubun, o yıllarda, Yahudi bedeninin kutsallığını çiğneyerek, dinen yasak olan otopsi işlemini gerçekleştiren patoloji doktorlarının protesto edilmesiyle başlamıştır. Uzun yıllar boyunca, grubun üyeleri tarafından otopsi uzmanları, hedef olarak belirlenmiş ve isimsiz aramalardan, tehdit mektuplarına varana dek birçok rahatsız edici eylem gerçekleştirilmiştir. 1970’lerde eylemlerin şiddeti artmış ve bu sefer hedef, cinsel fantezi ürünleri satışı yapan dükkânlar olmuştur. Dine uygun olmayan dükkânların git gide sayısının artmasını engellemek için Tel Aviv’de açılan ilk müstehcen dükkân, grup üyeleri tarafından

¹⁴⁶ Örgüt, Mescid-i Aksa alanına birçok kez saldırı girişiminde bulunmuştur ancak İsrail iç istihbaratı tarafından, eylemler gerçekleştirilmeden deşifre edilmiştir.

bombalanmıştır (Sprinzak, 1999, s. 100-1). Benzer dükkânlara yapılan bir dizi eylem devam ederken, 1980’li yıllarda örgütün görünürlüğü daha da artmıştır. Bu sefer muhafazakâr bir semt olan Bnei Brak’ta, seküler kanatta yer eden gazete ve dergilerin satıldığı bayiler havaya uçurulmuştur. 1980’li yıllarda ise politik Siyonizmin kurucusu Theodor Herzl’in ve İsrail’in seküler bir devlet olduğunu dile getiren ilk başbakanı David Ben Gurion’un mezarlıklarına grafiti harflerle, geleceğe yönelik yazılan tehdit mesajlarını Keshet üstlenmiştir (Sprinzak, 1999, s. 100-1). Bu olayın sonrasında kamuoyunun dikkatini çekmeyi başaran (The Pittsburg Press, 1989) örgütün eylemleri, hiçbir zaman çok büyük ölçekte olmamıştır. Yine de örgüt, toplumdaki haredi ve seküler kesimin arasındaki mesafenin açılmasına hayli katkı sağlamıştır.

5.1.5. Sicarii

Latince *sica* kelimesinde türeyen Sicarii (ibr. סיקריים) kelimesi, hançer anlamına gelmektedir. 1989 yılında kurulan örgüt, İkinci Sürgün öncesinde, kıyafetlerinin altında sakladıkları hançerlerle, Romalılara karşı savaşan bir gruptan almıştır (Gottheil ve Krauss, 1906). *Sicæ* isimli kıvrımlı hançerlerden dolayı, örgüte daha sonra suikastçı anlamına gelen Sicarii adı verilmiştir (Özman ve Açıl, 2019). Adını, Yahudi tarihindeki suikastçı bir gruptan alan Sicarii, İsrail’de 1989-1990 yılları arasında gerçekleşen eylemlerin ve suikast girişimlerinin çoğunu üstlenmiştir. Ana hedefi, politikada, medyada, akademide kısacası kitlelere hitap edebilecek konumlarda bulunan Filistin-İsrail barış sürecini destekleyen kişiler olmuştur. Diğerlerinden ayrıldığı bir özelliği, yaptığı eylemlerde izlediği yol olmuştur. Araplara karşı ortaya konan eylemlerin yeteri kadar ses getirmedigine kanaat getiren üyelerin hedefi, sol görüşlü ve seküler Yahudiler olmuştur (Wikipedia, 2020). Ancak belirtilmelidir ki, Yahudileri hedef alan saldırı girişimleri, başarısız olacak şekilde tasarlanmıştır. Ehud Sprinzak’ın da belirttiği gibi, ortodoks Yahudilerden oluşan radikal dini örgütler için, 1990’lı yıllara dek Yahudi canına kast etmek, bir tabu olarak görülmüş ve bu şekilde hareket edilmiştir (The Pittsburg Press, 1989).

Örgütün en çok ses getiren eylemleri arasında, sol kanatta yer alan ve barış sürecini destekleyen politikacıların ve uzlaşmayı savunan aktivistlerin evlerinde yangın çıkarılması, arabalarının kundaklanması yer almıştır. Öte yandan, İsrail Savunma

Kuvvetleri'nde görev yaparken hayatını kaybetmiş bir askerin kalbini, bir Arap hastaya nakil eden cerrahın evinin yakınlarında bomba yerleştirilmesi, ırkçı tutumlarına dair verilebilecek bir diğer örnektir (United States Department of State, 2005). Sembolik bir ırkçılık örneği de, Holokost'ta yaşamını yitirenleri anma müzesi olan Yad Vashem Müzesi'nin kompleksinde, Yahudileri kurtarmak için hayatlarını riske atan *gentileler* için yapılan anıt¹⁴⁷ bahçesindeki ağaçların, örgüt üyeleri tarafından sökülmesidir. 1989 yılı boyunca, oldukça fazla eylemde bulunan örgüt, İsrail iç istihbaratını, yalnızca Sicarii özelinde değil diğer dini radikal örgütlerin yakalanması için de teşkilatını desteklemeye itmiştir. Nitekim bu teşkilatlanma sonuç vermiş ve 1990 yılında Shin-Bet tarafından, Sicarii örgütünden bazı üyeler yakalanarak zaten dağınık şekilde olan örgüt tamamen dağıtılmıştır (Kampeas, 1990).

5.1.6. Bat Ayin

Kudüs ve El-Halil kenti arasında yer alan Gush Etzion sınırlarında bulunan Bat Ayin (ibr. *בֵּית אֵינ*), yaklaşık iki bin kadar Yahudi yerleşimcinin yaşadığı bir yerleşim birimidir. Önemli bir konuma sahip olduğu, adının manasından da anlaşılabilir olan Bat Ayin, gözbebeği anlamına gelmektedir¹⁴⁸. Filistin köylerine oldukça yakın ve illegal bir biçimde kurulmuş olan bölgede, 1989 yılından beri radikal ve mesihçi Yahudilerin yaşadığı bilinmektedir. Tepelik bir arazide konumlanan yerleşim yeri, çoğunlukla Filistinlilere karşı yapılan saldırılarla ünlenmiştir (Feige, 2009, s. 178-9). Hem Araplara hem de ibadet mekânlarına çoğu kez saldırı girişiminde bulunan yerleşimciler arasından çıkan Bat Ayin terör örgütü ise başlarda, tıpkı diğer radikal örgütler gibi dini saiklerle ırkçı eylemlerde bulunmuştur¹⁴⁹. Çoğunlukla gençlerden oluşan terör örgütünün ayırıcı özelliklerinden birisi, çocukları hedef almış olmasıdır. Nitekim örgütün adının duyulması, 17 Eylül 2001 yılında Yatta'da bulunan bir Arap okulunu bombalama girişiminden sonra olmuştur. Çocukların teneffüs vaktine ayarlı olan iki adet saatli bombanın amacı, mutlak bir biçimde öldürücü veya yaralayıcı

¹⁴⁷ The Avenue of the Righteous Among the Nations ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/righteous/milestone05.asp>

¹⁴⁸ Harita ve nüfus bilgisi için bkz.

<https://www.citypopulation.de/php/israel-westbanksettlements.php?cityid=3794>

¹⁴⁹ Örgütün terör eylemleri için ayrıca bkz. Pedahzur, A. ve Perliger, A. (2011). *Jewish Terrorism in Israel*. New York: Colombia University Press.

darbe olmuştur (Zaidani, 2015). Ertesi sene bu sefer, Doğu Kudüs'ün Sur Baher mahallesinde bulunan Arap okuluna gönderilen gıda kolilerinin bulunduğu karton kutular arasına yerleştirdikleri bombayla, örgüt, ne denli tehlikeli olabileceğini kanıtlanmıştır (Pedahzur ve Perliger, 2011, s. 119). Dikkatleri iyice üzerine çeken Bat Ayin örgütü, 2002 yılında yaptıkları benzer eylemler esnasında üyelerinin bazılarının yakalanmasıyla, örgütün ilişki ağı ve eylem planları ortaya çıkarılmıştır. Grup liderleri tutuklanmış ve terör faaliyetlerinde etkin üyelerin çoğu gözaltına alınmıştır. Ancak yapılan baskılar sonucunda, üyeler mahkemeye bile çıkarılmadan serbest bırakılmış ve liderlere verilen hapis cezasının süresi de, ertesi senelerde indirilmiştir (Pedahzur ve Perliger, 2011, s. 121-2).

5.1.7. Lehava

2000'li yıllarda kurulan aşırı sağ görüşlü Lehava (ibr. הקודש בארץ התבוללות למניעה LiMniat Hitbolelut B'erez HaKodesh) hareketinin ana odağı, adının da anlamı olan kutsal topraklarda Yahudi asimilasyonunu önlemektir (Lehava, 2020). Ultra-ortodokslardan oluşan grup, Yahudiler ve Yahudi olmayanlar arasında kurulacak her türlü ilişkinin, şer'i hükümler sınırları içerisinde olması gerektiğini savunmuştur. Yahudilerin git gide asimile olacağı tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını düşünen grubun hedef kitlesi, başta Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Dürzîler olmak üzere, İsrail toplumunun yüzde yirmi beşini oluşturan Yahudi olmayan nüfus olmuştur (Central Bureau of Statistics, 2020). Örgütün lideri, Araplara karşı sayısız kışkırtma kampanyaları düzenleyen Bentzi Gopstein, aşırı ırkçı tutumları sebebiyle Knesset'ten uzaklaştırılan Kach Partisinin kurucusu Meir Kahane'nın öğrencisidir (Williams, 2014). Grubun üyeleri, Yahudi olmayanlara ev kiralama, mülk satışı yapma veya onlara hizmet etme gibi gündelik birçok işin kısıtlanması gerektiği fikrini yaymıştır. Ancak tüm bunların ötesinde esas mesele, Yahudi ırkının anneden devam ettiği inancıyla karma evlilikler olmuştur. Örgüt üyeleri için Yahudi kadınların, Yahudi olmayan kişilerle evlenmesi seçilmiş ırkın sonunu getirecektir. Bu sebeple sık sık Yahudi kadınlarının, eğitim, iş ve diğer tüm kamusal alanlarda karma bir çevreye karışmamasını, gereken ayırıştırmanın yapılması savunulmuştur (Levinson, 2010).

İsrail dışındaki ülkelerdeki kimi ünlü Yahudi kadınlara da karma evlilik yapmamaları çağrısı yapan Lehava hahamları, yazdıkları açık mektuplarla ünlenmiştir (Makover, 2010). Yalnızca söz safhasında kalmayan grubun daha genç üyeleri ise 2005 yılından sonra eylemlerine hız vermiştir. Karma evliliklerin yapıldığı düğünleri basma ve ırkçı protestolar sergileme, adeta bir alışkanlık haline almıştır. Öte yandan Yahudi bir kadının, kendi dininden olmayan bir adamla görüştüğü şüphesi olduğu takdirde, kadın, örgüt tarafından izlemeye alınmıştır. Kadının bu ilişkiden vazgeçmesi için hem yazılı hem de sözlü destek verecek üyeler belirlenmiştir (Chialá, 2014). Bir nevi ahlak polisi rolüne bürünen üyeler, bilgi alışverişinde bulunmak için sosyal medya platformlarını kullanmıştır. Bu platformların yalnızca ırkçı paylaşımlardan ibaret olduğunu savunan çok sayıda şikâyet yapılmış ve nihayetinde bu sayfalar 2014 yılında kapatılmıştır (Vos Iz Netas, 2014). Karma evliliklerin dışında da, toplumda bir ayrışma olması gerektiğini şiddetle savunan grup, yabancı birisinin, kendi mahallelerinden geçmesini bile engellemiştir. Sahil şeritlerine Arapların girişinin yasaklanmasını talep etmiştir (The Guardian, 2014). Hıristiyan bayramlarının kutlanmasına yasak getirilmesini istemişlerdir. “*Araplar bize bıçak darbeleriyle galip gelemeyecek!*”, “*Hıristiyanlar bizi verdikleri hediyelerle satın alamayacak!*” sloganları dillerden düşmemiştir (Rubin, 2015). Örgüt liderinin ifadesiyle, “*İsrail kanser olmuştur ve bu hastalıklı hücreler üniversitelerden meclise kadar sirayet etmiştir. İyileşmenin tek yolu hastalıklı parçayı kökünden koparıp atmaktır*” (Bar-Stav, 2015). Bu saiklerle eylemlerine devam eden Lehava, günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir.

5.1.8. Sikarikim

Kudüs’te ultraortodoks Yahudilerin yaşadığı Mea She’arim Mahallesi ve Ramat Beit Shemesh merkezli olan Sikarikim, küçük bir ağa sahip olan antisyonist bir örgüttür. “Mafya” olarak da adlandırılan grup, eylemlerine 2005 yılında başlamıştır ve hala devam etmektedir (Lubell, 2011). Gittikçe sekülerleşen İsrail medyası ve siyaseti tarafından ayrıştırıldıklarını ve şiddet gördüklerini savunan aktivist üyeler, 31 Aralık 2011’de Kudüs’te, Kikar HaShabbat Meydanı’nda yaptıkları protestoda, sarı rozetler gibi çeşitli Holokost amblemlerini kullanmaları sebebiyle, hem yerli hem de yabancı basının gündeminde yer etmiştir. İsrail’de yaşamalarına rağmen, bir soykırımla karşı karşıya olduklarını savunan grup üyeleri, kendilerine müdahale etmek isteyenlere

“*Nazi! Nazi!*” diye bağırarak fiziksel olarak karşı koymuştur. Grubun içinden bazı kişiler, Holokost döneminde giyilen Yahudi üniformalarıyla görüntülenmiştir (Le Monde avec Reuters, 2012). Dış basında çokça yer bulan bu protestonun faillerini, İsrail toplumunda ve siyasetinde kınayan birçok isim olmuştur (Kershner, 2012).

Örgütün uluslararası medyada yer bulan bir diğer olayı ise, 2011 yılında Beit Shemesh’de bulunan, çoğu haredi Yahudinin lokasyonuna ve vizyonuna karşı çıktığı Orot Banot kız okulunu protesto etmesi olmuştur. Öğrencileri sürekli sözlü biçimde taciz eden, yumurta ve bir takım cisimler atan örgüt üyelerinden bir adamın, kız öğrencilerden birisine fiziksel tacizde bulunduğu iddiası, hem yerli hem de yabancı medyaya yansımıştır (Eglash, 2011). Bunun dışında grup üyeleri, özellikle Kudüs’teki gündelik yaşamı eleştirmek için kadın ve erkeklerin bir arada oturduğu kafelere ve lokantalara afişler asmış ya da o dükkânları tahribata uğratmışlardır (Kasnett, 2011). Yine, Siyonizm temalı kitaplar veya ürünler satan kitapçıların camları kırılmış ve nahoş muamelelerde bulunulmuştur (Lubell, 2011). Yapılan eylemler sonrasında kimi üyeler, gözaltına alınmıştır ancak herhangi bir tutuklama kararı sonrasında haredi muhalefetin yapacağı eylemlerden ötürü, ciddi cezalar verilmemiştir. Sikarikim günümüzde bireysel ve kitlesel eylemlerle toplumdaki ayrışmayı körüklemeye devam etmektedir.

5.1.9. Kach

1994 yılında, ultra dindar-milliyetçi bir parti olarak ilan edilen Kach (İşte Böyle) (ibr. ך"ד) Amerika doğumlu Rabbi Meir Kahane (1931-1990) tarafından kurulmuştur. 1971 yılında İsrail’e göç ettirilen Meir Kahane, ırkçı, anti-Arap ve ultra milliyetçi tutumuyla, çağdaş Yahudi radikalizmini oldukça etkileyen isimlerden birisidir. Henüz Amerika’dayken kurduğu Yahudi Savunma Birliği (Jewish Defense League)¹⁵⁰ ve yetiştirdiği öğrencilerle, kendisinden sonraki nesiller tarafından putlaştırılmış bir figürdür. Faaliyetlerini ilk olarak Amerika’da kurduğu JDL ile başlatan Kahane, yola “Bir Daha Asla!” (Never Again) sloganıyla çıkmıştır. Antisemitizme, karşı savunma geliştirme amaçlı kurulan örgütteki bir grup, aynı

¹⁵⁰ JDL, 1968 yılında Yahudileri, antisemitizm kaynaklı tutum ve şiddetten korumak için Amerika’da kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.adl.org/education/resources/profiles/jewish-defense-league>

zamanda silah ve bomba yapımı gibi eğitimler almıştır. Bu grup daha sonra, diplomatik ilişkilerde önemli konumda olan kişilere ve bağlı oldukları kurumlara, mesaj vermek amaçlı saldırılarda bulunmuştur. Örneğin ilk büyük eylemleri, İsrail'e yapılan göçlere sınırlandırmalar getiren sovyetlerin, New York'ta bulunan kültür binalarına saldırmak olmuştur (Kurt, 2018). Nitekim bu ve benzeri saldırılar sonrasında FBI tarafından, grup lideri Kahane'a karşı soruşturma açılmış ve Kahane Amerika'dan ayrılmak durumunda kalmıştır (Çağlayan, 2004, s. 415).

Saf Yahudi eksenli bir dünya görüşüne sahip olan haham, yazarlığının ve vaizliğinin yanında, döneminin hitabeti kuvvetli politik bir figürü olmuştur. Kahane, İsrail'de 1984 yılında milletvekili olarak seçilmiş ancak aşırı ırkçı tutumu sebebiyle, 1988 yılında kendisine meclisten men cezası verilmiştir. Yaşamı boyunca Arap düşmanlığını bir kez olsun dilinden düşürmeyen Kahane, öğrencilerine de aynı düsturu edinmelerini öğütleyen birçok yayın kaleme almıştır. Daima Yahudilerin, diğer insanlarla kesinlikle eşit tutulamayacağını savunmuş ve Yahudi eksenli, teokratik bir İsrail Devleti için çok çaba harcamıştır. Kahane'ın ırkçı ve saldırgan tutumunun altında, iki bin yıllık pasif, zavallı Yahudi yaşamına duyduğu nefret vardır. Holokost'tan utanç duyduğunu, eserlerinde açıkça belirten haham, derhal harekete geçilmesini, gerekirse savaşılmasını belirtmiştir (Pedahzur ve Perliger, 2011, s. 74-6, 78). Düzenlediği eylemler ve gösteriler sebebiyle, Kahane birçok kez hem Amerika'da hem de İsrail'de tutuklanmıştır. En nihayetinde, 1990 yılında Manhattan'da bulunan Marriott Oteli'nde vereceği bir konferans öncesinde, Mısırlı bir Amerikan vatandaşı tarafından öldürülmüştür (Castagnra, 2013, s. 1)¹⁵¹. Ölümünün ardından öğrencileri *Elnakam* (İntikam Tanrısı) adlı bir grup kurarak seçimlerde *Kahane Chai* (Kahane Yaşıyor) adıyla yer almışlardır (Kurt, 2018).

Kach Partisi, Haham Kahane'ın fikirlerini ve emellerini siyasi düzlemde gerçekleştirmek için kurduğu bir yapıdır. Araplarla barış görüşmeleri düzenleyen seküler siyasete karşı çıkan haham, verilecek en küçük taviz nihayetinde İsrail'de Filistin bayrağının dalgalanacağını savunmuştur (Kahane, 2012). Konuşmalarında Arapların, İsrail topraklarında yaşama haklarının olmadığını sık sık ifade eden Kahane, bu bakımdan revizyonist Siyonizmi takip etmiştir. Söylemlerinde Araplar için “köpek”, “parazit” gibi hakir ifadeler kullanmış; fiziksel ve psikolojik şiddet

¹⁵¹ Rabbi Meir Kahane hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kahana, L. (2013). *Rabbi Meir Kahane His Life and Thought Volume One: 1932-1975*. Brooklyn: Urim Publications.

uygulamayı ögütlemiştir (Neuberger, 2009, s. 191-192; Issacharoff, 2015, s. 94-5). İlimli Arap kimsenin olmadığını, Eretz Yisrael'in İsrail halkına ait olduğunu, Arapların yirmi iki ülkesinin bulunduğunu daima gündemde tutmuştur ¹⁵² . Sekülerleşen Yahudilere “helenleşen” gözüyle bakan Kahane, kendilerinin, farkında olmadan sona doğru yaklaştıklarını ve atılan siyasi adımların boşa olduğunu belirtmiştir. Knesset'te dilediği desteğe sahip olamayan Kahane, *Terror Neged Terror* (Teröre Karşı Terör) radikal örgütünü kurmuştur.

5.1.10. Terror Neged Terror “TNT”

“Arap terörüne cevap olarak Yahudi terörü” sloganıyla 1974 yılında kurulan TNT, başta Batı Şeria'da olmak üzere, Arapların yaşadığı diğer bölgelerde çok çeşitli şiddet eylemlerinde bulunmuştur (Sprinzak, 1999, s. 145). Örgütün üyelerinin çoğunluğu, Kahane'in gerek Amerika'dan gerekse diğer ülkelerden öğrencileridir ve genellikle Sefarad kökenli Yahudilerdendir. Kahane ideolojisini benimseyen paramiliter örgüt, Arapların kullandıkları arabalara ve otobüslere ateş açmış, camilere, marketlere, benzin istasyonlarına saldırılar düzenlemiştir (Khalifa, 1983, s. 152-3). Yalnızca mekânlara saldırılarda bulunmayan örgüt, kadın, yaşlı, çocuk fark etmeksizin Müslüman ve Hıristiyan Filistinlilere, fiziksel şiddet uygulamanın yollarını aramıştır. Arap mahallelerinin elektrik, su, kanalizasyon gibi bağlantılarını sabote etmiştir. Amaçları, Filistinliler için Batı Şeria'da yaşamı katlanılmaz kılmak olmuştur. 1980 yılına kadar, örgütün başında Kahane bulunmuştur ancak aynı sene bir yeşivada çok sayıda patlayıcıyla beraber yakalandığı için altı ay boyunca tutuklu kalmıştır. Baskın esnasında, Kahane ve öğrencilerinin Mescid-i Aksa arazisinde bombalı bir eylem yapmak için hazırladıkları planın ayrıntıları da ifşa olmuştur ve iç istihbarat tarafından izlemeye alınmışlardır (Kurt, 2008). Kahane, teokratik ve yalnızca tek bir ırka ait devlet idealinin tohumlarını, JDF, Betar, Kach, TNT gibi birçok farklı türden organizasyon vasıtasıyla yetiştirdiği gençlerin zihnine ekmeyi başarmıştır. 1990'lı yıllarda gerçekleşen terör eylemlerine bakıldığında, failerin çoğunun Kahane ile fiziki yahut düşünce boyutuyla bağlı olduğu görülmüştür.

¹⁵² İsrail'de Arap varlığı konusunda, daha fazla bilgi için bkz. Kahane, R. M. (2012). *They Must Go*. Scotts Walley: Create Space Independent Press.

5.2. Tapınakçı Hareketler

Radikal dini grupların, Batı Şeria'da Yahudi olmayanlara ait olan ibadethanelere karşı düzenledikleri eylemler, genellikle bölgede yaşayanların huzurunu bozmak, mesaj vermek veya hükümetin dikkatini çekmek gibi farklı sebeplerden dolayı gerçekleştirilmiştir. Ancak Kudüs'te, Eski Şehir surları arasında bulunan Müslüman mabedi Mescid-i Aksa'ya karşı düzenlenen eylemlerin, motivasyon kaynağı tamamıyla farklıdır. Zira Yahudi belleğinin izdüşümü olan bu topraklar, Yahudiler için yeryüzünün en kutsal bölgesidir. Dini mükellefiyetlerinin çoğunu gerçekleştirmek için ihtiyaç duydukları mabed, onlara göre, zamanında bu topraklar üzerinde yer almıştır. Yüzyıllardır kutsallığından tek bir şey kaybetmeyen ve daima canlı tutulan bu mabed teması, zaman içerisinde kimi Yahudiler için saplantılı bir hale dönüşmüştür. Diaspora döneminde, ortodoks Yahudiler arasında Kudüs'e ziyaret amaçlı bile olsa gitme konusunda tereddütler yaşanırken bu durum 1967 Savaşı'nın ardından geri dönülemez biçimde değişmiştir. Toprakların ele geçirilmesiyle kısıtlamalar aşamalı biçimde kalkmıştır. Bir zamanlar dini bütün bir Yahudinin, Mesih'in geliştinden önce vaat edilen topraklara gitmesi tartışma konusu iken devlet kurulduktan sonra bu tartışma, Kudüs'e gidip gitmeme olarak değişmiştir. 1967 Savaşı'yla Kudüs'e gitme tartışmaları bir nebze dinmiştir. Ancak Mescid-i Aksa arazisinin bulunduğu yer hala erişilmez konumunu korumuştur. 1980'lerde, bu durum tamamen değişmeye yüz tutmuştur. Günümüze gelene kadar geçen zaman diliminde ise çok farklı görüşler ortaya konmuştur ve bu mevzu siyasi bir mesele haline dönüşmüştür.

Farklı tutumları anlamak için bugün İsrail Devleti sınırları içerisinde yaşayan kimi dindar Yahudilerin bir kısmının Mescid-i Aksa arazisine girilmesine şiddetle karşı çıkmaları, ilk örnek olarak verilebilir. Öte yandan bu alana girişi bir adet haline getirmiş olan kimi dindar Siyonistlerin tutumu, bir diğer örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dindar Siyonistlerin, gözlerini Mabed Dağı'na dikmeye başlaması, 1967 Savaşı sonrasında başlamıştır. Halkı bilinçlendirme faaliyetleri hızlandırılmış ve cemaatler arasında Üçüncü Mabedin inşasının bir hayal olmadığı düşüncesi yayılmıştır. Bu doğrultuda 1980'li yıllardan başlayarak, *Temple Mount and Land of*

*Yisrael Faithful*¹⁵³, *Machon Ha-Mikdash*¹⁵⁴, *The Movement For The Establishment of The Temple* gibi çeşitli enstitüler ve kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Nihai hedef, Müslümanların mabedini yıkarak bölgede üçüncü mabedi inşa etmek olmuştur. Bu amaç için konferanslar düzenlenmiş, dergi ve broşürler basılmış ve bir fon oluşturulmuştur. Günümüzde hala etkinlikleri devam eden mabetçi gruplar, yurtdışında yaşayan dindar Siyonist Yahudilerden veya evanjelik Hıristiyanlardan da maddi manevi çokça destek görmektedir.¹⁵⁵

Mabedin yeniden inşası, dernek ve organizasyonlar dışında, kimi radikal dindar grupların da meselesi haline gelmiştir. Fanatik kimseler tarafından, Mescid-i Aksa'nın statükosunu değiştirme amaçlı bireysel veya kolektif saldırılar düzenlemiştir. Örneğin, Avustralyalı radikal bir Yahudi olan Dennis Michael Rohan'ın 1969 yılında, Kible Mescidi içerisinde bulunan tarihi minberi ve mihrabı ateşe vermiştir. 1980 yılında Meir Kahane ve öğrencileri, Mescid-i Aksa'ya bomba yerleştirmeye teşebbüs etmiştir. 1982 yılında, Kach örgütü, Aksa'ya giden yolların girişine patlayıcı maddeler koymuştur. Tüm bu eylemlerde, Mescid-i Aksa kompleksi içerisinde yer alan tarihi yapıların ve eşyaların zarar görmesinin yanında, yaralanmalar ve ölümler de meydana gelmiştir. En çok can kaybının yaşandığı olay, 8 Ekim 1990 yılında El-Aksa Katliamı ya da Kara Pazartesi olarak kayıtlara geçmiştir. *Temple Mount Faith* isimli radikal grubun, Haham Gershon Salomon önderliğinde, öğle namazı öncesi, Süleyman Heykelinin temel taşını, Mescid-i Aksa arazisine yerleştirmeye yeltenmesiyle meydana gelmiştir. Çatışmaların yaşandığı olayda, 19 ila 23 kadar Filistinli hayatını kaybetmiş 150'den fazla kişi yaralanmıştır (Inbari, 2009, s. 79-80). Bu girişim, birçok radikal grup tarafından, Üçüncü Mabedin temelini atılması olarak yorumlanmış ve desteklenmiştir.

Yine medyaya yansıyan bir diğer şiddetli çatışma, 23 Eylül 1996'da, İsrail'in, Batı Duvarı (Western Wall) hizasındaki tüneli açtığını duyurmasıyla patlak vermiştir. Mescid-i Aksa külliyesini korumak isteyen Filistinliler ve radikal ortodoks Yahudilerin çatışmalarına, İsrail askerleri dâhil olmuş ve üç gün süren çatışma son bulduğunda, 51 Filistinli, 15 İsraili yaşamını yitirirken her iki taraftan da çok sayıda kişi yaralanmıştır. Bu olay "İkinci Aksa Katliamı" veya "Tünel Ayaklanması

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://templemountfaithful.org/>

¹⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://templeinstitute.org/>

¹⁵⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Inbari, M. (2009). *Jewish Fundamentalism and the Temple Mount: Who Will Build the Third Temple?*. New York: SUNY Press.

(İntifadası)” olarak kayıtlara geçmiştir (IUVVM Press, 2017). Son olarak 28 Eylül 2000 yılında, dönemin muhalefet lideri Ariel Sharon’un Mescid-i Aksa’ya çok sayıda askerle girişi, Üçüncü Aksa Katliamı olarak nitelendirilmiştir. Sharon’un, Tapınak Tepesi’nin, kendi kontrollerinde olduğunu, daima öyle kalacağını ve her Yahudinin bu kutsal mekânı ziyaret etmeye hakkı olduğu şeklinde yaptığı açıklamadan sonra, mevcut tansiyon iyice tırmanmış ve İkinci İntifada’yı başlatmıştır (The Guardian, 2020).

5.3. “Din” Kaynaklı Bireysel Terör Eylemleri

İsrail’de dini saiklerle gerçekleştirilen terör eylemlerine bakıldığında, faillerin yalnızca örgüt ya da radikal gruplar olmadığı, birçok eylemin bireysel biçimde ortaya konduğu görülmüştür. Münferit gerçekleştirildiği öne sürülen vakalardan en çok bilinen iki hadiseden ilki, 1994 yılında fanatik bir Yahudi olan Baruch Goldstein tarafından gerçekleştirilen El-Halil Camii Katliamı’dır. Arap düşmanlığı daha genelde yabancı karşıtlığına örnek gösterilebilecek bir vaka kategorisinde değerlendirilen bu olay üzerinde ayrıca durulacaktır. Bilinen hadiselerden ikincisi ise 1995 yılında, Yigal Amir tarafından gerçekleştirilen Başbakan Yitzhak Rabin suikastıdır. Bu suikastın bilinirliğinin ana sebebi, dünya basınındaki yeridir ancak bu olayın ayırt edici özelliklerinden birisi de, ilk defa maktulün bir Yahudi olmuş olmasıdır. Seküler devlete karşı gerçekleştirilen ve kutsal terör olarak adlandırılan bu vakanın değerlendirilmesi de ayrıca yapılacaktır.

İsrail’de bireysel gerçekleştirilen din kaynaklı terör vakalarının failleri, genellikle genç kişilerden oluşmaktadır. Planlamaları zayıf ve hedefleri çoğunlukla, Filistinliler veya seküler İsraililer olmuştur. Bu eylemlerin seyri ve sıklığı, alınan hükümet kararlarına, kamusal etkinliklere veya özel günlere göre değişiklik göstermektedir. Meselenin daha iyi anlaşılması için, yakın geçmişte meydana gelen bazı vakalardan örneklere bakıldığında bu eylemlerin git gide artış gösterdiği görülmüştür. Örneğin 2002 yılında, Kudüs’te eşcinsellerin haklarını korumak için ilk defa gerçekleştirilen *Jerusalem Gay Pride Parade* yürüyüşünün geleneksel bir hal alması, beraberinde her sene yeni bir çatışmayı da getirmiştir. Bu çatışmalara örnek olarak, 2005 yılındaki yürüyüşe protesto amaçlı gelen ortodoks Yahudi Yishai Shlissel’in, katılımcılardan

üçünü, “Tanrı adına öldürmek” olarak tanımladığı bıçaklama girişimi verilebilir (BBC News, 2005). 10 yıl boyunca hapis cezasına çarptırılan Shlisel, cezaevinden çıktığı sene düzenlenen Onur Yürüyüşü’ne sızmayı başarmış ve bu sefer de 16 yaşındaki bir kızı öldürmüş ve altı kişiyi yaralamıştır (Kubovich, 2015).

Bireysel şiddet olaylarının, sıklıkla görüldüğü meselelerden birisi de yerleşimci terördür. Radikal dindar Yahudilerin, özellikle dini ve ekonomik sebeplerden ötürü, Batı Şeria’ya illegal biçimde yerleşmeleri ciddi sorunlara neden olmaktadır. Her gün bir yenisinin eklendiği bu yerleşim birimleri için, bayrak, su deposu ve konteynır yeterli gelmektedir. İllegal biçimde gerçekleşen bu yerleşim birimlerinde çıkan problemler, siyasi ve dini olmanın yanında aynı zamanda ziraidir. Toprak ve su konusu, çoğu zaman yerleşimciler ve yerli Arap halk arasında çatışmalar yaşanmasına neden olmaktadır. Diğer yandan daha radikal, Mesihçi olarak nitelendirilen kimi Yahudilerin, bölgede sergiledikleri yabancı karşıtlığı tutum zaman zaman yaralanmalara ve ölümlere sebep olmaktadır. Nitekim 2015 yılında, Nablus yakınlarındaki Duma Köyü’nde, Amiram Ben-Uliel adındaki yerleşimcinin, Arap bir ailenin yaşadığı evi kundaklaması, medyaya yansıyan örneklerden birisi olarak gösterilebilir. Olayda 18 aylık bir bebek, yanarak hayatını kaybederken bebeğin annesi ve babası tedavi gördükleri hastanede yaşamlarını yitirmişlerdir. Bebeğin 4 yaşındaki ağabeyi ise ağır şekilde yaralanmıştır. Fanatik Yahudinin gerçekleştirdiği bu eylem öncesinde, evin duvarına “İntikam”, “Kral Mesih” gibi ifadeler yazmıştır (Aljazeera, 2020). Son olarak oldukça geniş bir mevzu olan yerleşimci terörü eylemlerine verilebilecek örnekler arasında, genellikle camilere, kiliselere veya manastırlara zarar verme, ağaçları sökme, su kuyularını kapatma, tarlaları yakma gibi yaşamayı güç hale getirmeye hizmet eden eylemler görülmektedir.¹⁵⁶

5.3.1. Baruch Goldstein ve Halilurrahman Camii Katliamı

1994 yılında, Ramazan ayının on beşinci günüyle Purim Bayramı’nın kesiştiği 25 Şubat’ta, fanatik bir Yahudi olan Baruch Goldstein, El-Halil kentinde bulunan Halilurrahman Camii’nde, sabah namazı kılan cemaate arkalarından silahla ateş açarak, 29 Filistinlinin hayatını kaybetmesine ve birçok kişinin yaralanmasına neden

¹⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.btselem.org/topic/settler_violence

olmuştur. Olayı incelemek için kurulan komisyon tarafından, eylemin bireysel bir vaka olduğu kanısına varılmıştır. Ancak belirtilmelidir ki, Goldstein camiye yalnız girip silahı kendisi ateşlese de arkasında Kiryat Arba'nın desteği var olmuştur (Juergensmeyer, 2003). Nitekim Goldstein'in katliam günü öncesindeki yaşamına ve olay sonrasında yakın çevresi tarafından verilen tepkilere bakıldığında, bu cemaatsel destek doğrulanmaktadır. Goldstein'in gerçekleştirdiği eylem, mekân ve zamanlama yönünden incelendiği takdirde, "kutsal terör" özellikleri taşıdığı görülmektedir. Oslo görüşmeleri sonrasında, Batı Şeria'nın kontrolü, henüz Filistin Ulusal Otoritesi'ne verilmiş iken, Yahudi atalarının metfun oldukları kutsal bir mabedde gerçekleştirilen bu eyleme Goldstein'in cephesinden bakıldığında teolojik bir intikam olarak okumak mümkündür.

1956 yılında, New York'da ortodoks Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Benjamin Goldstein¹⁵⁷ çocukluğunda dini eğitim görmüş ve geleneksel değerlerle büyütülmüştür. New York'da bulunan Albert Einstein Yeşiva Üniversitesi'nde tıp eğitimi almış, ilk gençlik yıllarından itibaren Kahane ideolojisini benimsemiş ve JDL'nin sıkı takipçisi olmuştur. 1983 yılında İsrail'e göç ederek, IDF'de askeri hekimlik görevine başlamıştır. Goldstein, görevli olduğu taburda, Yahudi olmayanları tedavi etmeyi reddettiği için, Dürzî asıllı üç İsrail askeri, tabura Goldstein dışında başka bir doktor gelmesi için talepte bulunmuştur. Bunun üzerine Goldstein, yedek kuvvetlere hizmet etmek için görevlendirilmiştir. İlerleyen yıllarda görevini ifa etmek için El-Halil'e gönderilen Goldstein, bölgenin karma nüfusunu göz önünde bulundurarak, komutanlarından başka bir bölgeye gönderilmeyi talep etmiştir. Gerekçe olarak ise, dini inancının Yahudi olmayan kişileri tedavi etmeye cevaz vermediğini, özellikle Yahudilere karşı savaşıyan Araplara, tıbbi müdahalede bulunmak istemediğini beyan etmiştir. Maruzatı kabul edilen Goldstein'in tayini, bu kez Lübnan'a yönlendirilmiştir. Çoğunlukla dindar Siyonistlerin yaşadığı Kiryat Arba'ya yerleştiği yıllarda, Kach hareketiyle temaslarını daha da sıkılaştıran Goldstein'a, Kach Partisinden aday olması yönünde teklif gelmiştir. Ancak o sene partinin seçimlere girişi yasaklanmıştır. Kiryat Arba'da doktorluk yaptığı dönemde de, Yahudi olmayanları tedavi etmeme prensibini sürdürmeye devam eden Goldstein,

¹⁵⁷ Baruch adını İsrail'e göç ettikten sonra almıştır.

trafik veya iş kazasında yaralanan Araplara, yalnızca başka bir doktor gelene kadar müdahale etmiştir. (Shahak ve Mevzinsky, 2015, s. 190-5).

İrkçı ve anti-Arap Kahane ideolojisini özümseyen Goldstein'in, 25 Şubat 1994'te düzenlediği katliamın sembolik anlamlarına bakıldığında, ilk etapta zamanlama göze çarpmaktadır. Yahudilerin, düşmanın zulmünden kurtulmalarının anısı olarak kutladıkları Purim Bayramı'na denk gelen günde gerçekleştirdiği katliamla Goldstein bir nevi "kurtarıcı" rolüne bürünmüştür. Öte yandan olayın, düşmanla işbirliği olarak görülen Oslo Görüşmeleri sürerken meydana gelmesi, ayrıca bir tepki niteliği taşımıştır. Goldstein'in mahal olarak İbrahim Camii'ni seçmesi de tesadüfi değildir. Yahudiler için Batı Şeria topraklarında en kutsal addedilen bölgelerden biri olan Atababalar Mağarası'nın (ibr. Ma'erat ha Machpela), Müslümanlar tarafından ibadet mahali olarak kullanılması, fanatik Yahudiler için kabul edilemez bir durum olarak görülmüştür. Tabelasında yazılı olan "cami" ibaresi ve mekânın statüsü, her daim tartışılacak bir olgu olmuştur.

Yahudi köktencilüğünün zirve yaptığı bu olaydan sonra, fanatik dindar cemaatler tarafından, Baruch Goldstein aziz ilan edilmiştir. Binlerce kişinin katıldığı cenazede yapılan konuşmalarda, Goldstein'dan bahsedilirken kahraman, şehit gibi ifadeler kullanılmıştır (Pedahzur ve Perliger, 2011, s. 33). "İsrail'in hastalıklarını tedavi eden doktor olarak" anılmaya başlanan Goldstein, birçok genç tarafından putlaştırılmıştır. Öte yandan medyada uzunca bir süre yer alan bu olayda kullanılan ifadeler de dikkat çekmiştir. Zira "katliam" yerine "olay" "hadise" gibi yumuşatıcı ibareler kullanılmıştır. Oslo görüşmelerinden dolayı zaten tepkili olan fanatik Yahudilerin tepkisini daha da arttırmamak için çoğu siyasi liderin olaya ilişkin yaptıkları açıklamalar kınama düzeyinde kalmıştır. Bunun dışında Goldstein'in cenazesinde, Guş Emunim, Kahane Gençlik Örgütü başta olmak üzere diğer gruplar, anti-Arap sloganlar atarak yaşananları daha da alevlendirmiştir. Önce Kudüs'e götürülen cenaze, yapılan baskılardan sonra Kiryat Arba'ya getirilerek burada gömülmüştür. Günümüze gelene dek yıldönümü ve dini günlerde, yoğun ziyaretçi alan mezarlığın üzerinde bulunan tabelada şehit ibaresi yer almaktadır. Ayrıca mezar taşının üzerindeki ifade şu şekildedir: "*Saygıdeğer Dr. Baruch Goldstein. İsrail'in oğlu.*

Ruhunu, İsrail Halkı, Kitabı ve Toprağı için feda etti. Elleri temiz, kalbi yüceydi. Tanrı'nın mukaddes yolunda suikasta kurban gitti."¹⁵⁸

5.3.2. Yigal Amir ve Başbakan Yitzhak Rabin Suikastı

İsrail Başbakanı Yitzhak Rabin, 4 Kasım 1995 tarihinde Tel Aviv'deki Malkhei İsrail Meydanı'nda¹⁵⁹ düzenlenen barış mitingi esnasında vurularak öldürülmüştür. Rabin'i öldüren kişinin ilk etapta, Arap zannedilmesi muhtemeldir ancak eylemin faili Yigal Amir isimli 25 yaşında fanatik yerleşimci bir Yahudidir (Pedahzur ve Perliger, 2011, s. 101). Şüphesiz Rabin'in ölümünün ardından ortaya birçok farklı iddia atılmıştır. Yıllar boyunca İsrail solu, işlenen bu cinayetin sağ kesim tarafından gerçekleştirildiğini savunarak, eylemin arkasında dincilerin, hahamların, yerleşimcilerin olduğu fikrini benimsemişlerdir. "Rabin'i asla unutmayacağız." sloganıyla, yükselen sağa daha da düşman kesilerek, dönemin en sağcı politikacılarından olan Benyamin Netanyahu'ya karşı tavır almışlardır. Öte yandan İsrail sağının ana teorilerinden birisi ise Rabin'in, İsrail Güvenlik İstihbaratı (ISA) tarafından öldürüldüğü yönündedir. Olayı, Rabin ile anlaşmazlık içinde olan istihbarat örgütünün gerçekleştirdiğini düşünen sağ kesim, yaşananları aynı zamanda İsrail'deki sağa, yerleşimcilere ve özellikle Guş Emunim'e vurulan bir darbe olarak yorumlamıştır. Diğer yandan bir başka teori ise Rabin'in, Shin Bet içerisindeki fanatik sağcılar tarafından düzenlenmiş titiz bir plan sonucunda öldürüldüğü yönündedir. (Çağlayan, 2004, s. 473-5).

İddiaların ardı arkası kesilmese de, üzerinden yıllar geçen bu suikastın nedenine dair yapılan araştırmalar sonucunda karşımıza çıkan genel tablo, Rabin cinayetinin Oslo görüşmelerinin bir intikamı olarak gerçekleştirildiği yönünde olmuştur. Bu tez, cinayet öncesinde aşırı sağcı grupların ortaya koyduğu davranışlara, radikal hahamların yaydığı görüşlere, Yigal Amir'e ve yakın çevresine bakıldığında daha da desteklenmiştir. Üstelik yaşananlar ani bir tepki olarak görülmemelidir. Zira 13 Ekim 1993'te, Oslo'da başlanan görüşmelerin ilk gününden itibaren, barış süreci boyunca İsrail'de her daim gerginlikler ve olaylar mevcut olmuştur. Rabin'in öldürülmesi,

¹⁵⁸ Bkz. <https://mondoweiss.net/2013/07/murderer-baruch-goldstein/>

¹⁵⁹ Meydan, Rabin'in ölümünün ardından "Rabin Meydanı" anlamına gelen Kikar Rabin (ibr: רבין כיכר) adını almıştır.

radikal grupların gün gün katılaşılan tutumlarının zirvesi, İsrail sağında gerilen fay hattının kırılması olarak görülebilir.

Eylemin dini ve tarihi arka planına bakıldığında, barış görüşmeleri yılları boyunca, fanatik hahamların, seküler hükümete ve uygulamalarına karşı başlattıkları nefret kampanyasının olağan bir durum halini aldığı söylemek mümkündür. Bunun dışında olay, kimi otorite sahibi fanatik hahamların, İsrail'in bekasını tehlikeye atmaları sebebiyle katline onay verdikleri isimler arasında Rabin'in adının yer almasıyla başlamıştır. Şer'i hükümlere dayandırılan bu cevazın iki dayanağı vardır. İlki, Yahudilerin hayatını tehlikeye atan bir Yahudinin öldürülebileceği görüşünü içeren "takipçi yasası" ikincisi ise Yahudi olmayanlarla Yahudilerin aleyhine yapılan işbirliğinin cezalandırılması yönündeki görüştür ki bu da "muhibir yasası" olarak adlandırılmıştır. Seküler hükümetin Araplarla yaptıkları görüşmeleri bu iki çerçeveden değerlendiren bazı radikal hahamlar, 1995 yılının ortalarında *din rodef* ve *din moser* olarak adlandırılan yasaların, Rabin için uygulanabileceği konusunda ortak bir fikir benimsemişlerdir (Sofer, 2013, s.81). Öte yandan suikasttan iki hafta önce Yom Kippur gününün gecesinde, birkaç fanatik Yahudinin Rabin'in evi yakınlarında bir nevi bir ölüm büyüsü olan "*Pulsa diNura*"¹⁶⁰ duasını okudukları bilinmektedir. Kabalistik bir lanet duası olarak bilinen, bu dua seansını gerçekleştiren on hahamın da Kahane ekolünden olduğu bilinmektedir (Guiora, 2013, s.42).

Eylem günü, Rabin'in ölümüne sebep olan silahı ateşleyen kişi Yigal Amir, kimileri tarafından olayın mimarı olarak görülse de bazıları Amir'in yalnızca bir tetikçi olduğunu savunmuştur. Bar-Ilan Üniversitesi'nde hukuk eğitimine devam eden, 25 yaşındaki bir öğrenci olan Amir, dindar bir ailede dünyaya gelmiş ve çocukluğunda dini eğitim almıştır. O dönemde, Guş Emunim'e yakınlığıyla bilinen isimlerin bulunduğu Bar Ilan Üniversitesi'nde, seküler karşıtı gösteriler düzenlemiş ve öğrenci kulüplerinde aktif bir biçimde yürütülen Batı Şeria ve Gazze bölgelerine yapılan ziyaretlere öncülük etmiştir. Oslo görüşmelerinin başladığı sene, kardeşiyle beraber gençlerden oluşan küçük bir örgüt kurarak, bomba yapımı, silah kullanımı gibi konularda eğitim almıştır (Pedahzur ve Perliger, 2011, s. 104-5). Olaydan sonraki yıllarda, Amir'le yapılan görüşmelerde, Amir, Baruch Goldstein'ın yaptıklarından

¹⁶⁰ Aramice bir kelime olup "ateş çemberi" anlamına gelmektedir.

çokça etkilendiğini dile getirerek, kendisine ilham verdiğini belirtmiştir. Amir, 1994 yılında, Goldstein vakasının yankısının sürdüğü günlerde, şayet barış süreci devam ederse, kendisinin de böyle bir kahramanlık yapmayı aklına o zaman yerleştirdiğini belirtmiştir (Sprinzak, 1999, s.280). Nitekim “*Rabin’i öldürmek Tanrı’nın buyruğuydu.*” diye verdiği ifadesinde pişman olmadığını aksine tamamlanmış hissettiğini belirtmiştir (Juergensmeyer, 2003, s.48).

2000 yılında yayınlanan *The Assassination of Yitzhak Rabin* kitabında, İsraili Araştırmacı aynı zamanda Rabin’i yakından tanıyan bir isim olan Yoram Peri, Rabin’in yalnızca Oslo görüşmeleri yüzünden öldürülmediğini dile getirmiştir. Peri’ye göre, Fanatik dindar Yahudilerin gözünde, Rabin, helenleşen/sekülerleşen devletin yalnızca bir parçası olmuştur. Yahudi olmayan Yahudilere, daha fazla tahammül edilemeyeceğini göstermek için radikal dindar kesim, o dönemde “barış güvercini” olarak nitelendirilen Rabin’i uygun görmüştür. Seküler devleti ve barışı simgelediği için Rabin, ana hedefin yalnızca bir kısmında bulunan konumda olmuştur. Esas amaç ise seküler İsraili kimliğine bir darbe vurulmak istenmesidir (Peri, 2000, s.117). Nitekim yaşananları günümüzden bakıp değerlendirdiğimiz takdirde, İsrail’de halen yükselmekte olan sağ damarın varlığı ve var olmayan barış süreci, hedeflerin bir nebze gerçekleştirildiğini göstermektedir.

BÖLÜM VI

SONUÇ

Ulusal tarih yazımları incelendiğinde geçmişin büyük oranda romantikleştirildiğini görmek mümkündür. (Pappé, 2007, s. xxxv). İsrail Devlet'inin kuruluşuna giden süreçte de tarihsel olayları mitselleştirme ve muhayyel kahramanları ulusun prototipleri haline getirme gibi bir dizi hadise yaşanmıştır. *Yeni bir zaman paradigması oluşturmak için "çürümüş ve yıkıcı" eski zamanı ortadan kaldırmak* (Sand, 2011, s. 100) gerektiğini düşünen Siyonizmin öncüleri, deyim yerindeyse "seçilmiş" bir tarih destanı yazmaya kalkışmışlardır. Zira milli bir duyguyu tehyic etmek ve modern kolektif bir kimlik oluşturmak için mitoloji ve teleoji ihtiyacı hâsıl olmuştur (Chowers, 2012, s. 82). Hiçten doğmadıklarını ve sahip oldukları toprağa kahramanca geri döndüklerini masalsı bir zaferle anlatılmıştır. Yahudi bilincinde var olan "Siyon", "Eretz Yisrael", "Yeruşalayim" gibi kavramlar kutsallığını yitirmesi pahasına cisimleştirmeye yeltenilmiştir. Ancak bu girişim, hedeflendiği doğrultuda gitmemiş; dini ve milli değerler özlerini kaybederek suni bir biçimde kaynaştırılmıştır. Nitekim bu durum birçok problemi beraberinde getirmiştir.

1880'li yıllardan itibaren çeşitli Siyonizm türlerinin itici gücü sayesinde gelinen bu topraklarda, günümüze gelene dek mutlak bir ittifak sağlanamadığı görülmektedir. Diploması akışını yürüten liderler, devletin kurucu kadrosu ve kurucu partisi daha çok sol görüşlü ve seküler kimselerden oluştuğu için baskın olarak ön planda onlar görülmüştür. Antisemitizmin dayanılmaz hale gelmesiyle Filistin'e göç eden dindar kesimin, erken dönemde gerek sayı olarak az olmaları gerekse o dönemde dindarlar ile sekülerler arasında köprü kurmaya çalışan hahamların çabaları sebebiyle, iki görüş arasında çok fazla karışıklık yaşanmamıştır. Seküler kesimin, zaman içerisinde dindar grupların ortaçağdan kalma yaşam tarzlarını yitireceği ve toplumla kaynaşacakları inancı aksi yönde seyretmiştir. Bilakis kimi dindar grupların başlangıçtaki ılımlı tavırları, zaman içerisinde aşırılıklara dönüşmüştür. Bu grupların oluşmasında Holokost, 1967 Savaşı ve Yom Kippur Savaşı oldukça önem teşkil etmiştir. Devletin ilk yıllarında daha çok cemaat arasında kurulan dini alt yapı,

yaşanan önemli olaylar akabinde su üzerine çıkmıştır. Seküler bir Yahudi devletinin kati surette olamayacağını savunan gruplar siyasi arenada boy gösterme yoluna gitmişlerdir. İsrail’de dinin, yönetimde ve toplumsal düzende yeteri kadar yer etmediğini savunan kimi aşırı gruplar yer altı örgütleri kurmuşlardır.

Sekülerler ve dindarlar arasında yaşanan bu çatışmalar, beraberinde toplumsal kutuplaşmayı getirmiştir. Kendi yaşam tarzlarından ödün vermek istemeyen bazı dindar gruplar, isteklerini kabul ettirme konusunda şiddete başvurma yolunu meşru görmüşlerdir. Dini motivasyonla, hem seküler Yahudilere hem de toplumdaki Yahudi olmayan kişilere karşı, şiddet eylemlerinde bulunan bu grupların oluşmalarındaki sebeplerin en başında, seküler Siyonist devlet gelmiştir. Bir kaçış yeri olarak gidilen kutsal topraklarda, kurulan devletin benimsediği seküler ideoloji, hiçbir zaman dindar gruplar tarafından tam anlamıyla kabul görmemiştir. İlk yıllarda başlayan seküler-dindar çatışmalarına, ilerleyen yıllarda yabancı karşıtlığı eklenmiştir. Dış politikada atılan adımlar, bu grupların ırkçı tutumunun ciddi boyutlara ulaşmasını sağlamıştır. Yükselen sağ ile beraber, toplumda ve siyasette etkin olmayı başaran köktenci tutum, İsrail toplumunda etkisini 1977’den beri artarak hissettirmektedir. Köktenci tutumun oluşum aşamalarının incelendiği bu çalışmada, birçok etken tahlil edilmiştir. Ancak geleneksel Yahudi kimliğini dönüştüren en büyük faktörün, Siyonizm olduğu sonucuna varılmıştır.

REFERANSLAR

Aktay, Y. (2010). *Tarih Bozumu*. İstanbul: Açılım Yayınları.

Al-Ghubari, U. (2015). How Israel Erases Arabic From the Public Landscape. +972 Magazine. <https://www.972mag.com/how-israel-is-erasing-arabic-from-its-public-landscape/114067/> adresinden 27.04.2020 tarihinde erişilmiştir.

Aljazeera. (2020, Mayıs). *Jewish Settler Convicted in Arson Attack That Killed Palestinians*. <https://www.aljazeera.com/news/2020/05/jewish-settler-convicted-arson-killed-palestinian-200518075142356.html> adresinden 28.07.2020 tarihinde erişildi.

Arian, A., Arian, A. ve Kuklinski, J. H. (1995). *Security Threatened: Surveying Israeli Opinion on Peace and War*. Cambridge: Cambridge University Press.

Armaoğlu, F. (2017). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*. İstanbul: Kronik.

Auron, Y. (2017). *The Holocaust, Rebirth, and the Nakba: Memory and Contemporary Israeli-Arab Relations*. London: Lexington.

Balfour, A. (2019). *The Walls of Jerusalem: Preserving the Past, Controlling the Future*. Hoboken: John & Wiley Sons.

Bar-Stav, L. (2015, Mart). Inside Radical Right-Wing Group Lehava. *Ynet News*. <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4610561,00.html> adresinden 17.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Bar, G. (2008). Reconstructing the Past: The Creation of Jewish Sacred Space in the State of Israel, 1948–1967. *Israel Studies*, 13(3), 1-21.

Bauman, Z. (2016). *Modernite ve Holokaust*. İstanbul: Alfa.

BBC News. (2005, Temmuz). *Man Charged Over Jerusalem Attack*. http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4653655.stm adresinden 21.07.2020 tarihinde erişildi.

Benbassa, E. ve Attias J. C. (2012). *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail*. İstanbul: İletişim.

Berenbaum, M. (2020). Anti-Semitism. *Britannica*.
<https://www.britannica.com/topic/anti-Semitism> adresinden 17.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

Berenbaum, M. (2020). *Anti-Semitism*. <https://www.britannica.com/topic/anti-Semitism> adresinden 17.02.2020 tarihinde erişilmiştir.

Birzeit University. (1998). *Comment: On the Fiftieth Anniversary of Deir Yassin - A Jewish Perspective on Memory, Justice and Reconciliation*.
<https://www.birzeit.edu/en/news/comment-fiftieth-anniversary-deir-yassin-jewish-perspective-memory-justice-and-reconciliation> adresinden 03.04.2020 tarihinde erişilmiştir.

Besalel, Y. (2003). *Yahudi Tarihi*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik.

Besalel, Y. (2017a). İsrailoğulları ‘Seçilmiş Halk’ mıdır?-1. *Şalom*.
http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-104191-Israilogullari_secilmis_halk_midir.html adresinden 09.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

Besalel, Y. (2017b). İsrailoğulları ‘Seçilmiş Halk’ mıdır?-2. *Şalom*.
http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-104308-Israilogullari_secilmis_halk_midir2.html adresinden 12.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

Beyazyüz, M., Alkan, F. S. ve Göka, E. (2007). Fundamentalizmin Psikolojisi. *Avrasya Dosyası*, 13(3), 355-384.

Biale D., Assaf, D., Brown, B., Gellman, U., Helilmani S., Rosman, M., Sagiv, G. ve Wodzinski, M. (2017). Introduction: Hasidism as a Modern Movement. *Hasidism: A New History with an Afterword by Arthur Green* içinde (s. 1-12). Oxford: Princeton University Press.

Birnbaum, E. (1990). *In the Shadow of the Struggle*. Jerusalem: Gefen Publishing House.

Bowen, J. (2017, Haziran). 1967 War: Six Days That Changed The Middle East. *BBC News*.
<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-39960461> adresinden 04.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

Boyer, A. (1992). *Siyonizmin Kökenleri*. İstanbul: İletişim.

Bronner, L. L. (2015). *Journey to Heaven: Exploring Jewish Views of the Afterlife*. Jerusalem: Urin Publications.

- Cahnman, W. J. (2017). *Social Issues, Geopolitics, and Judaica*. London: Transaction Publishers.
- Carvalho, J. P. ve Koyama, M. (2016). Jewish Emancipation and Schism: Economic Development and Religious Change. *Journal of Comparative Economics*, 44(3), 562-584.
- Castagnera, J. O. (2013). *Counter Terrorism Issues: Case Studies in the Courtroom*. Florida: CRC Press.
- Central Bureau of Statistics. (2020). *Population*. <https://forward.com/news/breaking-news/211725/racist-jewish-group-offers-dilemma-to-israel-as-an/> adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Chialá, J. (2014). Lehava and Jewish Women. *János Chialá*. <http://www.postphotography.eu/2014/03/10/lehava-and-jewish-women/> adresinden 11.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Chomsky, N. ve Pappé, I. (2011). *Yaşamla Ölüm Arasında Gazze*. İstanbul: BGST Yayınevi.
- Chowers, E. (2012). *The Political Philosophy of Zionism: Trading Jewish Words for a Hebraic Land*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chouraqui, A. (1960). *Théodore Herzl Inventeur de L'État D'Israël, 1860-1904*. Paris: Le Seuil.
- Cohen-Almagor, R. (2010). Book Review of The Making of Modern Israel 1948–1967 by Leslie Stein. *Democracy and Security*, 6(1), 88-96.
- Cohen, S. Y., Lamm, N., Peli, P., Wyschogrod, M. ve Wurzbürger, W. S. (1968). The Religious Meaning of the Six-Day War: A Symposium. *Tradition: A Journal of Orthodox Thought*, 10(1), ss. 5–20.
- Çağlayan, S. (2004). *İsrail Sözlüğü*. İstanbul: İletişim.
- Dahl, A. T. (2017). *Zionist Israel and the Question of Palestine: Jewish Statehood and the History of the Middle East Conflict*. Berlin: Walter de Gruyter
- Dan, J. (2006). *Kabbalah: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

- Demirci, K. (2015). *Yahudi Mistisizmi veya Kabalacılık İnançlar ve Tarih*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Demirci, K. (2016). *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*. İstanbul: Ayışığı Yayınevi.
- Dikmen, Ö. (2012). Yahudi Toplumunda Modernleşme ve Siyaset: Sürgün Merkezli Bir İnceleme. *Mecmua*, 79, 81-93.
- Dinur, Benzion. (2007). *Encyclopedia Judaica* içinde (2. bs., Cilt 6, ss. 374-386). Jerusalem: Keter Publishing House.
- Don-Yehiya, E. (1992). The Negation of Galut in Religious Zionism. *Modern Judaism*, 12(2), 129-55.
- Dorff, E. N. ve Zoloth, L. (2015). *Jews and Genes: The Genetic Future in Contemporary Jewish Thought*. Lincol: University of Nebraska Press.
- Dowty, A. (1999). Israeli foreign policy and the Jewish question. *Middle East Review of International Affairs*, 3(1), 1-13.
- Dowty, A. (2019). *The Israel/ Palestine Reader*. Cambridge: Polity Press.
- Dubnow, S. M. (2003). *Jewish History*. www.gutenberg.com adresinden 17.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Edelheit, H. (2019). *History Of Zionism: A Handbook And Dictionary*. Abington: Routledge.
- Eglash, R. (2011, October). School Battle Escalates Religious Clash in Jerusalem Suburb. *JTA*. <https://www.jta.org/2011/10/03/israel/school-battle-escalates-religious-clash-in-jerusalem-suburb> adresinden 17.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Ellis, M. H. (1999). *O, Jerusalem!: The Contested Future of the Jewish Covenants*. Minneapolis: Fortress Press.
- Epstein, R. (Ed.). (1978). *The Babylonian Talmud*. London: The Soncino Press.
- Ersoy, T. (2019). 19. Yüzyılda Filistin'de Arap-Yahudi Karşılaşmasının Bir İncelemesi: Komşudan Hasıma Dönüşümün Tarihsel Sosyolojisi. *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 19(3), 293-316.

- Eryaman, A. (2016). 20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Filistin Politikası. *International Journal of Humanities and Art Researches*, 10-22.
- Feige, M. (2009). *Settling in the Hearts: Jewish Fundamentalism in the Occupied Territories*. Detroit: Wayne State University Press.
- Finkelstein, N. G. (2000). *The Holocaust Industry: Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering*. London: Verso.
- Fisher, D. (1988, Mayıs). Israel Cuts Sentences of 3 Jewish Terrorists : Herzog Commutes Life Terms to 15 Years for Settlers Convicted of Killing 3 Arab Students. *Los Angeles Times*.<https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1988-05-21-mn-3150-story.html> adresinden 03.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Flapan, S. (1988). *The Birth of Israel: Myths and Realities*. New York: Pantheon Books.
- Frank, D. ve Segal, A. (2017). *Jewish Philosophy Past and Present: Contemporary Responses to Classical Sources*. New York: Routledge.
- Freundel, B. (2004). *Contemporary Orthodox Judaism's Response to Modernity*. New York: KTAV Publishing House.
- Friedländer, S. (2016). *Nazi Almanyası ve Yahudiler Zulüm Yılları: 1933- 1939*. İstanbul: İletişim.
- Friedman, I. (2004). Theodor Herzl: Political Activity and Achievements. *Israel Studies*, 9(3), 46-79.
- Fromkin, D. (2004). *Barışa Son Veren Barış*. İstanbul: Epsilon.
- Garaudy, R. (2017). *İsrail, Mitler ve Terör*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Garaudy, R. (2017). *Siyonizm Dosyası*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Gerges, F. A. (2007). Egypt and 1948 War: internal conflict and Regional Ambition. L. R. Eugene ve A. Shalim (Ed.). *The War for Palestine: Rewriting the History of 1948* içinde (ss. 150-176). Cambridge: Cambridge University Press.

- Gilbert, M. (2011). *Sowing the Seeds of Jewish Statehood: Britain and Palestine, 1909-1922*.<https://www.youtube.com/watch?v=-kub6d-ik6w&list=PLF61M65O9ITggPETL8N1iUuF2iIP5Igrd&index=60&t=423s> adresinden 19.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Ginsberg, H. L. (2007). Messiah. *Encyclopedia Judaica* içinde (2. bs., Cilt 15, ss. 110-111). Jerusalem: Keter Publishing House.
- Goldberg, E. H. (1996). *Sephardi and Middle Eastern Jewries: History and Culture in the Modern Era*. Bloomington: Indiana University Press.
- Gonen, J. Y. (1976). *A Psychohistory of Zionism*. New York: New American Library.
- Gorney, Y. (2001). The "Melting Pot" in Zionist Thought. *Israel Studies*, 6(3), 54-70.
- Gottheil, R. ve Kahn, S. (1906). Ghetto. *Jewish Encyclopedia* içinde (2. bs., Cilt 5, s. 652-5). New York: Funk & Wagnalls.
- Gottheil, R. ve Krauss, S. (1906). Sicarii. *Jewish Encyclopedia* içinde (2. bs., Cilt 11, ss. 323-324). New York: Funk & Wagnalls.
- Göze, E. (2002). *Siyonizmin Kurucusu Theodor Herzl'in Hâtıraları ve Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Greilsammer, I. (2007). *Siyonizm* (Çev. I. Ergüden). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Guiora, A. N. (2013). *Freedom from Religion: Rights and National Security* New York: Oxford University Press.
- Gürkan, S. L. (2009). *The Jews as a Chosen People in Tradition and Transformation*. London: Routledge Jewish Studies Series.
- Gürkan, S. L. (2019). Yahudi Kimliğinin Kurucu Unsuru Olarak Hafıza ve Holokost. *Sabah Ülkesi*, 60, 98-101.
- Gürkan, S. L. (2019). *İbrahim'den Ezra'ya İsrailoğulları Tarihi*. Ankara: İSAM Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2006). "Musa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 31, ss. 207-213). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Harman, Ö. F. (2017). Beklenen Kurtarıcı İnançının İslam Öncesi Dini Arka Planı. Y. Ş. Yavuz (Ed.). *Beklenen Kurtarıcı İnanç* için (ss. 41-59). İstanbul: Kuramer Yayınları.
- Haynes, D. ve Hutchison, R. (2008). The Ghetto: Origins, History, Discourse. *City & Community*, 7(4), 347-352.
- Herzl, T. (1988). *The Jewish State*. New York: Dover Publications.
- Hoffman, B. (1993). "Holy Terror": The Implications of Terrorism Motivated by a Religious Imperative. Santa Monica, CA: RAND Corporation
- Holzer, E. (2002). The Use of Military Force in the Religious-Zionist Ideology of Rabbi Jacob Reines and His Successors. *Studies in Contemporary Jewry* içinde (Cilt 18, ss. 74-94). Oxford: Oxford University Press.
- Homeland*. (Çev. G. Forman). London: Versobook.
- Inbari, M. (2009). *Jewish Fundamentalism and the Temple Mount: Who Will Build the Third Temple?*. New York: SUNY Press.
- Israel Ministry of Foreign Affairs. (1948). *Declaration of Establishment of State of Israel*. https://www.knesset.gov.il/docs/eng/megilat_eng.htm 01.03.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Israel Ministry of Foreign Affairs. (2020). *Zionism Timeline*. <https://mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/History/Zionism/Pages/ZIONISM-%20Timeline%20of%20Events.aspx> adresinden 07.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Israel Ministry of Foreign Affairs. (2020b). *14 Protection of Holy Places Law*. <https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/mfadocuments/yearbook1/pages/14%20protection%20of%20holy%20places%20law.aspx> adresinden 08.05.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Issacharoff, S. (2015). *Fragile Democracies Contested Power in The Era of Constitutional Courts*. New York: Cambridge University Press.
- IUVM Press. (2017, Eylül). *Israeli Massacres Against The Aqsa... Scenes of Bloodbaths*. <https://iuvmpress.com/17133> adresinden 17.07.2020 tarihinde erişildi.

Jabotinsky Institute in Israel. (2020). *Archive*.
<http://www.jabotinsky.org/Site/content/t2.asp?Sid=10&Pid=123> adresinden
11.04.2020 tarihinde erişilmiştir.

Jacobs, J. ve Kohler, K. (1972). Exile. *Jewish Encyclopedia* içinde (2. bs, Cilt 5, ss. 293). New York: Funk & Wagnalls.

Jacobs, R. J. (2020). Traditional Views of Jewish Chosenness. *My Jewish Learning*.<https://www.myjewishlearning.com/article/traditional-views-of-jewish-chosenness/>adresinden 11.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

Jerusalem Post. (2007, Nisan). Analysis: The Jewish Department's Worst Nightmare.<https://www.jpost.com/israel/analysis-the-jewish-departments-worst-nightmare> adresinden 19.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

Jewish Virtual Library. (2020). *Vital Statistics*.<https://www.jewishvirtuallibrary.org/jewish-population-of-the-world>adresinden 04.03.2020 tarihinde erişilmiştir.

Johson, P. (1987). *A History of the Jews*. New York: Phoenix.

JTA. (1980, Haziran). *2 West Bank Mayors, Israeli Policeman Severely Injured in Bomb Attacks Today: Begin Orders*
Comprehen.<https://www.jta.org/1980/06/03/archive/2-west-bank-mayors-israeli-policeman-severely-injured-in-bomb-attacks-today-begin-orders-comprehen> ve http://pdfs.jta.org/1980/1980-06-03_105.pdf?_ga=2.158697274.1802115154.1597419328-404080110.1597323408 adreslerinden 03.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Juergensmeyer, M. (2003). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. Los Angeles: University of California Press.

Kahane, R. M. (2012). *The Ideology of Kach the Authentic Jewish Idea*. Scotts Walley: Create Space Independent Publishing Platform.

Kampeas, R. (1990, Temmuz). Jerusalem Post Reporter. *Jerusalem Post*.

Kandemir, N. (2006, Eylül). *Ortadoğu'nun Bugünü ve Yarını*. Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara.

Kaplan, L. J. ve Shatz, D. (1995). *Rabbi Abraham Isaac Kook and Jewish Spirituality*. New York: New York University Press.

- Kasnett, I. (2011, Aralık). Extreme or Mainstream?. *The Jerusalem Post*. <https://www.jpost.com/Magazine/Opinion/Extreme-or-mainstreamadresinden> 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Katar, M. (2007). İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Islamic Research*, 20(4), 458-463.
- Kayalı, H. (2018). *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kershner, I. (2012, Ocak). Israeli Protest's Invocation of Holocaust Is Condemned. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2012/01/02/world/middleeast/holocaust-images-in-ultra-orthodox-protest-anger-israeli-leaders.htmladresinden> 17.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Khalidi, R. (2007). The Palestinians and 1948: The Underlying Causes of Failure. L. R. Eugene ve A. Shalim (Ed.). *The War for Palestine: Rewriting the History of 1948* içinde (ss. 12-37). Cambridge: Cambridge University Press.
- Khalifa, A. (1984). Terrorism in Israel. *Journal of Palestine Studies*, 14(1), 152- 157.
- Kimmerling, B. (1983). *Zionism and Economy*. Cambridge: Schenkman Publishing.
- Lustick, I. S. (1988). *Fort the Land and the Lord: Jewish Fundamentalism in Israel*. Newyork: Council on Foreign Relations.
- Masalha, N. (1992) *Expulsion of the Palestinians: The Concept of "Transfer" in Zionist Political Thought*. Lubnan: Institute for Palestine Studies.
- Masalha, N. (1993). *The Palestinians in Israel: Is Israel the State of All its Citizens and Absentees?*. Shefa Amr: The Galilee Society.
- Morris, B. (1988). *The Birth of the Palestinian Refugee Problem*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kitabı Mukaddes*. (1974). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Knesset.(2020). *First Knesset*. [knesset.gov.il/review/ReviewPage.aspx?lng=3&kns=1](https://www.knesset.gov.il/review/ReviewPage.aspx?lng=3&kns=1) adresinden 21.05.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Koestler, A. (1949). *Promise and Fulfilment - Palestine 1917-1949*. New York: Macmillan.

- Kook, A. I. (2006). *The Essential Writings of Abraham Isaac Kook* (Ed. B. Z. Bokser). Tel Aviv: Ben Yahuda Press.
- Kook, A. I. H. (2015). *Orot* (Çev. B. Naor). New York: Tobi Press
- Krämer, G. (2017). *Filistin Tarihi: Osmanlı Fethinden İsrail Devleti'nin Kuruluşuna*. İstanbul: Verita Yayıncılık.
- Kubovich, Y. (2015, Ağustos). 16-Year-Old Stabbed in Jerusalem Pride Parade Succumbs to Wounds. *Haaretz*. <https://www.haaretz.com/teen-stabbed-in-jerusalem-pride-parade-dies-1.5382156> adresinden 21.07.2020 tarihinde erişildi.
- Kumaraswamy, P.R. (2015). *Historical Dictionary of the Arab-Israeli Conflict*. London: Rowman & Littlefield.
- Kurt, M. (2018). Religious Jewish Terrorism in Israel. *Bulletin of Palestine Studies*, 4, 1-26.
- Küçük, A. (1991). "Arz-ı Mev'ud". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, ss. 442-444). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Landis, J. M. (2007). Syria and the Palestine War: fighting King 'Abdullah's' "Greater Syria Plan". L. R. Eugene ve A. Shalim (Ed.). *The War for Palestine: Rewriting the History of 1948* içinde (ss. 176-204). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lawee, E. (2019). *Rashi's Commentary on the Torah: Canonization and Resistance in the Reception of a Jewish Classic*. Oxford: Oxford University Press.
- Le Monde avec Reuters. (2012, Ocak). Une manifestation de juifs ultra-orthodoxes choque Israël. *Le Monde*. https://www.lemonde.fr/proche-orient/article/2012/01/01/une-manifestation-de-juifs-ultra-orthodoxes-choque-israel_1624659_3218.html adresinden 17.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Le Monde. (2020). *Les Archives Du Monde*. <https://www.lemonde.fr/archives-du-monde/15-10-1971/2/> adresinden 07.05.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Lehava. (2020). *Our Story*. <https://www.lehava-us.com/our-story/> adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Levinson, C. (2010, Aralık). Rabbis' Wives Urge Israeli Women: Stay Away From Arab Men. *Haaretz*. <https://www.haaretz.com/1.5100384> adresinden 08.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

- Lewis, B. (2000). *The Middle East: A Brief History of the Last 2, 000 Years*. New York: Phoenix.
- Lewis, B. (2018). *Semitizm ve Antisemitizm*. Ankara: Akıl Çelen Kitaplar.
- Louis, G. ve Kaufmann, K. (1906). Cabala. *Jewish Encyclopedia* içinde (2. bs., Cilt 3, ss. 456-479). New York: Funk & Wagnalls.
- Lubell, M. (2011, Ekim). Religious Zealots Attack "Immodest" Jerusalem Shops. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/cnews-us-israel-ultraorthodox-idCATRE79H1HT20111018> adresinden 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Lustick, I. ve Rubin, B. M. (1991). *Critical Essays on Israeli Society, Politics, and Culture: Books on Israel*. Albany: SUNY Press.
- Macdonald, K. (2003). Understanding Jewish Influence I: Background Traits for Jewish Activism. *The Occidental Quarterly*, 3(2), 5-37.
- Magid, S. (2009). Lurianic Kabbalah and the Idea of the Diaspora. Ehrlich, M. A. (Ed.). *Encyclopedia of the Jewish Diaspora: Origins, Experiences, and Culture* içinde (Cilt 1, ss. 34-38). Oxford: ABC Clío.
- Makover, D. (2010, Mart). Jewish Organization Lehava Defends Call for Bar Refaeli / Leo DiCaprio Breakup. *Heeb*. <http://heebmagazine.com/jewish-organization-lehava-defends-call-for-bar-refaeli-leo-dicaprio-breakup/5346> adresinden 11.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Masalha, N. (2007). *The Bible and Zionism: Invented Traditions, Archaeology and Post-Colonialism in Palestine-Israel*. Londra: Zed Books.
- Mayer, G. (1939). Early German Socialism and Jewish Emancipation. *Jewish Social Studies*, 1(4), 409-422.
- Medoff, R. ve Waxman, C. I. (2008). *Historical Dictionary of Zionism*. Toronto: The Scarecrow Press.
- Meltzer, J. L. (2019). Chaim Weizmann. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Chaim-Weizmann> adresinden 17.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Milstein, U. (2012). *The Birth of the Palestinian Nation: The Myth of the Deir Yassin Massacre*. Jerusalem: Gefhen Publishing House.

- Morris, B. (2007). Filistin Toplu Göçünü Yeniden İncelemek. E. L. Rogan ve A. Shlaime (Ed.). *The War For Palestine Rewriting The History of 1948* içinde (ss. 37-60). Cambridge: Cambridge University Press.
- Morrison, D. (2000). *Lies, Israel's Secret Service and the Rabin Murder*. Jerusalem: Gefen Publishing.
- Morrison, R. C. ve Kook, A. I. (2006). *Gold from the Land of Israel: A New Light on the Weekly Torah Portion from the Writings of Rabbi Abraham Isaac HaKohen Kook*. Jerusalem: Urim Publications.
- Munson, H. (2019). Fundamentalism. *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/fundamentalism> adresinden 07.05.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Navon, H. (2008). *Genesis and Jewish Thought*. Brooklyn: KTAV Publishing House.
- Neuberger, B. (2009). Israel. M. Thiel (Ed.). *The Militant Democracy Principle in Modern Democracies* içinde (ss. 183-209). New York: Routledge.
- O'Donnell, E. P. (2018). *Antisemitism, Islamophobia, and Interreligious Hermeneutics*. Leiden: Brill/Rodopi.
- Oke, M. (1982). The Ottoman Empire, Zionism, and the Question of Palestine (1880-1908)” *International Journal of Middle East Studies*, 14(3), 329-341.
- Özalp, M. (2019). Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine Bir Araştırma. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23(1), 291-309.
- Özman, R. ve Açıl, O. (2019). Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri. *TAD*, 38(65), 21-42.
- Pappé, I. (2006). *The Ethnic Cleansing Of Palestine*. London: Oneword Publication.
- Pappé, I. (2007). *Modern Filistin Tarihi*. Ankara: Phoenix.
- Pappé, I. (2008). Zionism as Colonialism: A Comparative View of Diluted Colonialism in Asia and Africa. *South Atlantic Quarterly*, 107(4), 611-633.
- Parsons, L. (2000). *The Druze Between Palestine and Israel 1947-49*. New York: Palgrave Macmillan.
- Pedahzur, A. ve Perliger, A. (2011). *Jewish Terrorism in Israel*. New York: Colombia University Press.

- Peri, Y. (2000). *The Assassination of Yitzhak Rabin*. Broadway: Standford University Press.
- Penslar, D. (2020). *Theodor Herzl: The Charismatic Leader*. London: Yale University Press.
- Penslar, D. J. (1991). *Zionism and Technocracy: The Engineering of Jewish Settlement in Palestine, 1870-1918*. Indianapolis: Indiana University Press.
- Peres, S., Littell, R. ve Gil, A. (1998). *For the Future of Israel*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Pianko, N. (2010). *Zionism and the Road Not Taken*. Bloomington: Indiana University Press.
- Pinsker, L. (1906). *Auto-Emancipation: A Call to His People by a Russian Jew*. New York: The Maccabban Publishing.
- Piterberg, G. (2015). *Siyonizmin Dönüşleri: Mitler, Siyaset ve İsrailde Araştırmacılık*. İstanbul: İthaki.
- Plapan, S. (1987). *The Birth of Israel: Myths and Realities*. New York: Pantheon Books.
- Plunkett, M. L. (1958). The Histadrut: The General Federation of Jewish Labor in Israel. *ILR Review*, 11(2), 155-182.
- Po-Chia Hsia, R. ve Lehmann, H. (1995). *In and out of the Ghetto Jewish-Gentile Relations in Late Medieval and Early Modern Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rabkin, Y. M. (2014). *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*. İstanbul: İletişim.
- Ravid, B. (2012). All Ghettos Were Jewish Quarters But Not All Jewish Quarters Were Ghettos. *Jewish Culture and History*, 10(2-3), 5-24.
- Ravitzky, A. (1996). *Messianism, Zionism, and Jewish Religious Radicalism* (Çev. M. Swirsky). London: University of Chicago Press.
- Robinson, G. (2016). *Essential Judaism: A Complete Guide to Beliefs, Customs & Rituals*. New York: Atria Paperback.

- Rodman, D. (2001). Israel's National Security Doctrine: An Introductory Overview. *Middle East Review of International Affairs*, 5(3), 71-86.
- Rogan, E. L. ve Shlaim, A. (2007). *The War For Palestine Rewriting The History of 1948* içinde (ss. 37-60). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, N. (2010). *A Senseless, Squalid War': Voices from Palestine; 1890s to 1948*, London: Pimlico
- Rubin, S. (2015, Aralık). Good Will and Peace Towards Men Elusive This Year in Nazareth. *Forward*. <https://forward.com/news/327875/good-will-and-peace-towards-men-elusive-this-year-in-nazareth/adresinden> 15.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Salmon, Y. (2016). Akiva Yosef Schlesinger: A Forerunner of Zionism or a Forerunner of Ultra-orthodoxy. *Journal of Modern Jewish Studies*, 15(2), 171-187.
- Samsonov, G. (2019). Netanyahu: More a Jabotinsky than a Begin or a Ben-Gurion. *BESA Center Perspectives*. <https://besacenter.org/perspectives-papers/netanyahu-jabotinsky-begin-ben-gurion/> adresinden 13.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Sand, S. (2011). *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi: Kitabı Mukaddes'ten Siyonizme*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Sand, S. (2012). *The Invention of The Land Of Israel From Holy Land to Tanakh-The New Translation of The Holy Scriptures*. (195). According to the Traditional Hebrew Text, The Jewish Publication Society, Philadelphia,
- Schoeps, J. H. (2013). *Pioneers of Zionism: Hess, Pinsker, Rülff: Messianism, Settlement Policy and the Israeli Palestinian Conflict*. Berlin: De Gruyter.
- Seven Roses. (2020). *What Jews Think of Non Jews*. <http://www.sevenroses.cz/index.php/what-jews-think-of-non-jews> adresinden 12.05.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Shahak, I. ve Mevzinsky, N. (2015). *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Sharon, M. S. (1981). *İsrail Ulusu'nun Tarihi*. İstanbul: Yahudi Cemaatleri Dairesi.
- Shaw, S J. (1991). *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*. London: Macmillan Press.

- Shermer, M. ve Grobman, A. (2009). *Denying History: Who Says the Holocaust Never Happened and Why Do They Say It? Updated and Expanded*. Los Angeles: University of California Press.
- Shimoni, G. ve Wistrich, R. S. (1999). *Theodor Herzl: Visionary of the Jewish State*. Jerusalem: Herzl Press.
- Shlaim, A. (2015). *The Iron Wall: Israel and the Arab World*. Westminster: Penguin.
- Shlaim, A. (2017). *Filistini Bölüşmek*. İstanbul: Küre.
- Shlaim, A. ve Louis, W. M. (2012). *The 1967 Arab-Israeli War: Origins and Consequences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shumsky, D. (2011). Leon Pinsker and 'Autoemancipation!': A Reevaluation. *Jewish Social Studies: History, Culture, Society*, 18(1), 33–62.
- Silberstein, L. J. (1993). *Jewish Fundamentalism in Comparative Perspective: Religion, Ideology, and the Crisis of Morality*. New York: New York University Press.
- Sobel, Z. ve Beit-Hallahmi, B. (1991). *Tradition, Innovation, Conflict: Jewishness and Judaism in Contemporary Israel*. Albany: State University of New York Press.
- Sofer, S. (2013). *Peacemaking in a Divided Society: Israel After Rabin*. New York: Routledge
- Sorkin, D. (2004). Between Messianism and Survival. *Journal of Modern Jewish Studies*, 3(1), 73-86.
- Sprinzak, E. (1993). The Israeli Radical Right: History, Culture and Politics. P. Merkl ve L. Weinberg (Ed.). *Encounters With The Contemporary Radical Right* içinde (Chapter 6). Boulder: Westview Press.
- Sprinzak, E. (1999). *Brother Against Brother: Violence and Extremism in Israeli Politics from Altalena to the Rabin Assassination*. New York: Free Press.
- Sprinzak, E. (2011). *Fundamentalism, Terrorism, and Democracy: the Case of the Gash Emunim Underground*. Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem. https://www.aclu.org/sites/default/files/field_document/ACLUR_M018956.pdf adresinden 24.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

Stein, L. (2009). The Making of Modern Israel: 1948-1967. *Democracy and Security*, 6(1), 88-96.

Susser, B. ve Liebman, C. S. (1999). *Choosing Survival: Strategies for Jewish Future*. Oxford: Oxford University Press.

Şami R. A. (2002). *Din Devleti İsrail*. İstanbul: İLKE.

Şan, Ç. (1996). *Köktendincilik*. Ankara: Alman Kültür İşleri Yayınları.

Şavit, A. (2015). *Vaat Edilmiş Topraklarım: İsrail'in Yükselişi ve Trajedisi*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Terry, P. C. R. (2017). Britain in Palestine (1917-1948) - Occupation, the Palestine Mandate, and International Law. *Articles & Essays*, 2(2), 187-251.

The Guardian. (2014, Ağustos). *Israeli Court Allows Protesters to Picket Palestinian-Jewish Wedding*.
<https://www.theguardian.com/world/2014/aug/17/israeli-court-protesters-picket-palestinian-jewish-wedding> adresinden 15.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

The Guardian. (2020, Eylül). *Rioting As Sharon Visits Islam Holy Site*.
<https://www.theguardian.com/world/2000/sep/29/israel> adresinden 21.07.2020 tarihinde erişildi.

The Iron Wall. (2020). *The Iron Wall*.<http://en.jabotinsky.org/media/9747/the-iron-wall.pdf> adresinden 11.04.2020 tarihinde erişilmiştir.

The Jewish Agency. (2020). *Independent Israel – Aliyah and Absorption*.<http://archive.jewishagency.org/historical-aliyah/content/28836> adresinden 04.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

The Pittsburg Press.(1989, Şubat).Radical Orthodox Group Terrorizes Secular Israelis.<https://news.google.com/newspapers?id=ZfgjAAAIBAJ&sjid=0GMEAAAIBAJ&pg=4909,4382253&dq=keshet+bombing&hl=en> adresinden 04.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Thorleifsson, C. (2015). Nationalism and the Politics of Fear in Israel: Race and Identity on the Border with Lebanon. London:I.B. Tauris.

Tora Kitaplarının İndeksi. (2015). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Tora ve Aftara 1. Kitap Bereşit (2.basım). (2010). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Tora ve Aftara 2. Kitap Şemot (2. Basım). (2010). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Tora ve Aftara 3. Kitap Vayikra (2.basım). (2010). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Tora ve Aftara 4. Kitap Bamidbar (2.basım). (2010). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Tora ve Aftara 5. Kitap Devarim (2.basım). (2010). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Traverso, E. (2016). *Yahudi Modernitesinin Sonu*. İstanbul: Ayrıntı.

Tripp, C. (2007). Iraq and the 1948 War: Mirror of Iraq's disorder. E. Rogan ve A. Shlaim (Ed.). *The War for Palestine: Rewriting the History of 1948* içinde (ss. 125-149). Cambridge: Cambridge University Press.

TRT World. (2017, Haziran). *The Six-Day War as Told Through Headlines*. <https://www.trtworld.com/mea/the-six-day-war-as-told-through-headlines-7641> adresinden 04.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

Tucker, S. C. (2008). *The Encyclopedia of the Arab-Israeli Conflict [4 volumes]: A Political, Social, and Military History*. Oxford: ABC Clío.

Ulutaş, U., Bölme, S. M., Demir, G. N., Torlak, F. ve Ziya, S. (2012). *İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu*. İstanbul: SETA.

United States Department of State. (2005). *Patterns of Global Terrorism: 1989*. National Memorial Institute for the Prevention of Terrorism (MIPT), Oklahoma City. <https://www.hsdl.org/?lists&id=2040> adresinden 05.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Vos Iz Netas. (2014, Ağustos). *Rishon Letzion, Israel – Court Orders 200-Meter Buffer Between Lehava Protest And Muslim/Jewish Wedding Reception*. <https://vosizneias.com/2014/08/17/rishon-letzion-israel-court-orders-200-meter-buffer-between-lehava-protest-and-muslimjewish-wedding-reception/> adresinden 15.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Waardenburg, J. (2004). Mesih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 29, ss. 306-309). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Walter R. (2001). The Holocaust Encyclopedia. *The Wilson Quarterly*, 25(3), 114.

Weir, A. (1996). Jewish Week Article on Rabbi Yitzhak Ginsburgh. *The Jewish Week*, 12-31.

Weizman, E. (2016). *Oyuk Topraklar*. İstanbul: Açılım Kitap.

Werblowsky, Z. (1967). Israël et Eretz Israël. J. P. Sartre (Ed.). *Les Temps Modernes: Le Conflit Israélo Arabe* içinde (ss. 371-393).

White, J. R. (2012). *Terrorism and Homeland Security*. Ohio: Wadsworth.

Wikipedia.(2020).Sicarii

1989.[https://en.wikipedia.org/wiki/Sicarii_\(1989\)#cite_note-Roseberg_1989-3](https://en.wikipedia.org/wiki/Sicarii_(1989)#cite_note-Roseberg_1989-3) adresinden 04.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Williams, D. (2014, Aralık). Offers Dilemma to Israel as Anti-Arab Violence Rises. *Forward*. <https://forward.com/news/breaking-news/211725/racist-jewish-group-offers-dilemma-to-israel-as-an/>adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Winther, J. (1988). Rabbi Avraham Yizhak HaCohen Kook: between exile and messianic redemption. *Nordisk Judaistik/Scandinavian Jewish Studies*, 9(2), 69-81.

Yeshayahu, L. (1995). *Peuple, Terre, Etat*. Paris: Plon.

Zaidani, N. (2015, Ağustos). Jewish Terror Groups: A History of Escaping Justice. *The New Arab*. <https://english.alaraby.co.uk/english/features/2015/8/16/jewish-terror-groups-a-history-of-escaping-justice> adresinden 06.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Zouplna, J. (2004). “State-Forming Zionism” and the Precedent for Leadership – T. Herzl, V. Jabotinsky and D. Ben-Gurion. *Asian and African Studies*, 13(1), 28-49.

ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad:

Leyla Kuşaslan

Eğitim:

2011 – 2016 Fransızca Mütercim Tercümanlık, Marmara Üniversitesi,
Türkiye

2018 – 2020 Din Bilimleri Yüksek Lisans, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye